

Muinais 2001² tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Kalliomaalaukset ja shamanismi

Ryssänhaudat

Junkarsborgin
keskiaikainen linna

Vastaava toimittaja:

Petri Halinen, Albert Petreliuksen
katu 5 C 18, 01370 Vantaa. Puh.
09-8235997.
Petri.Halinen@helsinki.fi

Toimituskunta:

Jouko Pukkila,
joukopukkila@hotmail.com
Tuija Kirkinen,
Tuija.Kirkinen@helsinki.fi
Eero Muurimäki,
Eero.Muurimaki@saunalahti.fi.
Jari Okkonen, Jari.Okkonen@oulu.fi
Pirjo Hamari, Pirjo.Hamari@nba.fi

Muinaistutkija ilmestyy neljä ker-
taa vuodessa. Painos 480 kpl. ISSN
0781-6790. Taitto Juha-Pekka
Joona. Kannen suunnittelu Mikael
E. T. Manninen. Tummaavuoren kir-
japaino Oy, Vantaa 2001.

Muinaistutkijan vuosikerran tilaus-
hinta Suomeen 120 mk, ulkomaille
140 mk.

Tilausosoite: Muinaistutkija, Suo-
men arkeologinen seura, Museovi-
rasto, PL 913, 00101 Helsinki.

Irtotilaukset: Akateeminen
kirjakauppa, Helsinki. Tiedekirja,
Helsinki.

Ilmoitusten hinnat: takakansi 400
mk (½ sivua 200 mk), takakannen
sisäpuoli 350 mk (½ sivua 175 mk),
sisäsivut 300 mk (½ sivua 150 mk).
Lehteen tuleva aineisto on jätettävä
vastaavalle toimittajalle viimeis-
tään 31.8.2001 (nro 3/2001) ja
30.9.2001 (nro 3/2001).

Suomen arkeologinen seura perus-
tettiin vuonna 1982 ylläpitämään
eri tehtävissä toimivien suomalaisten
arkeologien keskinäisiä kontak-
teja. Tieteellisen ja muun alaan koh-
distuvan keskustelun virittäminen
sekä arkeologisen tutkimuksen tas-
son kohottaminen ovat seuran toi-
minnan päämääriä. Muinaistutkija
on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä
lehti lähinnä kotimaisia arkeologeja
ja arkeologian harrastajia varten.

Sisällys

Antti Lahelma	2
Kalliomaalaukset ja shamanismi. Tulkintaa neuropsykologian ja maalausten sijainnin valossa.	
V.-P. Suhonen	22
Karjaan Junkarsborg.	
Kaisa Lehtonen	32
"Ryssänhautojen" arvoitusta ratkaisemas- sa.	
Kolumni: Arkeologi - Arkeofiili -	50
Arkeopaatti. Matti Huurre	
Keskustelua: Radiohiiliajoituksesta.	52
Christian Carpelan	
Keskustelua: Tieteiden välisestä viestinnästä ja sokeista pisteistä.	55
Aslak Aikio	
Arvostelu: Hämeen käräjät I.	57
Kaisa Häkkinen	
Arvostelu: Uhattu kalliotaide.	63
Antti Lahelma	
Arvostelu: Ristin ja Olavin kansaa.	68
Terhi Mikkola	

Talebanit Suomessa

Petri Halinen

Maaliskuun puolessa välissä Afganistanin Talebanit toteuttivat uhkauksensa tuhota Bamiyanin 1500 vuotta vanhat Buddhan patsaat. Tapaus herätti suurta huomiota maailmalla ja myös meillä. Kaikki paheksuivat tapahtunutta ja vaativat Talebaneja lopettamaan kulttuuriperinnön tuhoamisen.

Vaikka kohdetta ei oltu liitetty Unescon maailmanperintöluetteloon, pidettiin niitä kuitenkin korvaamattoman arvokkaina muinaisjäännöksinä ja kuuluneen koko maailman kulttuuriperintöön.

Miten Talebanit eroavat niistä, jotka tuhoavat tietoisesti meillä kotomaassa kulttuuriperintöä? Sellaisiakin kohteita, jotka ovat yleisesti tiedossa ja tunnettuja suojelukohteita? Onhan muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen... meilläkin kiellettyä ja lain rikkomisesta aiheutuu rangaistus. Rangaistukset vaan ovat niin pieniä, etteivät ne tunnu misarkeootin (määritelmästä ks. Matti Huurteen kolumni) kukkarossa millään tavalla. Misarkeootit eroavat Talebaneista siinä, että he ovat järjestäytymättömiä – yksilöitä tai yrityksiä. Meidän kulttuuriperintömme taas ei eroa Bamiyanin Buddhan patsaista millään tavalla – ne ovat yhteistä kulttuuriperintöä. Muinaisjäännosten tuhoaminen on rikos yhteistä kulttuuriperintöä kohtaan, minkä pitäisi näkyä myös rangaistusasteessa.

KALLIOMAALAUKSET JA SHAMANISMI

Tulkintaa neuropsykologian ja maalausten sijainnin valossa

Antti Lahelma

Kuvat ja konteksti

Voiko Suomen kalliomaalausten merkityksestä tietää mitään? Kalliotaide on arkeologien parissa monesti koettu erityisen ongelmalliseksi tutkimuskohteeksi (esim. Carpelan 2000), ja kalliomaalaustemme tunnetuin tutkija Pekka Kivikäskin on arvellut tulkintayritysten olevan pelkkää arvailua (Kivikäs 1997: 20). Pyrin seuraavassa osoittamaan, että kalliomaalausten sisällöstä voidaan esittää muutakin kuin vain hapuilevia arvauksia.¹ Tässä lyhyesti esitellyt metodit, ns. 'neuropsykologinen malli' ja kalliotaiteen sijaintiin pohjautuva tulkinta, ovat ajankohtaisia ja vilkkaan keskustelun kohteena kalliotaidetutkimuksessa kautta maailman (ks. esim. Chippindale & Taçon 1998; Clottes & Lewis-Williams 1998; Bradley 1997; Whitley & Loendorf 1994). Kovin yksityiskohtaiseen tai syvälliseen tarkasteluun ei tämän artikkelin puitteissa ole mahdollista edetä. Tarkoituksenani on ennen kaikkea osoittaa että mitään tulkinnallista umpikujaa tai syytä pessimismiin ei tosiasialla ole olemassa.

Miksi sitten kalliotaide on koettu niin hankalaksi aiheeksi? Tuskin vika tutkijoiden mielikuvituksessa tai 'henkisessä rakenteessa' (Carpelan 2000: 2) on, vaikka hienoista ennakkoluuloi-

suutta saattaa taustalla piillä. Eräs selitys voisi olla väärä lähestymistapa tulkintaan: kalliotaiteen tarkastelu on perinteisesti keskittynyt vain maalausten kuviin (esim. Hallström 1960). Kallioon maalatun hirven tai muun kuvion 'merkitystä' on sellaisenaan mahdotonta tietää. Se voi olla realistinen kuvaus, tai vaihtoehtoisesti symboloida lähes mitä tahansa. Sillä mitä jokin kuva esittää ei tarvitse olla mitään tekemistä sen kanssa, mitä se tarkoittaa. Jos tämä yksinkertainen tosiasia ohitetaan, on tulkitsija vaarassa joutua hakoteille heti lähtöviivoilla. Yleisesti on esimerkiksi oletettu että ihmishahmojen ja hirvien suuri lukumäärä kalliomaalauksissa osoittaa niiden liittyvän jollain enemmän tai vähemmän konkreettisesti tavalla hirviin ja hirvenpyyntiin (Siikala 1980: 180; Taavitsainen 1978: 191). Niin itsestään selvänä kuin sitä onkin pidetty, oletus on syytä kyseenalaistaa, etenkin kun sille että hirven ja ihmisen suhde maalauksissa kuvaisi nimenomaan metsästäjän ja saaliin suhdetta ei ole esitetty yhtään pitävää perustelua. Kuten varhaiskristillisen taiteen kalankuvat, jotka eivät viittaa kalastukseen tai vaikkapa 'kalastusmagiaan' vaan kristilliseen uskoon, saattavat kallioiden hirvet olla jotain muuta kuin mitä ne ensimmäyksellä näytävät olevan.

Oikeaan kontekstiinsa asetettuna kalliotaide, kuten kaikki muukin arkeologinen aineisto, on kuitenkin laajassa mielessä ymmärrettävissä. Ongelmalliseksi asian on tehnyt se, että toisin kuin esim. irtaimet esineet, kalliotaide on vain harvoin suoraan liitettävissä rakenteisiin, maakerroksiin tms. arkeologisiin konteksteihin. Myös kalliotaiteen suora ajoittaminen on vaikeaa. Tämä näennäinen irrallisuus on tehnyt kalliotaitteesta monelle tulkitsijalle 'vapaata riistaa', mikä on joskus johtanut mielivaltaisiin päätelmiin, tieteellisyydeltään kyseenalaisiin fantasioihin sekä viime kädessä valitettavasti kalliotaidetutkimuksen marginalisoitumiseen ja osittaiseen eriytymiseen arkeologian valtavirrasta. Koska monet arkeologit niin Suomessa kuin muuallakin ovat ottaneet aiheeseen etäisyyttä ovat tulkitsijoina usein toimineet muiden tieteenalojen edustajat (Siikala 1980; Pentikäinen 1987: 254-259) tai 'amatöörit' (Autio 1995, 1993; Kivikäs 2000). Näillä on kiistattomat ansionsa, mutta tulkinnan lähtökohta on monesti ollut nurinkurinen. On haettu analogioita kaukaisten alueiden kansanperinteestä tai kalliotaitteesta ja jätetty vähemmälle huomiolle maalauksiin itseensä liittyvä kontekstuaalinen informaatio. Usein on myös *a priori* oletettu maalausten liittyvän johonkin historiallisen ajan pohjoisilla pyyntikansoilla tavattuun uskonnolliseen ilmiöön ja pyritty sitten osoittamaan miten se ilmenee kalliotaitteessa. Yleisimmät selitysmallit ovat olleet shamanismi, totemismi ja pyyntimagia (ks. Saavalainen 1999a).

Etnografisilla analogioilla on ilman muuta suuri arvo, ja mm. uskontoekologian avulla voidaan analogioille esittää perusteluja (Saavalainen 1999a: 67-69, 1999b) – ekologisen determinismin vaara tosin piilee taustalla. Mikään ei kuitenkaan poista sitä tosiseikkaa, että

kaikki etnografinen vertailuaineisto on tuhansia vuosia nuorempaa kuin kallio- maalaukset ja usein peräisin tuhansien kilometrien päästä Suomesta. Realistisessa tulkinnassa on siksi *ensin* hahmoteltava kontekstuaalinen perusta tulkinnalle ja vasta *sitten* voidaan hakea analogioiden joukosta ne, jotka saattavat olla relevantteja.

Postprosessualistisen arkeologian nousu on viime vuosina avannut kalliotaitteen arkeologiselle tutkimukselle uusia reittejä perinteisten tyyli- ja levintäanalyyksien rinnalle. Varsinkin käsitys maisemasta sosiaalisena konstruktiona vaikuttaa kalliotaitteen tutkimuksen kannalta hyvin hedelmälliseltä. Tämän näkökulman mukaan emme voi enää suhtautua tilaan tai maisemaan pelkkänä neutraalina, muuttumattomana, geometrisena taustana, johon ihminen on jälkensä jättänyt (Tilley 1994; Bradley 2000). Christopher Tilley'n mukaan maisema on nimettyjen paikkojen, niitä yhdistävien kulkureittien, ja niihin liittyvien kertomusten ja merkitysten muodostama matriisi, jossa luonnon topografia ja ihmisyhteisön sille antamat merkitykset muodostavat jakamattoman kokonaisuuden (Tilley 1994: 34). Kiinteänä muinaisjäännöksenä kalliotaidetta ei enää voida käsitellä taustastaan irrotettuna ikään kuin kuvat olisivat irtaimia esineitä, vaan se on ymmärrettävä osana laajempaa kokonaisuutta jossa kuvat ovat vain yksi elementti – eikä välttämättä tärkein.

Kalliotaitteelle on toki löydettävissä muitakin tulkinnallisia viitekehyksiä kuin maisema. Erityisesti sen esihistoriallisen kulttuurikontekstin mahdollisimman yksityiskohtainen tarkastelu olisi oleellista. Keskityn tässä kuitenkin selkeyden vuoksi ainoastaan kalliotaitteen maisemallisen kontekstin eräiden aspek-

tien tarkasteluun. Harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta (esim. Leroi-Gourhan 1968) sijainnin tulkinalliseen arvoon on kalliotaidetutkimuksessa osattu kiinnittää huomiota vasta viime vuosina (esim. Helskog 1999; Whitley 1998; Bradley 1997; Sognnes 1994). Ennen kalliomaalausten sijainnin käsittelyä on kuitenkin syytä tarkastella lähemmin kysymystä maalausten luonteesta.

Pyhää vai profaania?

Kalliomaalausten ymmärtämisen kanalta aivan keskeinen kysymys on, pitääkö ne liittää sakraaliin vai maalliseen kontekstiin – vai kenties molempiin (jolloin meidän tulisi jakaa traditio kahteen ryhmään). Kalliotaiteen luonne 'pyyntikansan pyhinä paikkoina' oletetaan usein, mutta sille on harvemmin annettu selkeitä perusteita. Maailmanlaajuisesti suurin osa kalliotaiteesta liittyy uskontoon ja rituaaleihin; kuitenkin Australiasta, jossa kalliotaidetta koskeva alkuperäinen traditio on säilynyt parhaiten, tunnetaan Robert Laytonin mukaan myös esimerkkejä 'sekulaarista' kalliotaiteesta (Layton 1992).

Miksi Suomen kalliomaalausten ajatellaan liittyvän uskontoon ja rituaaleihin? Jos ulkomaiset vertailukohdat jätetään huomiotta, on meillä eniten kiinnitetty huomiota joidenkin maalausten yhteydestä tehtyihin löytöihin – Astuvansalmelta esimerkiksi on löydetty nuolenkärkiä (Sarvas 1969: 28-29) ja meripihkaidoleita (Grönhagen 1994) – ja tiettyihin, muuten vaikeasti selitettäviin kuva-aiheisiin kuten nk. Astuvansalmen Artemikseen ja sarvipäisiin antropomorfeihin. Jälkimmäiset on ollut tapana selittää etnografisin vertailuin (esim. Autio 1995), joissa kuten edellä todettiin on monesti ylitsepääsemättömiä ongelmia,

edellisten taas on oletettu kertovan maalauksiin liittyneistä rituaaleista. On ajateltu, että nuolenkärjet liittyisivät hirvenkuvien rituaaliammuntaan ja sitä kautta todistaisivat maalausten liittyvän pyyntimagiaan (Sarvas 1969: 28-31). Ei kuitenkaan ole perusteltua olettaa että kaikki maalausten lähistöltä löytyneet esineet välttämättä liittyvät jollain tavalla rituaaleihin – ne ovat saattaneet joutua löytöpaikalleen muullakin tavalla. Nuolenkärjet ovat sitä paitsi myöhäisempiä kuin maalausten pääasiallinen tekoajan kohta (joka tämänhetkisen tiedon mukaan ajoittuu kampakeraamiselle kaudelle; Jussila 1999): toinen on myöhäisneoliittinen Pyheensillan tyyppin kärki, ja toinen varhaismetallikautinen tasakanomainen kvartsinuolenkärki. Ne ovat mielenkiintoisia löytöjä, etenkin kun Laukaan Saraakallioltakin on irtolöytönä nuolenkärjen katkelmia (Kivikäs 1995: 215), mutta mikä niiden todellinen merkitys ja konteksti on täytyy tarkemman tutkimuksen puuttuessa jättää avoimeksi.

Kalliomaalausten ikonisuus

Maalausten sakraaliselle luonteelle voidaan löytää uusia perusteluja niiden kuvamaailmasta joutumatta turvautumaan etnografisiin vertailuihin. Suomalaisille maalauksille on tyypillistä kuvien staattisuus ja narratiivisten kohtausten harvinaisuus (Kivikäs 1995: 33). Toisin kuin esim. Uikujoen kalliopiiirroksset (Savvatejev 1970), joita voi pitää tyyppiesimerkkeinä narratiivisesta kalliotaiteesta, suomalaiset kuvat ovat stiloituja, jähmettyneitä eivätkä tunnu muodostavan kertovia jaksoja tai olevan sanottavasti yhteydessä toisiinsa. Tällaista kuvallista esityskonventiota on kutsuttu ikoniseksi (*iconic mode of representation*; Klassen 1998). Ikonisessa ja narratiivisessa esitystavassa ei ole kyse

vain tyylillisestä erosta, vaan Michael Klassenin mukaan ne kuvastavat kahta eri maailmankäsitystä: myyttistä ja historiallista.

"[Iconic images] do not represent a specific time, place or event, but rather evoke the eternal present of the spirit world. Iconic images can be recognised as presentations of sacred subject-matter and themes, such as the objects and beings associated with visions and medicine powers. Furthermore, the thematic and formal repetition of iconic motifs reflects the ritualised nature of sacred activities." (Klassen 1998: 45)

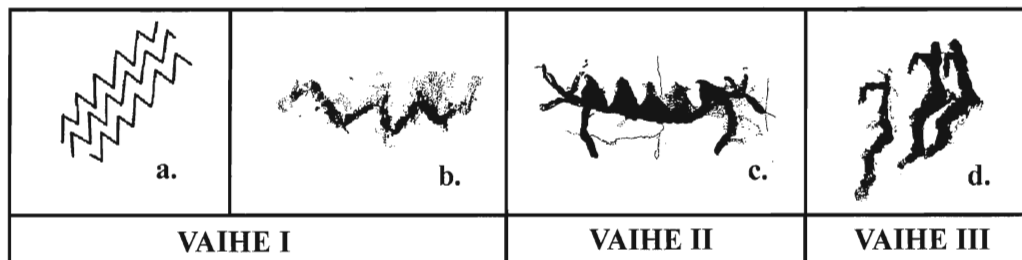
Koska narratiivisuudesta on suomalaisen kalliotaiteen yhteydessä niin vähän näyttöä, sen voidaan tuskin ajatella milloinkaan viittaavan 'todellisen maailman' tapahtumiin, kuten esimerkiksi Jyväskylän mlk:n Halsvuoren maalauksen on esitetty tekevän (Miettinen 1985). Halsvuoren kaksi, toisessa kädessään kuollutta (?) eläintä kantavaa ihmishahmoa on asetettu rinnakkain, mutta ne eivät ole vuorovaikutuksessa toisiinsa eivätkä muodosta kertovaa kuva-sarjaa. Miettisen ehdotus että maalaus olisi ikään kuin vanha valokuva tai 'laatu-kuva', onnistuneen metsästysretken muistoksi tehty, tuntuu anakronistiselta. Kun muita viitteitä narratiivisuudesta ei ole, eikä se Halsvuoren 'veljestenkään' kohdalla ole selvää, ne lieenee paras tulkita sakraalis-kosmologiseksi aiheeksi.

Entoptiset ilmiöt kalliomaalauksissa

Maalauksiin liittyvistä rituaaleista ja maailmankuvasta antaa vihjeen myös nk. entoptisten ilmiöiden todennäköinen kuvaaminen maalauksissa. Entoptisia visioita esiintyy tietyissä, esim. rytmikkään tanssin, rummutuksen, hyperventilaation, intensiivisen kivun, aistideprivaation tai psykoaktiivisten aineiden aiheuttamissa muuntuneissa tietoi-

suudentiloissa. Kyse on yksinkertaisista mutta säännönmukaisista geometrisista kuvioista, jotka eivät ole lähtöisin silmän verkkokalvolta eikä niiden esiintyminen siis riipu visuaalisista ärsykkeistä. Entoptiset kuviot syntyvät 'silmän sisällä' ja ihmisaivoissa; näin ollen niiden muoto ei myöskään riipu koehenkilön kulttuuritaustasta, minkä mm. antropologi Geraldo Reichel-Dolmatoffin tutkimukset Kolumbian Amazonin Tukano-intiaanien parissa ovat osoittaneet (Reichel-Dolmatoff 1975; 1978). Jo 1950-luvulla saksalainen psykologi Max Knoll kiinnitti huomiota joidenkin silmänsisäisten kuvioiden ja kalliotaiteessa esiintyvien aiheiden samankaltaisuuteen (Knoll 1958). Tähän havaintoon perustuvan ns. neuropsykologisen mallin mahdollisuudet kalliotaiteen tulkinnan kannalta osoittivat varsinaisesti kuitenkin vasta etelä-afrikkalaiset David Lewis-Williams ja Thomas Dowson vuonna 1988 ilmestyneessä artikkelissaan.

Lewis-Williams ja Dowson erottavat kuusi entoptista päätyyppiä. Yksinkertaistettuna ne ovat: 1. ristikkokuvio, 2. samansuuntaiset viivat, 3. pisteet ja täplät, 4. siksak-viivat, 5. sisäkkäiset kaaret ja 6. ohuet, mutkittelevat viivat (Lewis-Williams & Dowson 1988). Kuvioiden 'käyttäytymistä' näyissä ohjaavat tietyt havainnointiperiaatteet, kuten kuvien esiintyminen päällekkäin (*superpositioning*) tai kahden tai useamman aiheen sulautuminen toisiinsa (*integration*). Lisäksi ne havaitaan eri tavalla muuntuneen tietoisuudentilan kolmessa, kumulatiivisesti syvenevässä vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa entoptiset kuviot esiintyvät yksin. Toisessa vaiheessa kuviot saavat ikonisia piirteitä, esimerkiksi siksak-aihe saattaa muuntua käärmeksi. Lopulta kolmannelle vaiheelle, jota edeltää kokemus tunnelin tai pyörteen läpi kulkemisesta, ovat tyypillisiä voi-

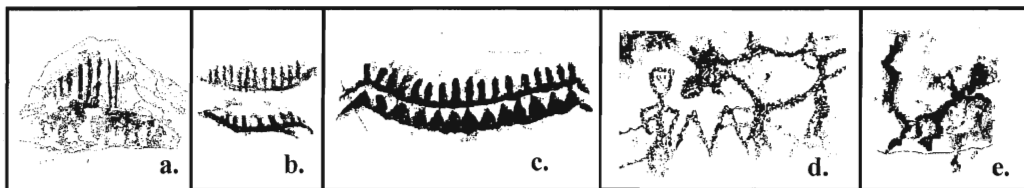
Kuva 1. Transsin kolme vaihetta: a) entoptinen siksak-kuvio laboratorio-olosuhteissa, Kivikäs 1997:44, b) sama Suomen kalliotaitteessa, Kivikäs 1997:38 c) ikonisoitunut 'hirmvimäinen' siksak-kuvio, jonka muotoon yhdistyy myös kaarikuvio Kivikäs 1997:30 d) siksak-hahmoisia ihmiskuvioita, joiden kuvaamistapa viitannee syvään transsiin (vrt. Lewis-Williams & Dowson 1988, fig. 4VI). Kaikki kalliomaalaukset ovat Laukaan Saraakalliolta.

makkaat tunne-elämykset ja intensiivisempi eläytyminen. Auditiviset ja somaattiset hallusinaatiot kuuluvat niin ikään tähän vaiheeseen. Kolmannen vaiheen keskeisin tunnuspiirre on silti hallusinatoriseen maailmaan osallistuminen: tyypillisiä ovat mm. kokemukset ruumiin venymisestä, kuolemasta, sukeltamisesta, lentämisestä tai muuttumisesta esim. joksikin eläimeksi. Joskus koehenkilöt jopa kokevat itse muuttuvansa entoptiseksi perusmuodoksi, kuten siksak- tai ristikkokuvioksi. (Lewis-Williams & Dowson 1988; Clottes & Lewis-Williams 1998: 14-19). Entoptiset perusmuodot ja transsin kolme vaihetta ovat universaaleja, ts. niiden esiintyminen juontuu ihmisen keskushermoston rakenteesta. Sen sijaan toisessa ja kolmannessa vaiheessa tapahtuva tulkinta eli 'ikonisoituminen' tapahtuu aina kulttuuriin pohjautuvien ennako-odotusten ja kuvaston mukaisesti.

Edellä mainittujen kuvioiden esiintyminen kalliotaitteessa sinänsä ei vielä todista mitään – oleellista on, että kuviot käyttäytyvät eri havainnointiperiaatteiden mukaisesti. Myös merkit kuvioiden ikonisoitumisesta transsin eri vaiheiden mukaisesti ovat tärkeitä. Suomen kalliomaalaukset täyttävät kaikki nämä kriteerit

rit varsin hyvin (kuvat 1 & 2). Asian yksityiskohtainen käsittely ei ole tässä tarkoituksenmukaista, mutta joitakin esimerkkejä voidaan mainita. Neuropsykologisen teorian valossa esimerkiksi parilliset, kaarevat veneenkuvamme voidaan nähdä ikonisoituneina 5. tyyppin edustajina. Uukuniemen Louhisaaren erikoinen kalliomaalauksen lieene hirviksi ikonisoitunut ristikkokuvio. Siksak-kuviot tuntuivat esiintyvän erityisen monipuolisesti käsiteltyinä (kuvat 1b-d, 2c-e) – yksin Laukaan Saraakalliolla ne ilmenevät ainakin kolmessa eri muodossa. Lisäksi kalliomaalauksemme ns. 'teriantrooppihahmot' – eli kuvat joissa on sekä ihmisen että eläimen piirteitä – selittyvät luontevimmin transsin kolmannen vaiheen kuvauksina eli metamorfoosikokemuksina.

Totta on, että joillekin muodoille ja havainnointiperiaatteille on vaikea löytää ilmeisiä vastineita. Kaikkien aiheiden esiintyminen ei kuitenkaan ole välttämätöntä – löydettyjen kalliomaalauksen määrä on vielä melko pieni (laskutavasta riippuen n. 80-95; Saavalainen 1999b) ja uudet löydöt saattavat vielä rikastuttaa kuvaa. On myös täysin mahdollista että kulttuurinen merkitys on annettu vain tietyille hallusinatorisille aiheille ja loput on jätetty huomiotta.

Kuva 2. Esimerkkejä entoptisten kuvioiden havainnointiperiaatteista: a) viivakuvio sellaisenaan (replication), Ristiina Astuvansalmi, Kivikäs 1997:55; b) kahdentunut kaarikuvio (reduplication), Ristiina Uittamonsalmi II; Kivikäs 1997:41 c) kaaren ja siksak-kuvion yhteensulautuminen (integration) tai kompleksinen kaarikuvio (vrt. Lewis-Williams & Dowson 1988, fig. 1VB), Laukaa Saraakallio; Miettinen 2000:121 d) entoptisen siksak-kuvion ja ikonisten aiheiden esiintyminen päällekkäin (superpositioning), Valkeala Verla; Kivikäs 1997:44 e) entoptisen kuvion ja ikonisen kuvion rinnakkainasettelu (juxtapositioning), Iitti Mertavuori.

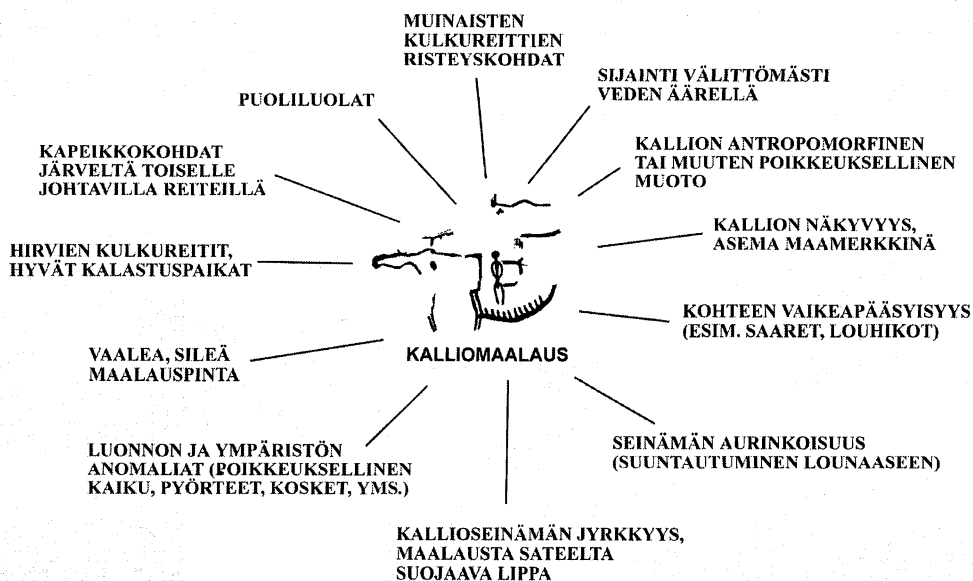
Entoptisten aiheiden esiintyminen merkitsee siis sitä, että Suomen kalliomaalaukset ovat hakenneet inspiraationsa muuntuneista tietoisuudentiloista ja että ne liittyvät transsikokemuksiin. Neuro psykologinen malli on tutkijoiden parissa saanut varsin innostuneen vastaanoton ja sitä on sovellettu laajalti eri maanosien aineistoon – mm. Yhdysvaltojen länsiosien kalliotaiteeseen (Whitley 1994a, 1994b, 1992), Keski-Euroopan paleoliittisiin luolamaalauksiin (Clottes & Lewis-Williams 1998; Lewis-Williams & Dowson 1988) ja Pohjois-Australian Arnhemin maan kalliotaiteeseen (Chippindale *et. al.* 2000). Keskustelua entoptisiin aiheisiin pohjautuvasta tulkinnasta käydään yhä (kritiikistä ks. esim. Bradley 1997: 52-54). Mikäli ajatus kuitenkin hyväksytään on kyseessä arvokas tieto, sillä se perustuu viime kädessä klinisiin kokeisiin.

Maalaukset ja maisema

Kalliotaide on 'ympäristötaidetta'. Maisema-ärkeologian näkökulmasta kalliomaalauksia voidaan pitää mitä suurimmassa määrin *intentionaalisena* muinaisjäännöstyypinä: maalaukset esiintyvät kiinteästi luonnonmaisemassa, paljastuneiden geologisten kerrostu-

mien pinnoilla, ja ne on aina tehty välittämään informaatiota katselijoilleen. Kun lisäksi nimenomaan rituaalisia muinaisjäännöksiä on pidetty erityisen potentiaalisina maisema-ärkeologisen tarkastelun kohteena (Keller 1993: 66), pitäisi maisemaan pohjautuvalla tulkinalla olla kalliotaiteen tutkimukselle paljon annettavaa.

Suomalaisen kalliomaalauksen sijainnissa on havaittu useita lainalaisuuksia, joista jotkut pätevät lähes kaikkiin kohteisiin, jotkut ilmeisesti vain osaan. Lähes kaikki kalliomaalaukset esimerkiksi sijaitsevat (tai ovat alunperin sijainneet) vesistöjen välittömässä läheisyydessä, usein jyrkissä, lounaaseen suuntautuvissa, suoraan veteen putoavissa kallioissa. Sijainti järvikapeikoissa on myös yleistä, samoin kallioseinämän poikkeuksellinen komeus tai erikoinen muoto. (Poutiainen & Sepänmaa 2000; Kivikäs 1995: 16-20, 28-30). Useita muitakin todennäköisiä, kalliomaalauksen 'aktuaalistumiseen' vaikuttavia tekijöitä voidaan esittää (kuva 3). Voidaan olettaa, että nämä säännönmukaisuudet johtuvat tietoisista tai tiedostamattomista valinnoista, ja näin ollen ne antavat tietoa maalauspaikan luonteesta ja funktiosta.

Kuva 3. Kalliomaalausten sijoittumiseen todennäköisesti vaikuttavia tekijöitä, keskuskuvio: Sarvas 1969:12.

Maalausten sijoittumiseen vaikuttavat tekijät voidaan jakaa kolmeen ryhmään: 1. käytännön sanelemat ('profaanit') tekijät, 2. maiseman anomaaliset piirteet ja 3. maiseman liminaaliset piirteet.

Käytännön sanelemat tekijät

Useat kalliotaitteen sijoittumiseen liittyvät piirteet selittynevät käytännön sanelemista seikoista. Kalliomaalauksia voi ensinnäkin esiintyä vain siellä missä sopivia maalaamiseen soveltuvia kalliopaljastumia esiintyy ja missä suotuisat olosuhteet ovat sallineet maalausten säilymisen tuhansien vuosien ajan. Jos maalauksia on tehty loiviin kalliopintoihin jotka eivät ole sateelta suojassa tai pintoihin joihin ei muodostu maalausta suojaavaa kalsedonikalvoa, ne ovat saataneet tuhoutua jo kauan sitten.² Vaaleiden, aurinkoisten kalliopintojen käyttö niinkään selittynee lähinnä halulla tehdä maalauksista mahdollisimman näkyviä ja selvästi erottuvia. Seinämien suun-

tautumisen tulkitseminen jonkinlaisen kalendaarisen symboliikan manifestaatina (Pentikäinen 1987: 257-258) tuntuu hiukan kaukaa haetulta kun yksinkertaisempikin selitys on tarjolla.

Sen sijaan sijainti veden äärellä voidaan selittää useasta eri näkökulmasta: sekä 'profaanit' että 'sakraalit' tulkinat ovat mahdollisia. Suomalaisessa tulkintatraditiossa on kautta linjan pitäyditty ensimmäisessä vaihtoehdossa. Vaikka kalliomaalauksia on yleisesti pidetty pyhinä paikkoina, ei tällä olla nähty olevan suurta merkitystä maalausten sijoittumisen kannalta. Niinpä maalausten on ajateltu ehkä toimineen esimerkiksi maamerkkeinä vesireittien varrella, kokoontumispaikkoina, osoittaneen hyviä kalastuspaikkoja tai niitä on jopa arveltu käytetyn merkitsemään huomattavia muutoksia vedenpinnan korkeudessa (Kivikäs 1995: 18-19, 28-29). Yleisimman selityksen mukaan maalaukset kuitenkin sijaitsivat hirvien vaellusreittien

varrella ja liittyisivät järvien jäillä käytyyn keväiseen hirvenpyyntiin. Pyynti on ollut järvien rannoilla, hirvien ylityspaikoilla, helpompaa kuin metsien upottavilla hangilla ja siksi myös maalaukset sijaitsivat rannalla (Sarvas 1969: 30-31; Taavitsainen 1978: 187-188). Kuinka hyvin jäillä liikkuminen sitten onnistui atlanttisen kauden kostean ja lämpimän ilmaston aikoihin on avoin kysymys.

Voidaan kuitenkin panna merkille, että maalaukset eivät sijaitse rantavyöhykkeellä laajemmin, kuten voisi olettaa jos kyse olisi vain vesillä liikkumisen tai pyynnin sanelemasta käytännön konventiosta, vaan nimenomaan suoraan veteen laskevissa kallioissa. Joskus lähellä rantaa saattaa sijaita komea ja kaikin puolin sopivantuntuinen kallio, jonka luokse lisäksi olisi helpompi päästä, mutta maalaus sijaitsee silti vaatimattomammassa, veteen putoavassa kalliossa (Kivikäs 1995: 30). Oleellista ei siis ole maalauksen sijainti rantavyöhykkeellä, vaan kallion ja veden on oltava fyysisessä kosketuksessa toisiinsa. Tämä periaate ilmeisesti ajaa useimpien muiden kalliotaidetta 'houkuttelevien' tekijöiden ohi, ja on siksi tärkeä avain sen luonteen ymmärtämiseen. Koska ilmiölle ei näyttäisi olevan mitään ilmeistä käytännön syytä, voidaan sen Helsingin (1999) tavoin otaksua heijastavan uskonnollista, pyhän paikan luonteeseen liittyvää symboliikkaa.

Maiseman anomaaliset piirteet

Lukuisat etnografiset esimerkit osoittavat metsästäjä-keräilijöiden kokeneen maiseman olevan 'pyhyiden' kylästäjä: metsästäjä-keräilijän maailmankuvassa tila rakentui pyhien, merkityksen kyllästyvien paikkojen verkostosta. Usein viitataan mm. Australian aborigi-

naalien uskomuksiin, joissa jokainen maaston piirre saa merkityksen aikojen alussa vallinneen 'Uniajan' (*Dreamtime*) topografisten myyttien kautta (Tilley 1994: 37-54). Esimerkkejä 'pyhästä topografiasta' löytyy toki lähempääkin, mm. saamelaisilta (Manker 1957); Australian esimerkki on kuitenkin sikäli valaiseva, että siellä kalliotaiteen rooli tämän myyttis-rituaalisen maiseman elementtinä on tunnettu (Layton 1992).

Mikä ominaisuus tekee jostain paikasta 'pyhän'? Meille maallistuneissa länsimaissa eläville ihmisille se ei ole enää selvää, meistä suurin osa kokee kaiken tilan homogeenisena, samaan todellisuuteen kuuluvana. Mutta uskontotieteilijä Mircea Eliaden mukaan esiteollisissa yhteisöissä ihminen kokee katkoksia tilan homogeenisuudessa, pyhiä paikkoja, jotka poikkeavat laadullisesti muusta tilasta (Eliade 1987). 'Pyhä' manifestoituu paikoissa, jotka rikkovat jollain tavalla ympäristön homogenian – näitä voivat olla mm. erilaiset topografiset yksityiskohdat, vuoret, lähteet, erikoiset kivet, poikkeukselliset puut, jne. Saamelaisen pyhät paikat ovat tästä hyviä esimerkkejä (Manker 1957). Pyhä toisin sanoen sijoittuu maiseman anomaaliisiin, huomiota herättäviin ja poikkeaviin piirteisiin. Pyhissä paikoissa sijaitsee tai on tapahtunut jotain joka "ei kuulu tähän maailmaan"; siksi niiden ajatellaan muodostavan yhteyden tämän todellisuuden ja sakraalin todellisuuden välille.

Suomen kalliomaalaukset sijoittuvat, kuten todettu, topografisten maamerkkien yhteyteen: komeisiin, kauas näkyviin kalliojyrkänteisiin. Tällaiset paikat on saatettu jo itsessään kokea pyhinä. Kiinnostavinta kuitenkin on niissä monesti tietystä kulmasta katsottuna erottuvat hätkähdyttävän antropomorfiset piirteet, usein ihmiskasvojen profiili.

Hyviä esimerkkejä tällaisista kallioista ovat mm. Iitin Mertavuori, Taipalsaaren Valkeisaari, Ristiinan Astuvansalmi, sekä Lakiasuonvuori ja Löppösenluola Valkealassa (ks. kuvat: Taavitsainen 1981; Miettinen 2000: 86-87; Kivikäs 1995: 51, 260). Sijoittuminen maamerkki- en yhteyteen voidaan selittää käytännön syillä; antropomorfismia ei.

Joskus kalliomaalausten yhteydessä esiintyy 'seitamaisia' kallionulkone- mia ja -patsaita (esim. Jaalan Uutelan- vuori ja Lemin Ilmuksenvuori) tai puoli- luolia (esim. edellä mainittu Löppösen- luola), joita voi niinkään pitää esimerk- keinä luonnonanomaloista. Pekka Kivi- käs on maininnut maalausten lähellä usein sijaitsevan kvartsijuonteita (Kivi- käs 1999: 109) – tällaisetkin kallion piir- teet on saatettu kokea anomaalisiksi. Jyr- kän kallioseinämän aiheuttama poik- keuksellinen kaiku, kosken läheisyys (kuten Valkealan Verlassa) tai vaikkapa poikkeukselliset vesipyörteet seinämän edustalla ovat myös saattaneet vaikuttaa maalauspaikan valintaan.

Maiseman liminaaliset piirteet

Liminaalisuudella tarkoitetaan rituaa- lista 'välitilaa', joka esiintyy mm. siirtymäriiteissä joissa ihminen siirre- tään rituaalisesti statuksesta toiseen. Täl- lainen statuksen muutos voi olla esimer- kiksi siirtyminen lapsuudesta aikuisuu- teen, jolloin liminaalivaihe ilmenee pu- berteettiriiteinä (van Gennep 1960). Li- minaalitalle ovat ominaisia tietyt nor- maalitalasta poikkeavat piirteet, esimerkik- si pyhän kokemus ja sukupuoleen tai sosi- aaliseen arvojärjestykseen perustuvan erottelun häviäminen, jne. (Turner 1969)

Myös ympäristö ja fyysinen tila voi- daan kokea liminaalisena. Syvällä

maan alla sijaitsevat pimeät luolat, joissa vuorokauden ajat, sää ym. normaalin to- dellisuuden tunnusmerkit eivät päde, ovat tästä ilmeinen esimerkki ja todennäköinen syy sille että kalliotaiteen ja yleisemminkin rituaalisen käyttäytymisen näyttämönä usein ovat juuri luolat. Jotkut maalaukset Suomessa onkin tehty luolamaisten kam- mioiden sisälle tai sellaisten viereen – esi- merkkejä ovat Kurtinvuori ja Ukonvuori Enonkoskella (Kivikäs 1995: 105-107, 111- 113); pienempiä kalliosyventymiä esiintyy yleisesti. Liminaalisuus ilmenee kuitenkin monella muullakin tavalla maalausten si- joittumisessa.

Edellä kiinnitettiin huomiota siihen, että kallion ja veden fyysinen koske- tuspinta on kalliomaalausten sijoittumi- selle tärkeää. Kalliotaide sijaitsee kolmen elementin, veden, maan ja taivaan rajal- la. Taivaita kohti kurottuva korkea kallio ja syvä vesi luovat symbolisen pystyak- selin, jonka 'nollakohdassa' – rajatilassa – maalaukset sijaitsevat. Joskus maala- ukset jopa ulottuvat aivan vedenpintaan asti (Kivikäs 1999: 10), jolloin ne korkean veden aikaan saattavat osittain jäädä ve- den alle ja taas ilmaantua, ikäänkuin ne kulkisivat maailmojen välillä. Vastaa- vaan ilmiöön on kiinnitetty huomiota mm. Ruotsin Nämforsenin kuuluisalla kallio- piirroskentällä: osa piirroksista on lähes jatkuvasti veden alla, ja ilmeisesti näin on ollut tarkoituskin (Tilley 1991: 78-79)

Maalausten sijainti järvikapeikoissa ja kulkureittien risteyskohdissa voidaan myös tulkita liminaalisuuden kautta. Arnold van Gennep on klassises- sa tutkimuksessaan siirtymäriiteistä kir- joittanut sosiaalisten riittien lisäksi myös territoriaalisista siirtymäriiteistä, jolloin rituaalinen käyttäytyminen ilmenee tilaa ja maisemaa strukturoivissa kynnyspis- teissä, kuten ovissa, tienristeyksissä, ra- japyykeissä, vuoristosolien tai jokien yli-

tyksissä, jne. (van Gennep 1960: 22-23). Kivikautisen Suomen oloissa kyseeseen tulevat lähinnä joet, kosket, kulkureittien risteymät ja vesireittien kapeikkokohdat. Jälkimmäiset voidaan van Gennepiä seuraten ymmärtää ikään kuin portteina tai kynnyksinä kahden maisematilan välillä. Tällaisen 'kynnyksen' ylittäminen olisi siis territoriaalinen siirtymäriitti ja kapeikko, jossa näkyvyys on rajattu ja valo- sekä ääniolosuhteet poikkeavat järvenselästä, ymmärrettävissä liminaalisena, kriittisenä tilana, johon liittyy supranormaali vaara sekä 'pyhän' voimistunut läsnäolo. Liikkuvaa elämäntapaa noudattaneiden kampakeräämistien yhteisöjen elämässä nimenomaan territoriaalisilla riiteillä on täytynyt olla tärkeä asema. Metsästäjä-keräilijöiden tiedetään hahmottavan maiseman ennen kaikkea kaksikulotteisten polkujen ja kulkureittien kautta, ja kulkureiteillä tiedetään olevan pyyntikulttuureissa myös uskonnollinen dimensio (Ingold 1986: 153).

Kynnysten ja porttien läpi kulkemiseen on eri kulttuureissa liittynyt joukko erilaisia rituaaleja ja niihin on ajateltu liittyvän vartiahenkiä tai -jumalia, joille on uhrattu ja rukoiltu (van Gennep 1960: 21). Tuntuu todennäköiseltä, että antropomorfiset kalliot on ymmärretty juuri tällaisten vartijahenkien manifestaatioiksi, 'järvikapeikkojen kivijumaliksi'. Astuvansalmen profiilikallion edustalta onkin löydetty neljä meripihkaidolia, jotka todennäköisimmin on uhrattu veteen (Grönhagen 1994). Toisin kuin aiemmin mainitut nuolenkärjet, ne ajoittuvat tyypillisen kampakeramiikan kauteen ja sopivat siten paremmin maalausten aikaaharukkaan; myös niiden harvinaislaatus, arvokas materiaali, löytöpaikka, ja antropomorfiset piirteet viittaavat uuhriin.

Loputta voidaan vielä mainita että kalliomaalaukset sijaitsevat usein

huomattavan vaikeapääsyisissä paikoissa, esimerkiksi louhikkosisissa saarissa. Tällaiset, taloudellisen hyväksikäytön ja muun toiminnan ulkopuolelle jäävät, liminaaliset, eristyneet alueet on perinteisissä yhteisöissä koettu pyhiksi (Anttonen 1994). Kohteiden luokse pääsyn hankaluuteen ja eristyneisyyteen on kiinnitetty huomiota myös paleoliittisen luola- taiteen kohdalla (Clottes & Lewis-Williams 1998: 108-110)

Johtopäätöksiä ja analogioita

Ylläoleva voidaan tiivistää seuraaviin johtopäätöksiin: Suomen kalliomaalaukset

- kuvaavat sakraalis-kosmologista todellisuutta, eivät profaania tai historiallista,
- liittyvät ekstaattisiin näkyihin ja transsitiloihin,
- ovat sijoittuneet paikoille, jotka on luonnostaan koettu pyhiksi (ja joita maalaukset siis rituaalisesti vahvistavat ja tekevät näkyväksi),
- ovat 'vartioineet' vesireittien kynnyskohtia ja olleet siksi rituaalien kohteena,
- ilmentävät johdonmukaisesti liminaalisuuden teemaa ja 'vertikaalisen akselin symboliikkaa', ja
- ovat kohteita joissa kolme elementtiä (vesi, maa ja taivas) kohtaavat, mikä todennäköisimmin heijastaa uskonnollista tai kosmologista symboliikkaa.

Suomen kalliomaalaukset on monesti syhdistetty shamanismiin, jopa siinä määrin että jotkut kirjoittajat ovat kutsuneet tätä käsitystä 'kanonisoiduksi' opinkappaleeksi (Saavalainen 1999b: 23; Miettinen 2000: 41). Teorian muotoili Anna-Leena Siikala vuonna 1980 ilmentyneessä artikkelissaan, lähtökohtanaan vertaileva uskonnotutkimus ja pohjoisen Euraasian pyyntikulttuurien usko-

musperinteestä haetut etnografiset vertailukohteet (Siikala 1980). On helppo nähdä, että em. johtopäätökset tukevat juuri shamanismi-hypoteesia.

Shamanismin keskeisin piirre on 'arkaisten ekstaasiteknikoiden' käyttö transsin aikaansaamiseksi (Eliade 1964). Transsissa yhteisön uskonnollinen spesialisti, shamaani, kokee tekevänsä matkan tuonpuoleiseen, tarkoituksenaan hankkia tietoa tulevasta, parantaakseen, taatakseen pyyntionnen, jne. Shamanistiselle kosmologialle on ominaista kerroksittainen maailma, jossa on tyypillisesti kolme tasoa – ylinen, keskinen ja alinen maailma. Keskimäinen maailma kuuluu ihmisille, kahta muuta taas asuttavat jumalat ja hengen. Näitä kosmoksen tasoja yhdistää pystysuunnassa *axis mundi*, maailmanpatsas, jota pitkin shamaanille aukeaa tie normaalin todellisuuden ja supranormaalin todellisuuden välillä.

Kalliomaalausien sijainti näyttää heijastavan tätä maailmankuvaa: kalliomaalauskohteen voidaan – Eliaden (1987) terminologian mukaisesti – katsoa olevan 'imago mundi', kosmoksen kuva. Vertailevassa tutkimuksessa on pyhien paikkojen todettu tyypillisesti heijastavan kosmologisia käsityksiä – esimerkkejä ovat yhtä hyvin korkeakulttuureiden mahtavat temppelikompleksit kuin metsästäjä-keräilijöiden vaatimattomat pyhätkin (Eliade 1987: 32-36, 42-43, 58-62). Todennäköisesti näin oli kivikauden Suomessakin. Ekstaattisiin tiloihin liittyvät universaalit kokemukset tulevat tässä jälleen tulkinnan avuksi. Syvään transsiin nimittäin liittyy paitsi optisia myös somaattisia piirteitä, jotka entoptisten näkyjen tavoin juontuvat ihmisen keskushermostosta. Näistä yleisimpiä ja tässä yhteydessä kiinnostavimpia ovat kokemukset lentämisestä ja sukeltamisesta

Kuva 4. Kalliomaalauskohte shamanistisen kosmologian ilmentäjänä. Piirros esittää Iitin Kotojärven Haukkavuorta, piirros A. Lahelma.

(asiasta tarkemmin, ks. esim. Chippindale *et. al.* 2000: 72-74, fig. 5). Tuntuukin todennäköiseltä, että kampakeraamisen shamaanin on ollut kalliomaalauksen luona mahdollista kulkea transsissa joko 'vuorta' pitkin ylös tai sukeltaa järven pohjan 'läpi' alas tuonpuoleiseen (kuva 3). Näistä kokemuksista antavat viitteen myös jotkut maalausten hahmot: esim. pää alaspäin kuvatut 'sukeltavat' ihmiset ja kalankuvat kertonevat matkoista aliseen; Suomussalmen Väräkallion ja Kirkkonummen Juusjärven maalausten kuvajonot sekä joskus esiintyvät linnunkuvat puolestaan shamaanin taivasmatkoista.

Sirkumpolaaristen kansojen etnografia tukee tätä tulkintaa. Tunguusishamaani esimerkiksi matkustaa transsissa luoteessa sijaitsevan vuoren luokse, missä sijaitsee toiseen maailmaan johtava aukko (Eliade 1964: 240). Käsitys maailmanvuoresta kosmoksen tasojen yhdistäjänä onkin uralilaisilla ja altailaisilla kansoilla yleinen (Kuusi & Honko 1983: 99-100). Pohjoisten metsästäjä-keräilijöiden kuten evenkien, tsuhtsien ja nenetsien maailmankuvassa tie tuonpuoliseen on usein kulkenut toisaalta myös vesireittiä pitkin; esimerkiksi evenkit uskoivat tien tuonpuoliseen avautuvan kosken pyörteen kautta (Helskog 1999: 76). Saamelaisessa perinteessä joidenkin järvien on uskottu olevan 'räppänäjärviä' tai *sáiva*-järviä, joiden pohjasta johtaa yhteys aliseen maailmaan (Pentikäinen 1995: 146-149). Niinikään suomalaisessa ns. shamaaniepiikassa, kuten *Väinämöisen Tuonelanmatka* -runossa, tuonpuoleiseen kuljetaan usein veden kautta. Vedellä ja vuorella voidaan katsoa olevan yhteisiä, liminaalisia piirteitä: pohjoisessa mytologiassa ne muodostavat sillan maailmojen välille.

Kalliomaalauspaikkojen vaikeapääsyisyys, kuten sijainti louhikkois-

sa saarissa, viitannee sekin shamanismiin. Shamaanien tiedetään yleisesti estineen näkyjä vaikeasti saavutettavissa, eristyneissä paikoissa, mm. luolissa ja jyrkänkeillä (Eliade 1964: 51-52). USA:n länsiosissa tällaiset *vision quest*iin liittyvät 'näkypaikat' ovat usein olleet kalliomaalauksilla koristeltuja: tuonpuolisesta palaavat shamaanit ovat niissä kuvanneet näkyjään koska transsikokemuksen tarkkaa muistamista on pidetty tärkeänä. Maalaukset ovat myös osaltaan toimineet transsin laukaisijana. (Whitley 1994a, 1992). Suomen kalliomaalauksilla vierailijaan ovat vaikuttaneet lisäksi vesielementin tuoma epävarmuus ja vaara. Huterolla jäällä tai ohutpohjaisessa, keikkuvassa veneessä kahden elementin välissä ei kenties itse todellisuuskaan ole ollut yhtä varmalla pohjalla kuin kuivalla maalla, ja siirtyminen maailmasta toiseen helpompaa. Myös vedenpinnasta heijastuva 'nurinkäännetty maailma' on saattanut lisätä tätä käsitystä. Alinen maailma kuvataan usein normaalin maailman peilikuvaksi, jossa kaikki tehdään päinvastoin kuin ihmisten maailmassa; tämä käsitys esiintyy saamelaisessakin mytologiassa (Pentikäinen 1995: 251-253).

Pyyntimagiaa, totemismia vai shamanismia?

Suomen kalliomaalauksien tulkintaa käsittelevässä kirjallisuudessa esiintyy sekalainen joukko eri lähtökohdista nousevia teorioita, tärkeimpinä pyyntimagia, totemismi ja shamanismi. Näitä on sovellettu rinnakkain, jopa niin että samassa maalauksessa yksi teoria selittää yhden kuvion, toinen toisen, jne. Tuloksena on syntynyt eräänlainen kompromissitulkinta, kaikkien esitettyjen tulkintojen summa. Tulkintojen päällekkäisyys ja ristiriitaisuus kertonee kuitenkin enemmän tulkitsijoiden hämmennykses-

tä ja metodin puutteesta kuin esihistoriallisesta todellisuudesta. Maalausten väitetty 'kaleidoskooppimainen tulkinallinen moniulotteisuus' (esim. Miettinen 2000: 43) saattaa olla tosiasia – tai siten ei – mutta jotta kysymykseen koskaan voidaan vakavissaan pureutua on päästävä eroon tulkintojen kritiikittömästä eklektisyydestä. Kaikki teoriat eivät ole saman arvoisia.

Käsityksen siitä että kalliomaalauksemme liittyisivät pyyntimagiaan esitti Aarne Europaeus (Äyräpää) jo ensimmäisen maalauslöytömme, Kirkkonummen Vitträskin, yhteydessä (Europaeus 1917). Klassisen muotonsa teorialle antoi kuitenkin Pekka Sarvas 1960-luvun lopulla (Sarvas 1969). Pyyntimagia oli 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla laajalti levinnyt selitysmalli, mutta Sarvaan kirjoittaessa siitä oltiin Keski-Euroopassa jo luopumassa (esim. Leroi-Gourhan 1968) ja nykyään sille on vaikea löytää puolustajia. Tästä huolimatta on teoria meillä juurtunut syvään ja hallitsee vieläkin lähes muuttumattomassa muodossa useita Suomen esihistorian yleisesityksiä. Viimeksi on Matti Huurre kirjassaan *Kivikauden Suomi* (1998) esittänyt sen seuraavasti:

"Tavallisesti [kalliomaalauksia] kuitenkin pidetään ensisijassa kulttipaikkoina ja yleisen käsityksen mukaan ne liittyvät nimenomaan pyyntimagiaan – millä tavalla, siitä mielipiteet vaihtelevat. Taiteilijoina lienevät toimineet ensi sijassa noidat. Kuvien avulla pyrittiin kenties lepyttämään eläinten haltijoita ja lähettämään kaadettujen hirvien ja peurojen henget takaisin näiden luo uudelleen synnyttäväiksi. ... [Kuvan teko] ehkä houkutteli saalista paikalle taikka vangitsi kallioon eläinten sielun, niin että niiden oli pysyttävä lähiseudulla. Petojen puuttuminen maalauksista taas saattaa johtua siitä, ettei niitä haluttu kilpaillemaan riistasta ja siksi niiden kuvaamista on vältetty. Joskus kuvia lienee myös ammuttu; silloin tällöin hirvenkuviin

on merkitty sydämen kohta kuin napakymppi. Ehkä tällaisen rituaaliammunnan on toivottu takaavan nuolten osumisen todelliseen otukseen yhtä tarkasti kuin kuvaan." (Huurre 1998: 261).

Alussa todettiin, että hirvenkuvien Ayleisyydestä ei voida vetää sitä johtopäätöstä että kalliomaalaukset jotenkin konkreettisesti liittyisivät hirviin tai hirvenpyyntiin. Tämä ei ole pelkkää saivartelua, kuten seuraavat esimerkit osoittavat. Yhdysvaltojen länsiosan nk. 'Great Basin traditionin' kalliopiiirroksissa yleisin kuva-aihe on tietty vuorilammaslaji (*Ovis canadensis*). Kuvien yleisyyden ja kuvissa esiintyvien metsästyskohtausten vuoksi tämän lajin ajateltiin olleen erityisen tärkeä pyynnin kannalta, ja pitkälle 1980-luvulle asti alueen kalliopiiirrosten uskottiin näinollen liittyvän pyyntimagiaan. David Whitley on kuitenkin sittemmin kyennyt osoittamaan kalliotaiteeseen suoraan liittyvän etnohistoriallisen aineiston pohjalta, että kuvilla ei ole mitään tekemistä pyynnin kanssa (Whitley 1994b). Vuorilammas oli alueen intiaanikulttuureissa sateentekijä-shamaanin henkiauttaja ja 'vuorilampaan tappaminen' sateen tekemiseen liittyvä shamanistinen metafora. Kalliopiirokset ja niissä esiintyvät 'pyyntikohdot' eivät toisin sanoen ole realistisia eivätkä liity metsästykseen vaan sateen tekemisrituaaleihin. Etelä-Afrikan sankansan ('bushmannien') kalliotaiteen tulkinnassa on tapahtunut vastaava murros. 1980-luvulle asti uskottiin maalauksia tehdyn lähinnä esteettisistä syistä ja tarinoita kertomaan. Yleisimmän aiheen, hirviantiloopin, arveltiin yksinkertaisesti osoittavan että hirviantiloppi oli tärkeä ja mieluusti kuvattu riistaeläin; myös pyyntimagiateorioihin vedottiin. David Lewis-Williams on sittemmin – jälleen säilyneisiin etnohistoriallisiin lähteisiin perustuen – pystynyt osoittamaan

että näilläkään kuvilla ei ole mitään tekemistä pyynnin kanssa (Lewis-Williams 1987). Hirviantilooppi kuvaa kalliomaalauksissa shamaanin sielua ja yliluonnollista shamanistista voimaa.

Pyyntimagiasta eivät nykytietämyksen valossa todista myöskään maalauksen edustalta löytyneet nuolenkärjet, kuten edellä todettiin. Pyyntimagiateorian ehkä suurimpana ongelmana on silti se, että se pyrkii selittämään vain pari kuvakategoriaa (lähinnä hirvet, ehkä myös harvat linnut ja kalat) mutta jättää kaikki muut huomiotta. On päivänselvää, että kalliomaalauksissa on kyse jostain aivan muusta kuin eränkävijän toivelistasta. Kuvamaailma on siihen aivan liian monimerkityksellinen, monet maalauksista (esimerkiksi Saraakallion kaksipäiset vene-hirvet joiden selkä muodostuu kolmioista) eivät voine esittää saaliseläimiä tai mitään muutakaan pyyntiin liittyvää, ja toisaalta maalauksista puuttuvat tyystin monet niistä lajeista jotka jätefaunatutkimusten (esim. Ukkonen 1996) perusteella olivat tärkeitä riistaeläimiä, kuten majava ja hylje. Maalauksissa ei myöskään koskaan esiinny metsästyskohtauksia (Halsvuoren maalaustaan ei voitane laskea sellaiseksi).

Lopulta myös teorian etnografinen pohja on epäilyttävä, kuten mm. Lewis-Williams on todennut: "The popular view that a belief in sympathetic magic lay behind much of 'primitive' man's behaviour, including his artistic accomplishments, is based on vague and misguided notions of 'primitive mentality' rather than reliable ethnography" (Lewis-Williams 1982: 430). Yhteenvetona voidaan todeta, että pyyntimagiateoriat on Suomen kalliotaiteen osalta hylättävä koska ne pohjautuvat perusteettomiin oletuksiin ja huonoon etnografiaan, eivätkä pysty selittämään kalliotaidetta il-

miönä. Pyyntikulttuurin luomuksina kalliomaalaukset todennäköisesti ovat liittyneet tavalla tai toisella myös pyyntiin – mutta tuskin niin kuin Sarvas 1960-luvulla kuvitteli.

Entä sitten totemismi? Totemismilla tarkoitetaan uskomuskompleksia, jonka mukaan jokin sukuryhmä polveutuu tietystä eläin- tai (harvemmin) kasvilajista ja näiden välillä vallitsee mystinen yhteys, jota rituaalisesti vahvistetaan. Totemismista Suomen kalliotaiteen selitysmallina on kirjoittanut etenkin Eero Autio (1995, 1993). Autiokaan ei pyri selittämään kalliomaalaustraditiota kokonaisuudessaan, ainoastaan yksittäisiä motiiveja (etenkin sarvipäiset antropomorfit) – selittämättä jäävät esimerkiksi abstraktit ja elottomat kuva-aiheet, samoin maalauksen sijaintiin liittyvät kysymykset.

Autio on varmasti oikeassa kirjoittaessaan, että sarvipäisten antropomorfien esiintymisen ei tarvitse viitata shamanismiin vaan ne voisivat periaatteessa myös esittää totemistisia uskomushahmoja tai totemistiseen riittiin osallistujia. Samoin hirvet voisivat henkiauttajien tai shamaanien sijaan kuvata totemistista esi-isää. Robert Layton on äskettäin esittänyt metodin, jolla kysymystä jonkin kalliotaideperinteen shamanistisuudesta vs. totemistisuudesta voidaan arvioida (Layton 2000). Laytonin mukaan

"In totemic art, a large number of species are represented, but each occurs with about the same frequency because each functions as the emblem of one clan among many. [...] In shamanic cultures, however, certain species are often particularly charged with power: giraffe among the !Kung (Marshall 1969), anaconda and jaguar among the Wayapi (Campbell 1989), monkey among the Sora (Vitebsky 1993) and bear among the Khanty (Peter Jordan, pers. comm.). Shamanic art should therefore be characterized by the predominance of the limited number of

species commonly functioning as guardians or vehicles for spiritual encounters, setting it apart from both secular and totemic art.” (Layton 2000: 181-182)

Kuvattujen aiheiden tilastollinen jakauma antaa näin ollen vihjeen siitä, mihin uskomusmaailmaan kalliotaide tulisi liittää. Suomen kalliomaalaus-ten motiivijakauma, jossa hirvi on eläinhahmoista ylivoimaisesti yleisin (Taavitsainen 1978: 184, taulukko), selvästi vastaa shamanistiselle kalliotaiteelle tyypillistä jakaumaa (vrt. Layton 2000, taulukot 2 & 3). Laytonia seuraten voidaan päätellä, että jakauma ei välttämättä sinällään vielä todista Suomen kalliomaalaus-ten liittyvän nimenomaan shamanismiin, mutta se sulkee totemismin pois todennäköisten vaihtoehtojen joukosta. Myös etnografian valossa totemismi vaikuttaa kyseenalaiselta selitysmallilta. Totemismin esiintyminen edellyttää unilateraalisten (ts. joko äidin- tai isänpuoleisten) sukuryhmien olemassaoloa. Ruotsalainen uskontotieteilijä Åke Hultkrantz on mm. tältä pohjalta tyrmännyt sen käyttömahdollisuudet pohjois-skandinaavisen pyyntikulttuurin kalliotaiteen tulkinnassa. Hultkrantzin mukaan: “[There is] not the slightest evidence that such unilateral groups, which presuppose a certain population density, ever existed in the Scandinavian Arctic North” (Hultkrantz 1986: 45; ks. myös Hultkrantz 1989).

Sen sijaan shamanismista kalliomaalaus-ten yhteydessä voidaan löytää useita itsenäisiä todisteita ja teoriaa voidaan pitää vahvana (vaikkakaan ei ehkä kanonisoituna). Tähän mennessä esitetyistä teorioista se joka tapauksessa vaikuttaa ainoalta uskottavalta. Tämä johtopäätös ei tosin vielä kerro kovin paljoa varmaa kalliotaiteen merkityksestä, mutta se antaa tulkinnalle selkeän ja realistisen pohjan.

Hirvenkuvien shamanistinen tulkinta

Lopuksi voidaan vielä hetkeksi palata kallioon maalatun hirven ongelmaan, josta tämä kirjoitus lähti liikkeelle. Miten hirvenkuva kalliossa pitäisi ymmärtää, mihin se viittaa? Ylläesitetyn pohjalta ja hirven ja ihmisten suhdetta kalliomaalauksissa tarkastelemalla on tähän nyt mahdollista yrittää antaa vastaus.

Maalaus-ten hirvet eivät vaikuta realistisilta eläimiltä; ne tuntuisivat sen sijaan olevan jossain mielessä analogisia ihmishahmojen kanssa. Ilmeisin viite tästä on lukumäärä. Hirviä ja ihmisiä on jokseenkin yhtä paljon, ja yhdessä ne muodostavat n. 70% kalliomaalaus-temme kaikista kuvista. Vaikka metsästäjä-saalis -suhteesta ei ilmeisesti olekaan kysymys, jokin perustavanlainen yhteys hirvien ja ihmisten välillä kuvissa kiistatta vallitsee. Muut vihjeet ovat vähemmän ilmeisiä, mutta monet niistä silti varteenotettavia. Ihmishahmot on kuvattu yleensä geometrisina, kulmikkaina ‘tikku-ukkoina’. Myös hirvillä on usein erikoinen, pelkistetyn neliskulmainen, geometrinen muoto. Ihmishahmoilla ei pääsääntöisesti ole sukupuolta, yksilöllisiä piirteitä tai muitakaan attribuutteja, mikä on eräs Turnerin (1969: 92-93) esittämistä liminaalisuuden tunnusmerkeistä. Harvoin esiintyvät attribuutit ovat lähes poikkeuksetta supranormaaleja: yleisin on päästä sojottavat kaksi viivaa, jotka esittänevät hirsensarvia (vrt. Astuvansalmen ‘kolmipiikkinen’ hirvi). Hirvilläkään ei pääsääntöisesti ole attribuutteja tai sukupuolitunnuksia, kuten sarvia tai leukapartaa. Joissain maalauksissa (esim. Kuhmoisten Pyhänpää) esiintyvät epärealistisen suuret, venemäiset sarvet vaikuttavat samankalta-

selta supranormaalilta attribuutilta kuin em. ihmisiin liittyvät tunnuspiirteet. Joidenkin hirvenkuvien 'sydänpiste' ei sekään ole realistinen piirre.

Pekka Kivikkään mukaan hirven ja ihmishahmon yhdistelmä on yleisin kalliotaiteemme harvoista kuvakombinaatioista (Kivikäs 2000: 98-101). Erityisen kiinnostavaa on huomata yllämainittujen sukeltaajahahmojen yhteys hirviin. Kahdessa tapauksessa kolmesta (Mikkelin mlk:n Verijärvi ja Hahlavuori) sukel-tajan – siis aliseen matkaavan shamaanin – toinen jalka yhdistyy hirven jalkaan; varsinkin Verijärven maalaus synnyttää vahvan mielikuvan siitä, että ihmisellä ja hirmellä on tässä kuvassa sama substanssi. Myös jotkut sarvipäiset antropomorfit, joiden piirteet jo sinällään viittaavat hirviin, muodostavat kuvakombinaatioita hirmien kanssa. Valkealan Verlan maalauksessa sarvipäähahmo näyttäisi ratsastavan hirven selässä, mikä tuo mieleen muinaisrunojen kuvaukset 'sinisellä hirmellä' tuonpuoleiseen ratsastavasta shamaani Väinämöisestä. Lähialueiden kalliopiirroksissa, mm. Ruotsin Nämfor-senilla, tavataan jopa hirven ja ihmisen muodostamia hybridihahmoja (Hallström 1960: 309-310).

Mikäli tämä rinnastuminen ihmis-hahmoihin pitää paikkansa, voi kysyä olisiko ilmiön taustalla käsitys shamaanin eläinhahmoisesta (tässä tapauksessa hirvenmuotoisesta) sielueläimestä? Vaikka tieto on myöhäinen, on kiinnostavaa panna merkille että saamelaisella shamaanilla oli peurahärän hahmoinen alter ego, *sáiva sarva*, "jonka voima edusti noidan omaa voimaa; noita saattoi lähettää härkensä taistelemaan toisen noidan härkää vastaan ja härän tappo merkitsi jopa noidan kuolemaa" (Pentikäinen 1995: 190). Kuten yllä todet-

Kuva 5. Suomussalmen Värikallion ryhmä b (osa). Kaatunut ihmishahmo esittää loveen langennutta shamaania, jonka sielu erkanee ruumiista hirven tai peuran hahmon ottaneena.

Kuva Taavitsainen 1979: 110

tiin, shamanistisessa kalliotaiteessa yleisimmin kuvattu eläinlaji tyypillisesti kuvaa juuri tällaista sielueläintä.

Eräänlaisen vahvistuksen oletukselle antavat Suomussalmen Värikallion kalliomaalauksessa esiintyvät aiheet. Värikallion b-ryhmään on kuvattu kyljellään makaava ihmishahmo jonka päästä loikkaa ylös hirvi tai peura (kuva 5); aiheen merkittävyttä lisää se, että ryhmään kuuluu myös mahdollisia entoptisia aiheita (siksak-viiva ja kolme selvärajaista pistettä). Ryhmän c ylöspäin noussevassa kuvajonossa esiintyy hirmieläin jolla kaikesta päättäen on ihmisen raajat (kuva 6). Luontevin tulkinta näille kuville on, että ne esittävät shamaanin loveenlankeamista ja matkaa tuonpuoleiseen hirven hahmoon muuttuneena. Jo Taavitsainen (1979: 116) arveli että tästä voi-

Painettu kirjallisuus

Kuva 6. Värikallion c-ryhmän ylöspäin nouseva jono kuvaa todennäköisesti shamaanin matkaa tuonpuoleiseen. Alhaalta katsottuna toisessa hirvenkuvassa on ihmismäisiä piirteitä.

Kuva Taavitsainen 1979: 110

si olla kyse; tämän kirjoituksen valossa ks. tulkinta vaikuttaa oikealta ja voidaan yleistää koko Suomea koskevaksi. Hirvi kalliossa ei siis toisin sanoen esitä todellista, lihaa ja verta olevaa hirveä vaan eläimenhahmoista shamaania tai tämän sielueläintä.

Painamattomat lähteet

Lahelma, A. 2000: *Landscapes of the Mind. A Contextual Approach to Finnish Rock-art*. Pro gradu -tutkielma Helsingin Yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella (arkeologia).

Saavalainen, J. 1999a: *Kivikauden rautaiset kuvat. Hirvikeskeisten kalliomaalaustemme tutkimusta ja tulkintaa Vitträskiltä Julmalle-Ölkylle*. Pro gradu -tutkielma Helsingin Yliopiston uskontotieteen laitoksella.

- Anttonen, V. 1994: Erä- ja metsäluonnon pyhyys. *Kalevalaseuran vuosikirja* 73, s. 24-35. Helsinki.
- Autio, E. 1993: *Kultasarvipeura ja sen klaani. Totemisia taruja ja menoja Kuolan niemi-maalta*. Jyväskylä: Atena.
- Autio, E. 1995: Horned Anthropomorphic Figures in Finnish Rock Paintings: Shamans or Something else? *Fennoscandia Archaeologica* XII, pp. 13-18.
- Bradley, R. 1997: *Rock Art and the Prehistory of Atlantic Europe: Signing the Land*. London: Routledge.
- Bradley, R. 2000: *An Archaeology of Natural Places*. London: Routledge.
- Campbell, A. 1989: *To Square with Genesis: Causal Statements and Shamanic Ideas in Wayapi*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Carpelan, C. 2000: Sivullisen mietteitä kalliokuvien äärellä. *Muinaistutkija* 4/ 2000, s. 2-17.
- Chippindale, C. & Smith, B. & Taçon, P.S. 2000: Visions of Dynamic Power: Archaic Rock-paintings, Altered States of Consciousness and 'Clever Men' in Western Arnhem Land (NT), Australia. *Cambridge Archaeological Journal*, Vol. 10, No. 1, pp. 63-101.
- Chippindale, C. & Taçon, P.S. (eds.) 1998: *The Archaeology of Rock-art*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clottes, J. & Lewis-Williams, J.D. 1998: *The Shamans of Prehistory. Trance and Magic in the Painted Caves*. Harry N. Abrams: New York.
- Eliade, M. 1964: *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton University Press: Princeton (NJ).
- Eliade, M. 1987: *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*. New York: Harcourt Brace & Company.
- Europaeus (Äyräpää), A. 1917: Kalliomaalaus Vitträskin rannalla Kirkkonummella. *Suomen Museo* 1917, s. 45-51.
- Gennep, A. van 1960: *The Rites of Passage*. University of Chicago Press: Chicago.

- Grönhagen, J. 1994: Ristiinan Astuvansalmi, muinainen kulttipaikkako? *Suomen Museo* 1994, s. 5-18.
- Hallström, G. 1960: *Monumental Art of Northern Sweden from the Stone Age*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Helskog, K. 1999: The Shore Connection. Cognitive Landscape and Communication with Rock Carvings in Northernmost Europe. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 32, No. 2, pp. 74-94.
- Hultkrantz, Å. 1986: Rock Drawings as Evidence of Religion: Some Principle Points of View. - In: Steinsland, G. (ed.), *Words and Objects: Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*, pp. 42-66. [Institute for comparative research in human culture series 70]. Oslo: Norwegian University Press.
- Hultkrantz, Å. 1989: Hällristningsreligion. Teoksessa: Janson, S. & Lundberg, E. & Bertilsson, U. (red.) *Hällristningar och hällmålningar i Sverige*, s. 43-58. Stockholm.
- Huurre, M. 1998: *Kivikauden Suomi*. Keuruu: Otava.
- Ingold, T. 1986: *The Appropriation of Nature*. Manchester: Manchester University Press.
- Jussila, T. 1999: Saimaan kalliomaalausten ajoitus rannansiirtymiskronologian perusteella.
- Kalliomaalausraportteja 1/1999* (Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalausten sijainti ja synty aika), s. 113-133. Jyväskylä: Kopijyvä kustannus.
- Keller, C. 1993: Visuelle landskapsanalyser i arkeologien. *Universitetets Oldsaksamling, Årbok 1991/1992*, s. 59-68. Oslo.
- Kivikäs, P. 1999: Suursaimaan, Puulan ja Muinais-Päijänteen alueen kalliomaalausten sijaintipaikat ja korkeudet. - *Kalliomaalausraportteja 1/1999*. (Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalausten sijainti ja synty aika), s. 7-111. Jyväskylä: Kopijyvä kustannus.
- Kivikäs, P. 1995: *Kalliomaalaukset - muinainen kuva-arkisto*. Jyväskylä: Atena.
- Kivikäs, P. 1997: *Kalliomaalausten kuva-maailma*. Jyväskylä: Atena.
- Kivikäs, P. 2000: *Kalliokuvat kertovat*. Jyväskylä: Atena.
- Klassen, M. 1998: Icon and Narrative in Transition: Contact-Period Rock-art at Writing-On-Stone, Southern Alberta, Canada. - In: Chippindale & Taçon 1998, pp. 42-72.
- Knoll, M. 1958: Anregung geometrischer Figuren und anderer subjektiver Lichtmuster in elektrischen Feldern. *Zeitschrift für Psychologie* 17: 110-126.
- Kuusi, M. & Honko, L. 1983: *Sejd och saga. Den finska forndiktningens historia*. Angered: Rabén & Sjögren.
- Layton, R. 1992: *Australian Rock Art: a New Synthesis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Layton, R. 2000: Shamanism, Totemism and Rock Art: *Les Chamanes de la Préhistoire* in the Context of Rock Art Research. *Cambridge Archaeological Journal*, Vol. 10, No. 1, pp. 169-186.
- Leroi-Gourhan, A. 1968: *The Art of Prehistoric Man in Western Europe*. London: Thames & Hudson.
- Lewis-Williams, J.D. 1982: The Economic and Social Contexts of Southern San Rock Art. *Current Anthropology*, Vol. 23, No. 4, pp. 429-450.
- Lewis-Williams, J.D. 1987: A Dream of Eland: an Unexplored Component of San Shamanism and Rock Art. *World Archaeology*, Vol. 19 No. 2, pp. 201-45.
- Lewis-Williams, J.D. & Dowson, T.A. 1988: The Signs of All Times. Entoptic Phenomena in Upper Palaeolithic Art. *Current Anthropology*, Vol. 29, No. 2, pp. 201-245.
- Manker, E. 1957: *Lapparnas heliga ställen*. [Acta Lapponica XIII]. Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- Marshall, L. 1969: The Medicine Dance of the !Kung Bushmen. *Africa* 39, pp. 347-381.
- Miettinen, T. 1982: Jyväskylän Halsvuoren kalliomaalaus. - Teoksessa: *Studia minor. C. F. Meinanderin juhlakirja*, s. 66-71.

- [Moniste 29. Helsingin Yliopiston arkeologian laitos]. Helsinki.
- Miettinen, T. 2000: *Kymenlaakson kalliomaalaukset*. [Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja 27]. Kotka: Painokotka.
- Pentikäinen, J. 1987: *Kalevalan mytologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pentikäinen, J. 1995: *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia*. [Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 596]. Hämeenlinna: Karisto.
- Poutiainen, H. & Sepänmaa, T. 2000: Kalliomaalausten inventointi. – Teoksessa: Maaranen, P. & Kirkinen, T. (toim.) *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*, s. 172-179. Helsinki: Museovirasto.
- Reichel-Dolmatoff, G. 1975: *The Shaman and the Jaguar: a Study of Narcotic Drugs Among the Indians of Colombia*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Reichel-Dolmatoff, G. 1978: *Beyond the Milky Way. Hallucinatory Imagery of the Tukano Indians*. UCLA Latin American Center, Los Angeles.
- Saavalainen, J. 1999b: Kalliomaalauksemme – uskontoarkeologisen tutkimuksen lähtökohtia. *Muinaistutkija* 3/1999, s. 22-33.
- Sarvas, P. 1969: Die Felsmalerei von Astuvansalmi. *Suomen Museo* 76, s. 5-33.
- Savvatejev, J.A. 1970: *Zalavurga. Arheologičeskie pamjatniki nizov'ja reki Vyg. I: petroglifi*. Leningrad: Nauka.
- Siikala, A.-L. 1980: Mitä kalliomaalaukset kertovat Suomen kampakeraamisen väestön uskomusmaailmasta? *Suomen antropologi* 4/1980, s. 177-193.
- Siikala, A.-L. 1992: *Suomalainen amanismi*. [Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565]. Hämeenlinna: Karisto.
- Sognnes, K. 1994: *Ritual Landscapes. Toward a Reinterpretation of Stone Age Rock Art in Trøndelag, Norway*. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 27, No. 1, pp. 29-50.
- Taavitsainen, J.-P. 1978: Hällmålningarna – en ny synvinkel på Finlands förhistoria. *Suomen antropologi – Antropologi i Finland* 4/1978, s. 179-195.
- Taavitsainen, J.-P. 1979: Suomussalmen Värrikallio: kalliomaalaus Nämforsenin ja Itä-Karjalan kalliopiirrosten välissä. *Kotiseutu* 3-4/1979, s. 109-117.
- Taavitsainen, J.-P. 1981: Löppösenluola hällmålning i Valkeala. *Finskt Museum* 1979, s. 11-16.
- Tilley, C. 1991: *Material Culture and Text: the Art of Ambiguity*. London: Routledge.
- Tilley, C. 1994: *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg.
- Turner, V. 1969: *The Ritual Process*. London: Routledge.
- Ukkonen, P. 1996: Osteological Analysis of the Refuse Fauna in the Lake Saimaa Area. – Teoksessa: *Environmental Studies in Eastern Finland: Reports of the Ancient Lake Saimaa Project*, pp. 63-91. [Helsinki Papers in Archaeology 8]. University of Helsinki, Department of Archaeology.
- Vitebsky, P. 1993: *Dialogues with the Dead: the Discussion of Mortality Among the Sora of Eastern India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whitley, D.S. 1992: Shamanism and Rock Art in Far Western North America. *Cambridge Archaeological Journal*, Vol. 2, No. 1, pp. 89-113.
- Whitley, D.S. 1994a: Ethnography and Rock Art in the Far West: Some Archaeological Implications. – In: Whitley & Loendorf 1994, pp. 81-93.
- Whitley, D.S. 1994b: By the Hunter, For the Gatherer: Art, Social Relations and Subsistence Change in the Prehistoric Great Basin. *World Archaeology*, Vol. 25 No. 3, pp. 356-373.
- Whitley, D.S. 1998: Finding Rain in the Desert: Landscape, Gender and Far Western North American Rock-art. – In: Chippindale & Taçon 1998, pp. 11-29.

Whitley, D. S. & Loendorf, L. L. (eds.) 1994:
*New Light on Old Art: Recent Advances
in Hunter-Gatherer Rock Art Research.*
Los Angeles (CA), Institute of Archaeology,
University of California.
[Monograph 36].

1 Kirjoitus perustuu osittain pro gradu -
työhöni (Lahelma 2000).

2 Kysymys kalliomaalausten säilymisestä
on maisemakontekstiin perustuvassa tul-
kinnassa ongelma, joka täytyy muistaa joh-
topäätöksiä vedettäessä. Missä määrin nii-
den nykyinen sijainti ja levintä todella vas-
taa alkuperäistä? Voidaan kuitenkin olet-
taa, että syy siihen että monet maalaukset

ovat säilyneet meidän päiviimme asti on
ainakin osaksi siinä, että ne alunperinkin
tietoisesti tehtiin paikkoihin jossa säilymi-
sen mahdollisuudet olivat hyvät. Maalaus-
jälkien pysyvyys ei ole voinut jäädä kam-
pakraamisilta maalareilta huomaamatta,
maalauksia kun on tehty samaan paikkaan
useaan otteeseen ja joitain on myös vahvis-
tettu useaan kertaan. Kallion valinta ritua-
aliseksi mediaksi helpommin tuhoutu-
vien (puu, hiekka, nahka, jne.) sijaan vii-
tannee niinkään siihen, että maalaukset
oli todella tarkoitettu kestäämään ja edusta-
maan jotain pysyvää. Lisäksi mm. Jaalan
Uutelanvuoren kalliomaalaukset (Miettinen
2000: 105) osoittavat että maalaukset voivat
vastoin odotuksia kaikesta huolimatta sel-
viytyä epäsuotuisissakin olosuhteissa.

Antti Lahelma
Laivanvarustajankatu 10 G 77
00140 Helsinki
antti.lahelma@helsinki.fi

*Antti Lahelma teki arkeologian pro gradu -
työnsä huhtikuussa 2000 Helsingin yliopis-
ton kulttuurien tutkimuksen laitokselle.*

KARJAAN JUNKARSBORG

V. - P. Suhonen

Johdanto

Karjaan Junkarsborgin historia on pysynyt hämärän peitossa nykypäivään saakka. Linnaa ei mainita keskiajan asiakirjoissa¹. Paikalla suoritetuista laajoista kaivauksista ei ole kunnollisia kertomuksia tai julkaisuja². Tämä kirjoitus on lyhyt yhteenveto Junkarsborgiin liittyvästä lähdeaineistosta. Kohteen kronologiasta esitettävän tulkinnan tarkoituksena on toimia lähtökohtana tuleville tutkimuksille.

laajasta piha-alueesta. Linnan osien väliin rakennettiin 1700-luvun puolivälin tienoilla proomuja varten vetoura (kanava)⁶. Samalla paikalla on voinut olla jo keskiajalla hauta, sillä kaivannon syvyydestä huolimatta sen reunoilla on ainoastaan pohjalta louhittuja kiviä. Näyttäisi siis siltä, että maat olisi joko kuljetettu pois tai siirretty päälinnan valkeihin. Asia saattaisi selvitä arkeologisilla kaivauksilla.

Sijainti ja puolustusvarustukset

Junkarsborg sijaitsee Mustionjoen varrella noin 9,6 kilometriä Karjaan kirkolta koilliseen ja 2,2 kilometriä Mustion kirkolta etelään. Linna on rakennettu kosken kohdalla olevalle niemelle. Paikalta on päästy jokea pitkin sisämaahan Lohjanjärvelle ja rannikolle Pohjanlahdelle³. Uudenmaan keskiajan tärkein maaliikenneväylä Suuri rantatie on kulkenut vain muutaman kilometrin etäisyydellä etelässä olevalla Lohjanharjulla⁴.

Koska Junkarsborgiin mahdollisesti kuuluneista vedenalaisista rakenteista ei ole tietoja, on linnan uloimpana puolustusvarustuksena ainakin tällä hetkellä pidettävä niemen juurelle kaivettua hautaa⁵. Sen sisäpuolella olevan esilinnan (curia) kautta on päästy niemen kärjessä sijaitsevaan päälinnaan (castrum), joka muodostuu kolmelta sivulta maa-alueilla suljetusta noin 20 x 20 metriä

Arkeologiset kaivaukset

Johan Reinhold Aspelin ja Alfred Hackman tekivät Junkarsborgilla arkeologisia tutkimuksia vuosina 1891 ja 1892. Kenttätöiden yhteydessä havaittiin päälinnan alueella useita perustuskiveyksiä. Niistä osa tulkittiin linnaa nuoremmiksi.⁷

Junkarsborgin ensimmäiset varsinaiset arkeologiset tutkimukset suoritettiin Jouko Voionmaan johdolla vuonna 1937. Päälinnan vallittomaan koillisosaan avautua kaivausalueelta tuli esille kaksi noin 3 x 3 metriä laajaa rakennusta, joiden välissä oli joko portin tai aidan jäännös. Linnanpihan lounaiskulmassa sijainneella toisella alueella selvisi, että vallin kohdalla oli ollut aiemmin puurakennuksia. Voionmaa jättää kaivauskertomuksessaan rakennusvaiheiden välisen ajoituksen avoimeksi: "rahat kuulunevat 1300-luvun lopulle ja ovat kotoisin jommaltakummalta käyttäajalta".⁸

Jouko Voionmaa jatkoi Junkarsborgin kaivauksia vuosina 1951-1953. Tutkimusten tuloksia ei ole raportoitu tai julkaistu. Tallella on löytöjen lisäksi ainoastaan jonkin verran taso- ja profiilikarttoja. Aineiston avulla ei voida päätellä käytettyjä kaivausmenetelmiä tai dokumentointiperiaatteita. Esineet on otettu talteen kaivausalueittain (esim. itävallin edusta). Säilyneiden tietojen puutteiden vuoksi Junkarsborgin tärkeimmän osan rakenteista ja kronologiasta ei pystytäkään enää saamaan totuudenmukaista kuvaa. Stratigrafian perusteella näyttäisi siltä, että linna olisi ollut käytössä suhteellisen lyhyen ajan. Päälinnassa olevat kahdeksan rakennusta ja kaivo ovat yhteydessä samaan koko alueen halki ulottuvaan pihatasoon. Ainoastaan lounaisosassa on havaittavissa kaksi erillistä rakennusvaihetta. Koska usealta Voionmaan kaivausalueelta oli poistettu päällimmäiset maakerrokset jo 1890-luvulla, tilanne on todellisuudessa saattanut olla vastavälinäinen myös muualla.

Ajoitus

Karjaan Junkarsborgin ajoittamisessa joudutaan tyytymään pelkästään

kaivauslöytöihin⁹. Jos tarkastelun ulkopuolelle suljetaan muutamat uudelta ajalta peräisin olevat esineet (esim. liitupiiput), voidaan aineistoa luonnehtia yleiskeskiaikaiseksi. Materiaali on lähes hyödytön tarkan käyttöajankohdan määrittelyssä. Ainoastaan rahat ja tuontikeramiikka antavat selkeitä aikarajoja.

Linnan rahalöydöt sijoittuvat aikavälille noin 1320-1420 (taulukko). Ajoitusten pääpaino näyttää olevan 1300-luvun jälkipuoliskolla. Ainoastaan yksi rahoista on voitu valmistaa 1400-luvun alkupuolella.

Junkarsborgilta on löytynyt 50 kivitavikeraamiikkapalaa. Osan alkuperää ei ole toistaiseksi kyetty selvittämään varmuudella. Valtaosa aineistossa (43 palaa/23 astiaa) muistuttaa Siegburgissa keskiajalla valmistettua kivitavaraa²². Kaupungissa opittiin varsinaisen kivitavikeraamiikan polttaminen 1200- ja 1300-lukujen vaihteen tienoilla. Säännöllinen tuotanto alkoi kuitenkin vasta vuoden 1325 jälkeen²³. Junkarsborgin Siegburgityyppisen keramiikan kronologiasta voidaan todeta yleisesti, että se sijoittuu todennäköisesti aikavälille noin 1325 (1300)-1500. Tarkemmin pystytään ajoittamaan 1300-luvun puolivälin ja 1400-luvun toi-

Taulukko. Junkarsborgin rahat¹⁰

KM	Raha	Ajoitus
2860: 10	Kruunatulla S:llä varustettu brakteaatti	1370-1380 ¹¹
37128: 28	Kristoffer II:n kuparipenninki (?)	1320-1332
37128: 29	Kristoffer II:n kuparipenninki (?)	1320-1332
37128: 30	Visby, Gote ¹²	1330(1361)-1420 ¹³
37128: 31	Kruunatulla päällä varustettu brakteaatti	1363-1370 ¹⁴
37128: 32	Kruunatulla päällä varustettu brakteaatti	1363-1370 ¹⁵
37128: 33	Kruunatulla O:lla varustettu brakteaatti	1380-1387 ¹⁶
51092: 112	Visby, Gote	1330(1361)-1380/1390 ¹⁷
51092: 113	Kruunatulla S:llä varustettu brakteaatti	1370-1380 ¹⁸
53110:48	Visby, Gote	1330(1361)-1380/1390 ¹⁹
53110:57	Tallinna, Seestling	n. 1350-1400 ²⁰
53110:58	Visby, Gote	1330(1361)-1380/1390 ²¹

sen neljänneksen väliseltä ajalta peräisin oleva ns. Jacoba-kannun pala (KM 37128:18)²⁴.

Linnan löytöaineistoon kuuluu lisäksi kolme palaa (KM 51092: 78-80) ns. nuorempaa punasavikeramiikkaa, joka sijoittunee Suomessa aikaisintaan 1300-luvulle²⁵.

Keramiikka ja etenkin rahat viittaavat siihen, että Karjaan Junkarsborg olisi rakennettu aikaisintaan 1320-luvulla. Esineistön avulla ei voida määrittää linnan hylkäämisen ajankohtaa. Paikalta ei kuitenkaan ole 1400-luvun alkupuolta nuorempia rahoja.

Junkarsborgin suhde Länsi-Uudenmaan historiaan

Keskiaikaisen linnan perustamiselle on täytynyt olla korkeiden rakennus- ja ylläpitokustannusten vuoksi aina hyvä syy. Tarkastelemalla Länsi-Uudenmaan historiaa voidaan löytää ajanjaksoja, jolloin linnoja on saatettu tarvita. Junkarsborgin kohdalla on kiinnitettävä huomio siihen, ettei se ole sopinut rannikolle hyökkäneiden vihollisten torjuntaan.

Vallitsevan käsityksen mukaan Hangon ja Espoon välisen rannikkoalueen ruotsalaisasutus alkoi muodostua 1100-luvun keskivaiheilla²⁶. Uusimaa esiintyy asiakirjalähteissä ensimmäisen kerran vuonna 1310²⁷. Maakunnan varhaisin tunnettu vouti on vuonna 1326 mainittu Gereke Skytte²⁸. Arvelulle, että Junkarsborg olisi toiminut hänen asuinpaikkanaan ei ole todisteita²⁹. Karjaalla 1300-luvun alkupuolella olleeseen linnaan tai kuninkaankartanoon saattaa kuitenkin viitata se, että paikkakunta kuului vuonna 1352 Suomen regaalipitäjiin³⁰. Junkarsborgin sijoittumista kuninkas Maunu Eerikinpojan hallintokauden

vuosiin 1319-1355 voidaan kuitenkin pitää epävarmana. Ajanjakson kuluessa valtakuntaan tiedetään rakennetun ainoastaan kaksi uutta linnaa³¹. Lisäksi Suomessa vallitsi vuosina 1323-1348 rauha³². Jos Junkarsborg on ollut toiminnassa 1340-luvun lopulla uudelleen alkaneiden idän ristiretkien aikana, se on sovelnut mm. sotajoukkojen ylläpitoon.

Junkarsborgin sijoittuminen 1300-luvun jälkipuoliskolle vaikuttaa tällä hetkellä parhaalta vaihtoehdolta. Maunu Eerikinpojan valtakauden lopulla alkoi Albrekt Mecklenburgilaisen kuninkuuden päättymiseen saakka kestänyt keskiaikaisen Ruotsin voimakkain linnanrakennusperiodi. Linnojen määrä saavutti huippunsa kuningatar Margaretan aikana (1389-1412), mutta alkoi sen jälkeen nopeasti vähentyä. Erityisen paljon linnoja hylättiin Engelbrektin kapinan yhteydessä 1430-luvulla.³³ Junkarsborgin käytön päättyminen voitaneen asettaa 1300- ja 1400-lukujen vaihteen tienoille. Länsi-Uudenmaan kruununverot ovat luultavasti kuluneet viimeistään tässä vaiheessa Raaseporin vahvistamiseen ja ylläpitoon. Koska alueen 1400-luvun alkupuolen olosuhteista on säilynyt vähän lähteitä, ei Junkarsborgin olemassa oloa voida täysin sulkea pois. Paikan tulkitseminen vuonna 1461 mainituksi kuninkaankartanoksi on kuitenkin erittäin epävarmaa³⁴.

Junkarsborg on mahdollisesti rakennettu 1360-luvun alkuvuosina. Viipurin linna ja sen alaiset alueet (Häme, Karjala ja Uusimaa) pantattiin 1350- ja 1360-lukujen vaihteen tienoilla Nils Turessonille. Albrekt Mecklenburgilaisen tärkeimpiin liittolaisiin kuulunut Turesson sai surmansa vuoden 1364 syyskuussa, kun hän oli piirittämässä Maunu Eerikinpojalle uskollisena pysynyttä Turun linnaa.³⁵ Turesson on saattanut perustaa

Junkarsborgin Varsinais-Suomessa olleita folkunga-suvun kannattajia vastaan. Linna on voinut toimia esimerkiksi raja-asemana tai hyökkäyksen tukikohtana.

Junkarsborg on voitu perustaa myös sen jälkeen kun koko Suomi oli vuoden 1364 keskivaiheilla päätynyt Albrekt Mecklenburgilaisen hallintaan. Uuden kuninkaan myötä Ruotsiin saapuneiden saksalaisten mukanaan tuomaan keskieurooppalaistyylliseen feodalismiin kuuluivat sekä pienet paikallistason linnat että verotuksen kasvu³⁶. Viipurin linnanvouti Sune Håkansson on ilmeisesti syyllistynyt ajanjaksolle tyypillisiin laittomuuksiin³⁷. Sune sai mahdollisesti surmansa Uudellamaalla vuoden 1368 syksyllä olleiden talonpoikaislevottomuuksien yhteydessä³⁸. Maakunnassa tuolloin vallinnutta tilannetta kuvaa se, että Albrekt Mecklenburgilainen antoi vuonna 1370 luottomiehilleen valtuudet normalisoida Uudenmaan ja Karjalan tilanne siten, että talonpojat alkaisivat jälleen suorittaa säännöllisiä kuninkaallisia saatavia ja Viipurin linnalle kuuluvia palveluksia³⁹.

Uudenmaan 1360-luvun lopun talonpoikaislevottomuuksien yhtenä mahdollisena syynä voidaan pitää linnafeodalismia. Maakunnan tapahtumille löytyy vertailukohta Länsi-Suomesta. Albrekt Mecklenburgilainen määräsi vuonna 1367 Kokemäellä sijaitsevan linnan purettavaksi Satakunnan talonpojille aiheutuneen liian kovan rasituksen vuoksi⁴⁰. Tieto koskee todennäköisesti Kokemäen Forsbyn Linnaluotoa, joka muistuttaa rakennuspaikaltaan ja varustuksiltaan hyvin paljon Junkarsborgia⁴¹. Molemmat linnat ovat soveltuneet ympäristön kontrollointiin, verojenkeruuseen ja lohenkalastukseen⁴².

Karjaan kirkolla vuonna 1373 pidetyn Uudenmaan kirkollisia veroja käsitelleen kokouksen osanottajien joukossa ei mainita maakunnassa olevien linnojen routeja⁴³. Junkarsborg on saatettu tilapäisesti hylätä edellä mainittujen talonpoikaislevottomuuksien vuoksi. On myös täysin mahdollista, että linna olisi perustettu vasta myöhemmin 1300-luvulla.

Länsi-Uusimaa kuului viimeistään 1370-luvun puolivälistä lähtien Bo Joninpoika Gripin panttialueisiin⁴⁴. Hän on ilmeisesti perustanut vuonna 1378 ensimmäisen kerran asiakirjoissa esiintyvän Raaseporin⁴⁵. Sen rakennus- ja ylläpitokustannusten vuoksi voidaan pitää epätodennäköisenä, että Junkarsborg olisi ollut toiminnassa 1370-luvun jälkipuoliskolla. Bo Joninpojan Suomen linnojen joukossa mainitaan vuosina 1384 ja 1388 Länsi-Uudeltamaalta ainoastaan Raasepori⁴⁶. Luetteloissa on mahdollisesti mukana vain voutikuntien päälinnat. Parempi vaihtoehto on kuitenkin se, että Raaseporin takamaalla sijainnut Junkarsborg olisi joko rakennettu tai otettu uudelleen käyttöön 1380-luvun lopulla alkaneen sisä- ja ulkopoliittisen kriisin aikana.

Bo Joninpoika Gripillä oli kuollessaan vuonna 1386 hallinnassaan suuri osa Ruotsin valtakunnasta, mm. Suomi⁴⁷. Hänen leskensä Margareta Dume pyrki yhdessä Albrekt Mecklenburgilaisen kanssa saamaan omaisuuden itselleen⁴⁸. Testamentissa perinnönhoitajiksi määrätty ylimykset luovuttivat kuitenkin vuoden 1388 maaliskuussa pidetyssä kokouksessa folkunga-sukuiselle Tanskan kuningatar Margaretalle kaikki Bo Joninpojan linnat lukuun ottamatta Viipuria ja Nyköpingiä⁴⁹. Suomen linnanpäälliköistä Raaseporin Thord Bonde Röriks-

son ja aiemmin Albrektia kannattanut Turun Jacob Abrahamsson (Jeppe Djäkn) säilyttivät asemansa myös uuden hallitsijan aikana⁵⁰.

Albrekt Mecklenburgilainen joutui Falköpingenin läheisyydessä helmikuussa 1389 käydyin taistelun jälkeen kuningatar Margaretan vangiksi⁵¹. Kiista Ruotsin kuninkuudesta jatkui kuitenkin vielä useita vuosia. Mecklenburgin ruhtinaat ottivat palvelukseensa vitaliaaneiksi eli vitaaliveljeksiksi kutsuttuja merikaappareita. Heidän tehtävinään olivat mm. kaupankäynnin häiritseminen ja elintarvikkeiden toimittaminen mecklenburgilaisten hallussa pysyneeseen Tukholmaan. Sodan olisi pitänyt päättyä Lindholmissa vuoden 1395 alkukesällä solmittuun rauhaan. Vitaaliveljesten toiminta jatkui kuitenkin Itämerellä vuoden 1398 syksyyn saakka.

Tutkijat ovat olleet jo pitkään kiinnostuneita Etelä-Suomessa vuosina 1395-1398 vallinneesta tilanteesta⁵². Jacob Abrahamsson luovutti vuoden 1395 elokuussa Turun linnan alueineen Bo Joninpojan ja Margareta Dumen pojalle Knuutille⁵³. Säilyneet lähteet saattavat viitata siihen, että hän olisi ollut läheisessä yhteistyössä vitaaliveljesten kanssa⁵⁴. Margaretan Dumen useiden lähisukulaisten ja uuden aviomiehen Bengt Nilssonin tiedetään toimineen vitaliaanien rinnalla⁵⁵. Saksalaisen ritarikunnan suurmestarin vuoden 1395 lopulla kuningatar Margaretalle lähettämän kirjeen mukaan Suomessa olevat linnanpäälliköt olivat antaneet merirosvoille suojaa ja elintarvikkeita⁵⁶. Vuoden 1398 jälkipuoliskolla Turun linnan haltuunsa ottaneen Abraham Broderssonin tehtävänä oli toimia sekä voutikunnassa olevia vitaliaaneja että heitä vuosien kuluessa palvelleita ja ylläpitäneitä vastaan⁵⁷.

Länsi-Uusimaa oli vuosina 1395-1398 Knuut Bonpojan alaisuudessa olleiden Ahvenanmaan, Turun ja Porvoon voutikuntien eristämänä. Thord Bonde Rörikssonin tiedetään pysyneen koko ajanjakson uskollisena kuningatar Margaretalle⁵⁸. Asiakirjoissa kuvastuu Raaseporin taistelu merellä olevia vihollisia vastaan⁵⁹. Tilanteen ollessa pahimmillaan linnaan kokoontuneet Thord Bonde, Viipurin linnan alipäällikkö Erengisle Niilonpoika ja ritari Sten Bonpoika pyysivät apua Tallinnan raadilta, koska pelkäsivät joutuvansa tekemään sopimuksen merirosvojen kanssa⁶⁰. Raaseporin linnanpäällikkö osallistui Nyköpingissä vuoden 1396 syyskuussa pidetyille herrainpäiville, joilla sovittiin, että Knuut Bonpojan alueet takavarikoidaan, ellei hän suostu hallitsijan määräykseen⁶¹. Viimeistään tässä vaiheessa on Suomessa syntynyt sisällissodan uhka. Junkarsborgia on saatettu tarvita esimerkiksi Raaseporin selustan suojaamiseen ja Suuren rantatien kontrollointiin.

Lopuksi

Saatavilla oleva lähdeaineisto ei riitä Karjaan Junkarsborgin historian selvittämiseen. Uuden tiedon hankkimiseksi olisi suoritettava arkeologisia kaivauksia esilinna-alueella. Lisäksi Mustionjosta olisi etsittävä vedenalaisia estevarustuksia. Junkarsborgin ja muiden vastaavankaltaisten ulkoisesti vaatimattomien linnojen kohtalona on kuitenkin jäädä toistaiseksi odottamaan tulevaisuutta. Tällä hetkellä tutkimuksen jatkamiselle ei ole perusteita.

Lähdeviitteet

1 Vanhimpaan Junkarsborgin ympäristöstä säilyneeseen karttaan ei ole merkitty linnan kohdalle nimeä (Adam Malmström 1776, Karta deln. öfver Romsarby's ägor uti Karis socken af Nylands län, Kansallisarkisto). Junkarsborg-nimi alkaa esiintyä lähteissä vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla (J.E. Wefnar, Forlemningar i Raseborgs vestra härad, Suomen muinaismuisto-yhtiön aikakauskirja IV, Helsinki 1879, 30-31). Karjaan paikannimistöstä tutkineen Wäinö Solstrandin mukaan linna on saanut nykyisen nimensä jossakin sen lähellä olevalta tilalta. Junkar on joko miehennimi tai tarkoittaa yleisesti nuorta herraa. (Wäinö Solstrand, Namnet Karis och andra namn i Karis, Karis socken från forntiden till våra dagar II, Ekenäs 1940, 205.) Nimi oli käytössä Länsi-Uudellamaalla jo keskiajalla. Esimerkiksi vuonna 1441 Lohjalla asui Henrich Junkar (Finlands Medeltidsurkunder (FMU) VII 1519(1226)-1530, Utg. genom Reinhold Hausen, Helsingfors 1934, 6644).

2 Junkarsborgin päälinnan pinta-alasta on avattu vähintään 80 %. Jouko Voionmaan vuonna 1977 ilmestynyt lyhyt ja osittain vaikeaselkoinen artikkeli käsittelee pelkästään vuoden 1937 tutkimuksia. Jouko Voionmaa, Junkarsborg, Utgrävningsrapport, Historisk Tidskrift för Finland (HTF) 1977.

3 Mustionjoen keskiaikaisesta käytöstä ei ole säilynyt lähteitä. Joki on kuitenkin muodostanut luonnollisen liikenneväylän, jota tuskin on jätetty hyödyntämättä. Mustion ruukki pyrki 1700-luvun alkupuolella parantamaan joen käyttökelpoisuutta mm. perkaamalla koskia ja rakentamalla ohitusväyliä. W.E. Nordström, Svartå bruks historia, Svartå 1962, 276, 281, 296.

4 Tapio Salminen, Suuri Rantatie, Tiemuseon julkaisuja 7, Helsinki 1993, 79, 181-184, 285-286. Rantatiellä on Länsi-Uudellamaalla kaksi linjausta. Lohjanharjua seuraava ylempi reitti on vanhempi. Salminen sijoittaa tien synnyn 1320- ja 1350-lukujen väliseen aikaan. Todennäköisimpänä ajan-

kohtana hän pitää 1340-lukua.

5 Juhani Rinteen (Finlands medeltida borgar, Finlands kulturhistoria, Helsingfors 1908, 217) ja Knut Draken (Gråstensmurarna berättar sin historia, Snappertuna, en kustbygds hävder, Ekenäs 1991, 88-89) mielestä paikalla on ollut vesihauta. Mustionjoen keskiaikaisen vedenpinnan tason määrittäminen on kulkukelpoisuuden parantamiseksi tehtyjen töiden vuoksi ongelmallista. Varmana voidaan pitää ainoastaan sitä, että vesi on ollut linnan käyttöaikana nykyistä korkeammalla tasolla.

6 Nordström 1962, 276, 281, 296. Kanava sai nykyisen muotonsa vasta 1800-luvun lopulla. A. Hilden 1896, Karta och profiler öfver Junkarsborg fors i Svartå, Kansallisarkisto, L/LH 85/132 SD 1896 2D 20/5.

7 Alfred Hackman, berättelse om gräfningsarna desfördes 1891 och 1892, Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto (MV: RHOA). Kirjoittaessaan linnaa nuoremista rakenteista Hackman viittaa kansantaruun, jonka mukaan paikalla olisi ollut paja ja kalkkiuuni. Tarinan alkuperä ei ole tiedossa.

8 Jouko Voionmaa 1938, Muinaistieteelliselle toimikunnalle/till arkeologiska kommissionen 2.5.1938, MV:RHOA. Kesän kaivauksista kertovan sanomalehtijutun (Västra Nyland 14.8.1937) mukaan paikalla ollut puulinna on korvattu tulipalon jälkeen vallilinnalla. Ajoituksesta mainitaan, että palokerroksen yläpuolella olleet Albrekt Mecklenburgilaisen ajan rahat viittaavat vanhemman linnan sijoittuvan joko 1200-luvun lopulle tai 1300-luvun alkuun.

9 KM 2860, 28071, 37128, 51092, 52106, 53110.

10 Rahat on tunnistettu vertaamalla löytöluetteloissa olevia määritelmiä uudempiin tietoihin. Kansallismuseon rahakammion tutkija Tuukka Talvio on auttanut kirjallisuuden löytymisessä. Kristoffer II:n kuparipenningit (KM 37128: 28-29) ovat kadoksissa. Osa rahoista (KM 2860, 37128: 31-32) on mukana Brita Malmerin vuonna 1980 ilmestyneessä tutkimuksessa. Brita Malmer,

Den senmedeltida penningen i Sverige, Svenska brakteater med krönt huvud och krönta bokstäver, Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar handlingar, antikvariska serien 31, Stockholm 1980, fynd 196.

11 Brita Malmer 1980, fynd 196.

11 Malmer 1980, 32-34, 206, pl. 20, 227-230 krönt S äldre gruppen a (Kr S Ä a).

12 Rahatyypin ajoituksesta: Lars O. Lagerqvist, Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt Gotländska mynt (ca 1110-1565), Stockholm 1970, 102-106; Kenneth Jonsson, Early Gote, Studia Numistica, Festschrift Arkadi Molvögin, Eesti Ajaloomuseum, Tallinn MCMVC, 176-184. Junkarsborgin gotet on luokiteltu Lagerqvistin teoksen perusteella. Koska kaikki linnasta löytyneet gotet ovat huonossa kunnossa, niiden tunnistaminen ulkoisten piirteiden ja painon avulla on ongelmallista. Lisäksi rahatyypin kronologiaan liittyy Kenneth Jonssonin mielestä useita selvittämättömiä kysymyksiä. Jonssonin mukaan varhaisimmat gotet sijoittuvat Lagerqvistin ajoitusta nuoremmiksi eli 1320-luvun sijasta aikavälille noin 1330-1340. Hän pitää myös mahdollisena, että rahojen toisella puolella olevia liljoja alettiin koristella ornamenteilla Visbyssä 27.7.1361 käydyn taistelun jälkeisenä aikana. Taulukossa Jonssonin tiedot on liitetty Lagerqvistin ajoitukseen.

13 Lagerqvist 1970, XXXV A/B. Koska rahan molemmat pinnat ovat hyvin kulu-neet, sen tunnistaminen ornamentiikan tai painon perusteella on vaikeaa. Liljakuviossa saattaa kuitenkin olla ornamentiikkaa.

14 Malmer 1980, 27-28, 32-34, 206; pl. 5, 46 krönt huvud äldre gruppen II c (Kr H Ä II c).

15 Malmer 1980, 27-28, 32-34, 206; pl. 5, 43 krönt huvud äldre gruppen II b (Kr H Ä II b).

16 Malmer 1980, 74-75, pl. 21, Norge, krönt O 245-246, 249.

17 Lagerqvist 1970, 104-105, Grupp XXXV A(B?). Pintojen kuluneisuuden vuoksi ei voida täysin varmasti päätellä kumpaan Lagerqvistin ryhmään raha kuuluu. Lilja-

kuviossa on ornamentteja.

18 Malmer 1980, 32-34, pl. 20, krönt S äldre gruppen a (Kr S Ä a) 227-230.

19 Lagerqvist 1970, 104-105, Grupp XXXV A (1a?). Koska rahasta puuttuu noin 1/3 sitä ei voida liittää varmuudella Lagerqvistin ryhmiin. Liljassa on ornamentteja.

20 Gunnar Haljak, Livländische münzen aus der ordenzeit 13.-16. jahrhundert-Ordnaegsed Liivimaa mündid XIII-XVI Sajand, Tallinn 1997, 22, 28.

21 Lagerqvist 1970, 104-105, Grup XXXV A 1a. Rahasta puuttuu noin 1/5. Liljassa on ornamentteja.

22 Yleiskuva Siegburgin keramiikan tunnusmerkeistä ja ajoituksesta mm. seuraavista teoksista: David Gaimster, German stoneware 1200-1900, archaeology and cultural history, London 1997; J.G Hurst, D.S. Neal, H.J.E van Beuningen, Pottery Produced and Traded in North-West Europe 1350-1650, Rotterdam papers 6, Rotterdam 1986. Saksissa sijaitsevassa Waldenburgin kaupungissa valmistettiin 1300- ja 1400-luvuilla Siegburgin keramiikkaa läheisesti muistuttavaa kivitavaraa. Osa Junkarsborgin aineistosta saattaa olla peräisin Waldenburgista.

23 Siegburgin kivisavikeramiikan määrä lisääntyy samaan aikaan voimakkaasti Itämeren etelärannan johtavassa hansakaupungissa Lyypekissä. Hansan tiedetään vastanneen kivisavikeramiikan levittämisestä Skandinaviaan ja Baltiaan. Gaimster 1997, 35, 37, 64-65, 74, 165, 279-281.

24 Gaimster 1997, 165.

25 Kristina Carlsson, Importkeramik i Gamla Lödöse, Lödöse-västsvensk medeltidstad III:2, Motala 1982, 5, 22-23; Aki Pihlman, Saviastiat, Turun Mätäjärvi, Turun maakuntamuseo. Raportteja 10, 1989, 103.

26 Eljas Orrman, Den svenska bebyggelsens historia, Finska skären, föreningen konstsamfundets publikation serie VII, Loviisa 1991, 208.

27 FMU VII, 6572.

28 Registrum ecclesie Åboensis eller Åbo domkyrkans Svartbok (REA), med tillägg ur Skoklosters Codex aboensis, Utg. av

Reinhold Hausen, Helsingfors 1890, 43; Gunvor Kerkkonen, Nylands äldsta indelning och förvaltningen, HTF 1947, 54.

29 C.J. Gardberg, Porvoon kaupungin historia, keskiajalla ja 1500-luvulla, Porvoon kaupungin historia 1, Porvoo 1996, 147, 149. Gardberg perustelee oletustaan sillä, että Gereke Skyttellä oli maaomistuksia Karjaalla, Pohjassa, Kirkkonummella ja Inkoossa. Jäljelle jää kuitenkin tosiasia, että Skytteä ei voida liittää varmuudella mihinkään Uudenmaan keskiaikaiseen linnaan.

30 REA 152, 166; Väinö Voionmaa, Keskiajan kuninkaankartanot, Historian arkisto XXII, II, 1911, 25-26. Kaikissa samassa yhteydessä mainituissa regaalipitäjissä oli jossain keskiajan vaiheessa joko linna tai kuninkaankartano.

31 Keskiaikaisen Ruotsin linnojen rakennusperiodeista Christian Lovén, Borgar och befästningar i det medeltida Sverige. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska serien 40, Motala 1996, 405-406., 191, 194, 201, fig 73, 77.

32 Seppo Suvanto, Keskiaika, Suomen historia 2, Espoo 1985, 99-105. Vuonna 1348 alkaneista Maunu Eerikinpojan idän ristiretkistä esim. Jalmari Jaakkola, Suomen sydänkeskiaika, Suomen historia IV, Porvoo-Helsinki 1944, 96-121.

33 Lovén 1996, 191, 194, 201, fig 73, 77.

34 FMU IV, Utg. genom Reinhold Hausen, Helsingfors 1924, 3156; Voionmaa 1911: 14; Gunvor Kerkkonen, Karis från forntiden till våra dagar, Ekenäs 1952, 19, 81. Lähteessä viitataan todennäköisemmin rannikolla olevaan Ramsön saareen kuin Junkarsborgin vierellä olevaan Romsarbyhyn.

35 Birgit Fritz, Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434 II, Stockholm 1973, 119, 132-133 viitteineen. 1700-luvun puolivälistä peräisin olevan tiedon mukaan Albrektin joukot olisivat vallanneet Raaseporin vuonna 1364 (Anders Olavi Rhyzelius, Episcopia Sviogothica, Linköping 1752, 352). Turessonin kuoltua Albrekt saapui Suomeen ja johti sotatoimia vuoden 1395 juhannuksena tapahtuneeseen

seen Turun linnan antautumiseen saakka. Raasepori on vallitsevan käsityksen mukaan perustettu vasta vuosien 1373-1378 välisenä aikana. Väinö Voionmaan mukaan (1911, 14) lähteessä tarkoitetaan alkuperäistä Raaseporia eli Junkarsborgia. Tämäkään tulkinta ei ole uskottava, sillä Albrektin olisi pitänyt hyökätä kannattajansa panttialueella olevaa linnaa vastaan.

36 Hyvä yleiskuva ajanjaksosta mm. Janken Myrdal, Det Svenska Jordbrukets historia, Jordbruket under feodalismen 1000-1700, 1999.

37 FMU I, Utg. genom Reinhold Hausen, Helsingfors 1910, 776; Kerkkonen 1952, 140. Karjaalta tiedetään, että Sune oli myynyt laittomasti haltuun ottamansa Jöns Panzaraen omistaman tilan eteenpäin Ulfard Tidemannille.

38 FMU VII, 6588; Sten Engström, Bo Jonsson I, till 1375, Upsala 1935, 152, viite 207; Jaakkola 1944, 344 viitteineen; Kerkkonen 1952, 140; Fritz 1973, 133, viite 11; Paavali Juustenin Suomen piispainkronikka, suomennos ja selitykset Simo Heininen, Suomenkirjallisuuden seuran julkaisuja 476, Pieksämäki 1988, 44. Kuolema voidaan ajoittaa varmuudella vuoden 1368 kesän ja vuoden 1369 heinäkuun keskivaiheen väliseen aikaan. Piispainkronikan mukaan Sune oli surman tapahtuessa kirkonkirouksessa.

39 REA 196; Jaakkola 1944, 345; Fritz 1973, 133. Lähde on yleensä tulkittu siten, että Viipuri linna olisi ollut tuolloin kruunun hallussa. Johan Nikulan mukaan Albrekt kuitenkin pelkästään vahvasti Turessonin aikaisen käytännön tai oikeuden, kun linna pantattiin saman vuoden syksyllä Bo Joninpoika Gripille. Johan Nikula, Wartholm dat nye slot yn Nylande lycht, Tutkimustyö ja museotoimi. Juhlakirja Knut Draken täyttäessä 60 vuotta 6.3. 1987, 1987, 113.

40 REA 109.

41 Kokemäen linnaan liittyvää kirjallisuutta: Kauko Pirinen, Albrekt Mecklenburgilaisen ajoilta. Erään kuninkaankirjeen analysointia, Historiallinen aikakaus-

kirja 1940, 36-47; Juhani Rinne, Suomen keskiajan piispain curia cumo ja Satakunnan linnat, Historian arkisto L 1944, 1-43; Jaakkola 1944, 317-326; Mauno Jokipii, Kokemäen kartano satakuntalaisten rakennettavana, Suomen museo 1972, Tapiola 1972, 86-91; Seppo Suvanto, Keskiaika, Satakunnan historia III (1973), 372; Jukka Luoto ja Aki Pihlman, Ala-Satakunnan linnojen arkeologisesta taustasta, Turun historiallinen arkisto 34, Turku 1980, 37-48; Jukka Luoto, Liinmaan linna Eurajoella, Eurajoen historia I, Jyväskylä 1987, 61-76.

42 Kerkkonen 1952, 124-125. Tässä yhteydessä voidaan nostaa esiin yksi rinnastus, joka saattaa selvittää Junkarsborgin ja Raaseporin välistä suhdetta. Hämeen linnalla oli keskiajalla lohikalastamo Valkeakosken kaupungin kohdalla olevan kosken luona (Anna-Maria Vilkuna, Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä, Bibliotheca historica 31, Helsinki 1998, 142). Koskipaikan vierellä sijaitseva Linnosaaren keskiaikainen linna kuului uuden ajan alussa Hämeen linnan omistukseen (Jalmari Jaakkola, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323, Historiallisia tutkimuksia VI, 1926, 23 viite 2.)

43 REA 220. Kokoukseen osallistuivat mm. Suomen piispa Johannes Westfall, Viipurin linnanvouti Henneke Dume ja kruunun Uudenmaan nimismies Simon Jonsson. Viipurin linnanpäällikön paikalla olo selittyi sillä, että osa Uudestamaasta kuului hänen alaisuuteen.

44 Fritz 1973, 127-128, 137-138.

45 FMU I, 880. Lähteessä mainittu Thord Bonde Röriksson on ilmeisesti ollut linnanpäällikkö jo tuolloin. Väinö Voionmaa (1911, 14) ja John Gardberg (Karjaa ennen ja nyt, Karjaa 1970, 37-38) ovat arvelleet, että nykyinen Raasepori olisi saanut nimensä vanhalta Raaseporilta eli Junkarsborgilta. Käsitys perustuu siihen, että Junkarsborgin läheisyyden kylät esiintyvät myöhäiskeskiajalla Rasabol-nimen alle koottuina (FMU IV 1451-1480, Utg. genom Reinhold Hausen, Helsingfors 1924, 2898) Tällä hetkellä näyttää siltä, että vero-

kunnan nimi saattaa olla muisto ajalta jolloin linnat toimivat rinnakkain.

46 FMU I, 922, 970; REA 267.

47 Fritz 1972, 115.

48 Nikula 1987, 110-111.

49 FMU I, 922, 970; REA 267.

50 Fritz 1973, 138-139; FMU I, 983-984; Nikula 1987: 110-111. Albrekt Mecklenburgilainen ja Jacob Abrahamsson tekivät vuonna 1387 Turun linnan hallintoa koskevan sopimuksen (FMU I, 962). Abrahamsson sai mm. luvan hallita kuninkaallisella oikeudella Turun, Satakunnan ja Porvoon voutikuntia.

51 Hyvän kuvan Albrekt Mecklenburgilaisen vangitsemisen jälkeisestä ajanjaksoista mm. seuraavista artikkeleista: Mika Kallioinen, Suomi ja Itämeren kriisi 1300-luvun lopulla, Niin tuli sota maahan, Sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan, Jussi T. Lappalainen 60 vuotta 23.10.1995, Turun historiallinen arkisto 49, 1995; Tapio Salminen, Jumalan ystävät ja koko maailman viholliset, merirosvous, kaapparitoiminta ja vitaliaanit keskiajan Itämerellä, Kuokkavieraiden pidot, historian marginaalista marginaalihistoriaan, Tampere 1996.

52 Aihepiiriin liittyviä kirjoituksia: J.G. Ruuth, Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet II, Helsingfors 1912, 36-38; Jaakkola 1944, 506; Kallioinen 1995, 28; Lovén 1996, 220; Tapio Salminen, Tidigare okända medeltida brev från Finland i Revals stadsarkiv, HTF 1998:3, 457-463; Mats Mogren, Faxeholm i maktens landskap, en historisk arkeologi, Lund studies in medieval arkeologi 24, 2000, 220-222.

53 FMU I, 1037.

54 Tätä mieltä ovat olleet mm. Ruuth (1912, 36-38), Salminen (1998, 457-463) ja Mogren (2000, 220-222). Vastakkaista kantaa edustavien Jaakkolan (1944, 506), Kallioisen (1995, 28) ja Lovénin (1996, 220) mukaan Turku on ollut Margaretan vallan ulkopuolella, muttei sitä voida pitää merikaappareiden tukikohtana. Turun tulkitsemisessa vitaalikeskukseksi on seuraavia ratkaisemattomia ongelmia: Syksyltä 1396

peräisin oleva lähde saattaa viitata vitaliaanien Turkuun tekemään hyökkäykseen (FMU I 1038; Kallioinen 1995, 25, 28; Salminen 1998, 457-458); Jacob Abrahamssonin tiedetään teloituttaneen kiinniotettuja merirosvoja (FMU I, 1052); Tarton piispan kanssa liittoutuneet vitaliveljekset ovat kaapanneet Knuutille kuuluneen Wartholmin linnan edustalta aluksia (Salminen 1998, 461-463, bilaga, breven 2). Yhtenä selityksenä voi olla se, että vitaliryhmät ovat ajan kuluessa muuttuneet palkkasotilaiksi, jotka ovat taistelleet myös entisiä liittolaisiaan vastaan (Salminen 1998, 461-463).

55 Gottfrid Carlsson, Till Margareta Dumes biografi, *Historisk tidskrift* 1947, 164; Salminen 1998: 462.

56 FMU I, 1045.

57 Salminen 1998, bilaga, breven 1.

58 Fritz 1973, 147. Hämeen voutikunnan 1390-luvun tilanteesta ei ole tietoja. Viipuri linna oli puolestaan yhä Bo Joninpojan tes-

tamentin toimeenpanijoiden hallussa.

59 FMU I, 1031-1032, 1036, 1043, 1052. Lähteiden mukaan Thord Bonde miehet ovat partioineet merellä, pysäyttäneet kaapparilaivan ja mahdollisesti estäneet vitalialuksen maihinnousun.

60 FMU I, 1038. Reinhold Hausen on ajoittanut kirjeen vuoden 1395 syyskuuhun. Tapio Salmisen mukaan (1998, 459, viite 22) sen täytyy kuitenkin olla vasta seuraavalta vuodelta.

61 FMU I, 1060; Kallioinen 1995, 26. Nyköpingenissä 20.9.1396 pidetyillä herrainpäivillä oli mukana myös Erengisle Niilonpoika. Jos edellisessä viitteessä mainittu kirje on vuoden 1396 syyskuulta, ovat Thord Bonde, Erengisle Niilonpoika ja Sten Bonpoika mahdollisesti kokoontuneet Raaseporiin ennen Ruotsin matkaa tai sen jälkeen. Tämä tuntuu uskottavalta, sillä merellä olevien vihollisten vuoksi purjehdus on ollut turvallisinta tehdä saattueessa.

V. - P. Suhonen

Museovirasto

Rakennushistorian osasto

PL 169

00511 Helsinki

veli-pekka.suhonen@nba.fi

FM V.-P. Suhonen työskentelee tutkijana
Museoviraston rakennushistorian osastolla.

"RYSSÄNHAUTOJEN" ARVOITUSTA RATKAISEMASSA

Kaisa Lehtonen

Johdanto

Uudenkaupungin kansalaisopistossa aloitettiin syksyllä 1997 Harrastajan arkeologiaa -kurs-silla ns. "ryssänhauta-projekti", jonka kunnianhimoisena tavoitteena oli selvittää tämän toistaiseksi varsin arvoituksellisen, ryssänhaudaksi kutsutun muinaisjäännösryhmän funktio ja ajoitus. Alkuperäisenä, joskin ylimoitettuna tavoitteena oli käydä läpi kaikki Kalannin alueen tunnetut ryssänhautakohteet. Syksyn -97 ja kevään -98 kurssiohjelmaan kuului useita inventointiretkiä maastossa, joiden yhteydessä etsittiin myös sopivia kaivauskohteita. Syksyllä -98 suoritettiin arkeologiset kaivaukset Kalannin Hallun kylässä Puonti-nimisellä tilalla ja keväällä 2000 Kalannin Tammiston kylässä Kirkonloukas-nimisellä paikalla.

Kaivausten lähtötilanne oli mielenkiintoinen ja haastava; ennen tutkimuksia ryssänhaudoista ei tiedetty juuri mitään. Tutkimuskohteena oli siis tavallaan kokonaan uusi, ennestään tutkimaton muinaisjäännösryhmä, mikä puolestaan aiheutti jonkin verran epävarmuutta esimerkiksi kaivausstrategiaa suunniteltaessa; etukäteen ei todellakaan tiedetty miten kohdetta olisi järkevintä kaivaa tai mitä ylipäättään oli odotettavissa.

Artikkelin tavoitteena ei ole antaa täydellistä ja lopullista vastausta siihen, mitä ryssänhaudat ovat (koska se

yksinkertaisesti on tässä vaiheessa vielä mahdotonta), vaan tarkoituksena on pikemminkin mielenkiinnon ja keskustelun herättäminen asian tiimoilta. Lisäksi koska allekirjoittanut ei itse ole perehtynyt historiallisen ajan muinaisjäännöksiin, saattaa esille tulevissa tulkinnoissa esiintyä puutteita, jopa suoranaisia virheellisyyksiä, jotka kaipaavat oikaisua.

Mitä ryssänhaudat ovat ?

Koska useimmille arkeologeille termi "ryssänhauta" on varsin vieras (kokenukseni mukaan ryssänhaudat sekoitetaan usein ryssänuuneihin), on tässä yhteydessä tarkoituksenmukaista luoda lyhyt katsaus siihen, millaisia ryssänhaudoiksi kutsutut muinaisjäännökset ovat ja mitä niistä ennen Kalannissa suoritettuja tutkimuksia tiedettiin.

Tyypillisimmillään ryssänhauta on matala, n. 150-400 cm:n pituinen, n. 60-100 cm:n levyinen ja n. 20-80 cm:n syvyinen pitkänomainen, joskus lähes ojaomainen kuopanne. Ulkoisesti niiden voisi siis ajatella muistuttavan ruumishautaa, jossa maa on arkun ja ruumiin lahotessa vajonnut. Kuopanteiden koko ja muoto vaihtelevat. Osaa kuopanteista on selvästi myöhemmin kaiveltu ja syvenneltä; osa on niin maatuneita, että ne ovat maastossa juuri ja juuri havaittavissa.

Kuopanteet sijaitsivat useimmiten loivahkojen mäkien alareunoissa, hiekkarinteillä, nykyisten peltoalueiden tuntumassa, joskus lähes tasaisella maalla. Ne sijaitsivat usein hyvässä järjestyksessä rinnakkain ja riveittäin; Tallgren (1918, 31-32) mainitsee, että kuoppia voi esiintyä mäen rinteillä kymmenittäin, pari kolmekin riviä peräkkäin. Esimerkiksi Pyhämaan Heinäisissä on laskettu 82 kuoppaa, Askaisten Mannassa viitisenkymmentä ja Mietoisten Sydänperässä nelisenkymmentä kuoppaa.

Ryssänhautoihin liittyy runsaasti rsuullista perimätietoa. Ilmeisesti ulkomuotonsa perusteella paikkakuntalaiset ovat aikoinaan arvelleet niitä venäläisten sotilaiden haudoiksi; niitä on kutsuttu ”Ryssäin haudoiksi” tai ”sodan aikaisiksi haudoiksi” (Killinen 1885, 10). Tällöin on mitä ilmeisemmin viitattu joko ison vihan aikaan 1700-luvun alkuun tai Suomen sodan aikaan vuosiin 1808-1809. Vehmaan kihlakunnan pohjoisosissa myös nimitys ”juutinhauta” on tunnettu; juutinhautoihin liittyy kertomus juuttisodasta sekä Tapaninpäivän verilöylystä, jossa juutteja surmattiin joukoittain (Sjöros 1887, 32-33, 40-41). Siitä keitä juutit olivat, ei ole varmuutta, mutta Sjörosin mukaan kysymys olisi tanskalaisista. Pyhämaalla kuopat on yhdistetty v. 1710 raivonneeseen ruttoon (Paasio 1979, 19).

Mielenkiintoista on se, ettei kuopanteiden todellista funktiota tunnettu enää edes 1800-luvun lopulla, jolloin tutkijat kiinnittivät niihin ensimmäisen kerran huomiota pitäjien kihlakunnan kertomuksissa. Tällöin ne useimmiten luetteloiitiin pakanuuden aikaisiksi haudoiksi. Tämä osoittanee, että niiden on täytynyt jäädä pois käytöstä viimeistään 1800-luvun alussa, koskapa niiden funktiota ei siis enää vuosisadan lopulla tunnettu.

Yhtäkään ryssänhautaa ei ollut ennen kansalaisopiston kaivauksia aiemmin tutkittu. Maanomistajat ja inventoijat ovat kuitenkin kuoppia aikoinaan kaivelleet, jolloin niistä on tavattu nokea, hiiltä ja mustaa maata. Muutoin ne ovat osoittautuneet löydöttömiksi. Varsinaisia koekuoppia on viimeksi kaivanut Sirkku Pihlman Laitilan Ryssänmäellä v. 1994 ja Esa Laukkanen Punkalaitumen Konatussa v. 1996. Kummastakin koekuopasta tuli esiin tummaa hiilipitoista maata ja nokea; Punkalaitumella myös koivun tuohta. Kuopissa oli siis selvästi merkkejä jonkinlaisesta tulenpidosta, mutta ei mitään hautaukseen viittaavaa.

Kirjallisuudessa ryssänhautoista on vain muutamia varsin ylimalkaisia ja epämääräisiä mainintoja. Niiden yhteydessä on viitattu mm. keittokuoppiin (Dahlström 1937, 36-37), säilytyskuoppiin (esim. peruna-/nauriskuopat), sotilaiden telttanpaikkoihin eli ns. yhden miehen makuupaikkoihin (Boldt 1898, 60), pyyntikuoppiin, hiekanottokuoppiin jne. On täysin mahdollista, että kuopanteilla on voinut olla useitakin eri funktioita.

Levinnältään ryssänhautoja on pidetty nimenomaan vakkasuomalaisena muinaisjäännösryhmänä; niitä tunnetaan erityisesti Kalannista, Laitilasta, Mynämäeltä, Mietoisista, Pyhämaalta ja Pyhärannasta. Muutamia kohteita on mainittu myös mm. Velkualta, Rymättylästä, Vehmaalta, Lemusta ja Askaisista. Kuopanteita on kirjattu ylös myös Punkalaitumella ja Lohjalla, mutta siellä niitä ei ole kutsuttu ”ryssänhauta” -nimellä.

Tässä yhteydessä on painotettava, että kysymyksessä on Vakka-Suomessa todellakin varsin huomattava muinaisjäännösryhmä, jota ei tutkimuksen eikä varsinkaan maankäytön yhteydessä ole

kuitenkaan juuri huomioitu. Matti Huurre on luetteloinut Kalannin vuoden 1964 inventointikertomuksessa 57 ajaltaan epä-määräistä kuoppakohdetta sekä kolmi-senkymmentä muuta sellaista kohdetta, joissa jonkin muinaisjäännöksen yhteydestä tunnetaan myös kuoppia. Laitilas-sa on kokonaista mäkeä kutsuttu ”Rys-sänmäeksi” ilmeisesti mäellä olevien hautojen perusteella.

Huomionarvoista on, että kuopantei-ta ei tunneta esimerkiksi Maskusta ja Nousiaisista, jotka ovat ns. ”ryssän-hauta-alueen” välittömiä naapuripitäjiä. Ryssänhautojen itäinen levinneisyysraja vaikuttaa siis varsin jyrkältä. Raja lienee todellinen, koska asiaa ei voitane selittää esimerkiksi lähdekriittisin perustein; sama henkilö ts. Kustaa Killinen inventoi 1800-luvun lopulla sekä Vehmaan että Maskun kihlakunnat.

Ryssänhautojen tämänhetkinen säily-mistilanne vaikuttaa varsin huoles-tuttavalta. Kansalaisopiston inventointi-retkillä on käynyt ilmeiseksi, että ainakin Kalannissa ryssänhautakohteiden tuhou-tuneisuus on huomattava. Suuri osa 1800-luvun lopulla luetteloiduista kohteista on jäänyt nykyisen asutuksen alle ja tuhoutu-nut. Säilyneet kohteet sijaitsevat maankäy-tön kannalta epäoleellisissa paikoissa, peltomäillä ja metsien reunoissa.

Kalannin ryssänhautakaivaukset vuosina 1998 ja 2000

Kansalaisopiston kurssin yhteydessä on suoritettu arkeologisia kaivauk-sia tähän mennessä kahdessa eri koh-teessa, Kalannin Hallun sekä Tammiston kylissä. Kaivauskohteiksi pyrittiin valit-semaan mahdollisimman selväpiirteiset ja -rajaiset kuopanteet, jotka vastaisivat ns. tyypillistä, ”ruumishautamaista” rys-

sänhautaa. Ajatuksena oli tällöin karsia pois esimerkiksi mahdolliset nauris- ja perunakuopat.

Kaivausalueet rajattiin kuopanteiden muodon mukaan. Kalannin Hallus-sa tutkitun alueen koko oli n. 6,5 m² ja Kalannin Tammistossa n. 18 m². Ajan puutteen vuoksi kaivausalue oli rajatta-va mahdollisimman pieneksi, mutta toi-saalta oli tarkoituksenmukaista, että kai-vettava alue kattaisi myös riittävästi kuopanteen reunoille jäävää maata. Seu-raavassa on lyhyesti esitelty kaivauskoh-teet sekä kaivauksissa saadut tulokset.

Kalanti, Hallu, Puonti

Kohteen kuvaus

Tutkimuskohde sijaitsee Kalannin keskustasta n. 4,5 km itään, Hallun kylän eteläosassa, Puonti -nimisellä tila-la. Sen itäpuolitse kulkee Kallelantie, joka on vanha Kylähiidestä Varhelaan kulkeva kylätie. Sirppujoki virtaa koh-teesta 400 m länteen.

Kysymyksessä on peltojen ympäröimä n. 100 m pitkä lounais-koillissuun-tainen, matalahko, n. 10-15 m merenpin-nan yläpuolelle kohoava moreeniharjan-ne (kuva 1). Laitilan seudun kalibrointi-käyrien mukaan 12,5 m:n korkeuskäyrä ajoittuu alueella n. 0 AD ja 10 m:n käyrä n. 400 AD (Hatakka & Glückert 2000, 11). Mäenharjanne on siis tullut veden alta esiin ajanlaskun vaihteen tienoilla, mut-ta ympäröivä maasto on maatunut vasta rautakauden lopulla.

Hallun kylän vanha keskiaikainen kyläasutus on sijainnut kohteesta n. 1 km pohjoiseen Sirppujoen muodos-taman mutkan kohdalla. Taloja Hallun kylässä on 1700-luvun lopulla ollut yh-teensä 15. Vuodelta 1789 peräisin olevan

Kuva 1. Kalannin Hallun Puonnin kuopanteet sijaitsevat pitkänomaisella, peltojen keskellä sijaitsevalla moreeniharjanteella. Kuva Kaisa Lehtonen 1998/Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.

isojakokartan mukaan mäen S- ja N-puolella on muutamia pieniä peltosarkoja; muutoin mäkeä ovat 1700-luvulla ympäröineet pääasiassa niittyalueet.

Ensimmäinen kirjallinen maininta kohteesta on Vehmaan kihlakunnan kertomuksessa v. 1885, jolloin Kustaa Killinen (1885, 52) mainitsee mäellä olevan ainakin 8 selvästi näkyvää hautakuoppaa. Myös tällä hetkellä mäellä on näkyvissä 8 selvää luoteis-kaakkoisuuntaista pitkänomaista kuopannetta, joista viisi sijaitsee mäen pohjoisluoteisrinteessä, kaksi mäen harjanteella ja yksi kokonaan muista erillään harjanteen etelärinteellä, aivan pellon reunassa. Kuopanteiden pituus vaihtelee 200-340 cm:n, leveys 70-120 cm:n ja syvyys 35-80 cm:n välillä. Kuopanteet sijaitsevat siten, että niiden pituussuunnat ovat poikittain mäen korkeuskäyriä vastaan ja ainakin osassa kuopanteissa ylempänä rinteessä olevassa päädyssä on isohko maakivi.

Tutkittavaksi kuopaksi valittiin kuopanne, jonka pituus oli 3,40 m, leveys 80 cm ja syvyys 50 cm (kuva 2). Se si-

jaitsi kolmen kuopanteen ryhmässä; kuoppaa valittaessa ajatuksena oli, että tällöin saataisiin selville myös mitä kuopanteiden välinen kannas pitää sisälleen. Sekä tutkitun kuopanteen ylä- että alapäädyssä oli suurehkot päätykivet.

Ennen turpeen poistoa kuopanteen epäällä korkeana kasvava ruoho leikattiin maantasaiseksi, jolloin ilmeni, että valittu kuopanne olikin ikään kuin kaksiosainen. Se muodostui kahdesta erillisestä painanteesta, joista ylempänä rinteessä olevan painanteen pituus oli n. 2 m ja alemman 80 cm. Näiden väliin jäi turpeensekainen matala maakannas.

Tulokset

Kaivausten perusteella voitiin kuopanteesta tehdä seuraavat päätelmät: 1. Kuopanteessa oli selviä merkkejä tulenpidosta; maaperä kuopassa oli noki- ja hiilipitoista. Tämän perusteella on oletettavaa, että kuopassa on poltettu jotakin. 2. Pienemmän, alempana rinteessä sijainneen painauman päädyssä paljastui pyöreähkö, ikään kuin puolikaarenmuotoinen kivistä koottu ladelma, joka

Kuva 2. Kalanti, Hallu, Puonti. Kuopanteet sijaitsevat kohtisuoraan mäen korkeuskäyriä vastaan; tutkitu kuopanne keskellä. Kuva Kaisa Lehtonen 1998/Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.

Kuva 3. Kalanti, Hallu, Puonti. Alemman, lyhyemmän painanteen kiveystä; maa kohdassa oli erittäin mustaa. Kuva Kaisa Lehtonen 1998/Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.

vaikutti ihmisen aikaansaamalta. Maa ki-
viladelman ympärillä oli erittäin mustaa,
rasvaista ja selvästi palanutta. (Kuva 3)

3. Myös pidemmässä, ylempänä rinteessä sijainneessa painaumassa likamaa oli erittäin tummaa. Nokea tuli ikään kuin kerroksittain; kaivettaessa voitiin todeta 2-3 varsin heikohkoa nokikerrosta. Kuopanteen pohjakerrostumista tuli esiin pieniä nyrkinkokoisia kiviä, jotka vaikuttivat palaneilta. Likamaa-alue jatkui ainakin 80 cm nykyisestä maanpinnasta (ajanpuutteen vuoksi kaivauksissa ei päästy aivan pohjaan asti). (Kuva 4)

4. Kuopanteen ympärillä oleva maa vaikutti erittäin siistiltä ja puhtaalta. Tämän perusteella paikalla harjoitettu aktiviteetti on todennäköisesti keskittynyt nimenomaan kuoppaan eikä sen ympäristöön. Maakannas naapurikuopanteen kanssa ei sen sijaan paljastanut mitään huomionarvoista.

5. Kuopanteesta tehdyn radiohiiliajoituksen perusteella kohde ajoittuu todennäköisemmin aikavälille 1480-1670 AD (470-280 BP), mutta myöskään myöhäisempi ajoitus ei ole kokonaan poissuljettu. (Kuva 5)

Kuva 4. Kalanti, Hallu, Puonti. Ylemmän, pidemmän painanteen pohjalla olevaa mustaa hiilipitoista likamaata. Kuva Kaisa Lehtonen 1998/ Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.

Kalanti, Tammisto, Kirkonloukas

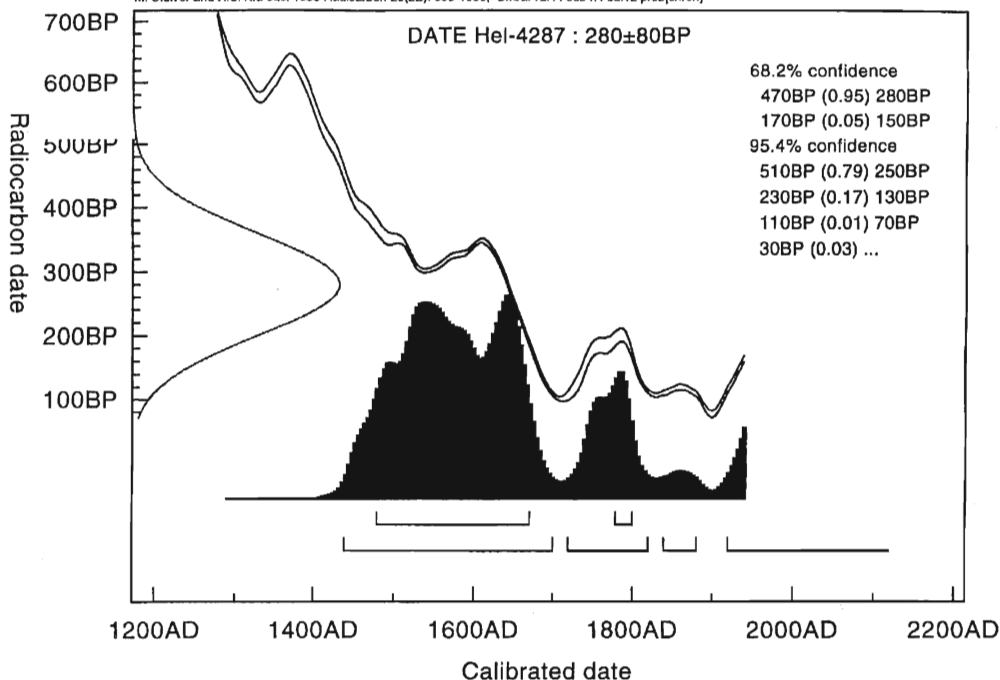
Kohteen kuvaus

Tutkimuskohde sijaitsee Kalannin keskustasta vajaa 9 km kaakkoon, Tammiston kylässä, Kirkonloukas -nimisessä paikassa. Kohteen koillispuolella kulkee Vehmaalta Kalantiin kulkeva Vehmaantie ja sen eteläpuolella Pehdonjoki.

Tutkimuskohde on loivasti etelään ja lounaaseen laskevaa, sekametsää kasvavaa mäenrinnettä, mahdollisesti vanhaa laidunrinnettä. Alueen kasvillisuus on kaiken kaikkiaan erittäin rehevää; erikoisuutena mainittakoon pähkinäpensas, jota alueella on runsaasti.

Koillis- ja pohjoisosastaan alue rajautuu kapeaan, nykyisin viljelyksessä olevaan peltokaistaleeseen. Alueen etelä- ja lounaisrinteellä on maastoa, joka vaikuttaisi olevan vanhaa peltoaluetta peltoterasseineen ja -ojineen. Kaiken kaikkiaan alue on hyvin kivistä ja ympäristössä on useita kivistä koottuja kasoja/röykkiöitä, joista osa on todennäköisesti syntynyt pellonraivauksen yhteydessä.

Alueen vanhasta viljelyhistoriasta kertovat Pehdon ja Tammiston kylien vuodelta 1773 peräisin oleva isojakokartta sekä vuoden 1867 viljelysmaitten järjestelyä koskeva kartta. Alue on karstoissa merkitty metsämaaksi, jossa on siellä täällä pieniä peltolaikkuja. Tammi-

Kuva 5. Kaavio Hallun kuopanteen radiohiiliajoituksesta. Helsingin yliopiston ajoituslaboratorio 1999

ston kylän vanha keskiaikainen kylä-asutus on sijainnut kohteesta n. 300 m kaakkoon; taloja Tammiston kylässä on 1700-luvun lopulla ollut yhteensä neljä.

Kohde sijaitsee n. 15-20 metriä nykyisen merenpinnan yläpuolella. Laitilan alueen kalibroidun rannansiirtymiskäyrän mukaan 18 metrin korkeuskäyrä ajoittuu n. 2880 BP ja 15 metrin korkeuskäyrä n. 2400 BP (Hatakka & Glückert 2000, 11). Tämän mukaan alue on tullut veden alta esiin noin 800-400 eKr.

Ensimmäinen kirjallinen maininta kohteesta on Vehmaan kihlakunnan kertomuksessa v. 1885, jolloin Kustaa Killinen (1885, 51) mainitsee mäellä olevan vierekkäin ainakin 10 hautakuoppaa. Matti Huurre havaitsi vuoden 1964 inventoinnissa 13 selvää kuoppaa sekä 7

kivirauniota. Inventoinnin yhteydessä Huurre kaivoi mäen laelle matalaan kiviraunioon koekuopan, josta löytyi rautakaudentyypistä keramiikkaa sekä kuonaksi palanutta ainetta (KM 16515:1-2).

Tällä hetkellä mäellä voidaan havaita 14 pohjois-etelä- tai lounais-koillisuuntaista kuopannetta, jotka sijaitsevat noin 50 metrin pituisella matkalla mäen rinteessä, kutakuinkin mäen korkeuskäyriä vastaan. Kuopanteiden pituus vaihtelee 200-500 cm:n, leveys 60-150 cm:n ja syvyys 20-90 cm:n välillä. Suurin osa kuopanteista on varsin loivia ja matalia, juuri havaittavissa olevia ja toisesta päästään auki ts. kuopanteen toista päätyä ei voida enää varmuudella määritellä. Ainakin viidessä kuopanteessa oli kuopan pohjois- eli yläpäädyssä iso maakivi.

Tutkittavaksi kuopaksi valittiin koillis-lounaissauntainen kuopanne, jonka pituudeksi ennen kaivauksia mitattiin noin 400 cm, leveydeksi 80 cm ja syvyydeksi 40 cm. Kuopan koillis-pohjoispäässä oli halkaisijaltaan noin metrin suuruinen päätykivi. (Kuvat 6-7)

Tulokset

Kalannin Tammiston Kirkonloukkaan kaivauksissa havaittiin ilmeisesti kaksi eriaikaista muinaisjäännöstä: varsinainen kuopanne eli "ryssänhauta" sekä oletettavasti sitä vanhempi esihistoriallinen muinaisjäännös, jonka luonnetta ei kaivauksissa pystytty varmuudella selvittämään. Ilmeistä on, että kuopanne on myöhemmin kaivettu osittain vanhem-

man muinaisjäännöksen päälle, ja että kaivauksissa talteen otetut esinelöydöt kuuluvat tuohon vanhempaan kerrostumaan.

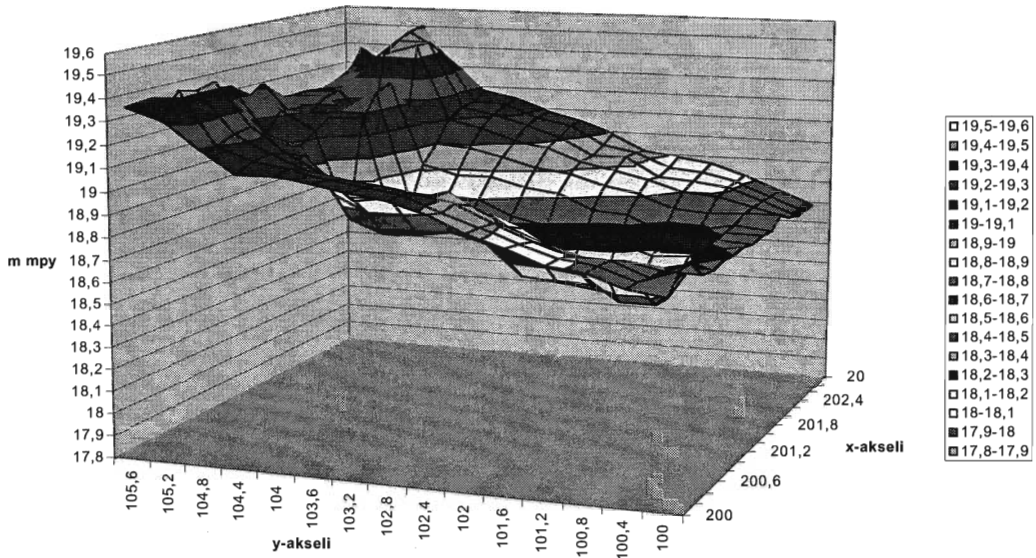
Ulkoisesti kuopanne muistutti Kalannin Hallun kuopannetta, mutta kaivausten edetessä oli havaittavissa myös selviä eroavaisuuksia. Kuten Hallun myös Kirkonloukkaan kuopasta tuli esiin hiiltä ja nokea, mutta huomattavasti vähemmässä määrin. Samoin likamaa kuopassa oli kaiken kaikkiaan huomattavasti vaaleampaa kuin Hallussa.

Yhteistä molemmille kuopanteille oli, että kuoppien pohjakerrostumista, likamaa-alueelta tuli esiin pieniä, nyrkinkokoisia kiviä vailla säännönmukaisista järjestyksestä (Kuva 8). Kivet vaikuttivat selvästi liittyvän likamaa-alueeseen;

Kuva 6. Kalannin Tammiston Kirkonloukkaan kuopanteet sijaitsevat rehevää sekametsää kasvavassa rinteessä; tutkittu kuopanne oikealla. Kuva Kaisa Lehtonen 2000/Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.

Kalanti, Tammisto, Kirkonloukas

Kuva 7. Tammiston Kirkonloukkaan kuopanteesta pintavaaituslukemien perusteella tehty kolmiulotteinen malli. Kuopanteen "kaksiosaisuus" johtuu kuopan keskellä olleesta kivistä, joka ilmenee kuvasta 8.

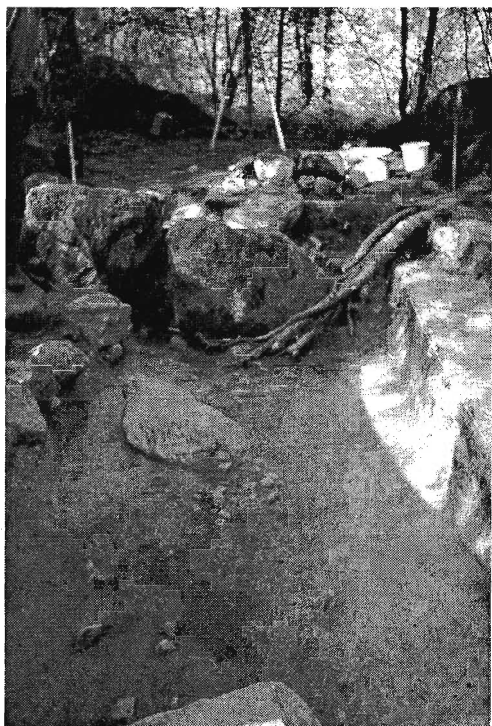
kuopannetta ympäröivällä puhtaalla hietamaalla niitä ei ollut. Todennäköisesti kivet ovat joutuneet kuoppaan paikalla harjoitetun aktiviteetin yhteydessä. Likamaa-alue kuopanteessa jatkui n. 100-120 cm nykyisestä maanpinnasta.

Kaivausalueen pohjoispäädystä tuli heti turpeen alta esiin erittäin tiivis kiveys, joka keskittyi kuopanteen päätykiven vieressä olevan suuren maakiven ympärille. Kiveystä ympäröi erittäin tumma hiilipitoinen likamaa-alue ja siinä oli havaittavissa suuresta maakivestä lohjenneita kiviä, jotka kertovat paikalla aikoinaan olleesta kuumuudesta. Myös kaivauksissa talteen saadut löydöt keskittyivät tämän kiven ympärille. Löytöinä saatiin keramiikkaa, luuta, palanutta savea sekä kuonaa (TYA 732:1-15). Kiveyksen käyttötarkoituksesta ei voida sanoa mitään varmaa, mutta nyt tehtyjen havaintojen perusteella vaikuttaisi siltä,

että kysymyksessä olisi suuren silmäkiven ympärille koottu kalmistokiveys.

Selvien tuntomerkkien puuttuessa keramiikan ajoittaminen on varsin ongelmallista. Yhdessä palassa on kuitenkin kuopanne, joka saattaisi viitata Morbyn keramiikkaan. Lisäksi paikan löytökorkeus antaa ajoituksen ehdottomaksi takarajaksi 800 eKr. Ottaen huomioon paikalta löytyneen rautakuonan sekä mahdollisen Morbyn keramiikan palan, löydöt ajoittunevat rautakauteen, mahdollisesti ajanjakson alkupuolelle.

Alueen varhaisemmasta asutushistoriasta kertonee myös kaivausalueesta n. 2,5 m itäkaakkoon sijaitseva, halkaisijaltaan noin 5 m:n suuruinen kiven- ja maansekainen röykkiö, johon tehdystä koekuopasta löytyi palanen todennäköisesti rautakautista keramiikkaa. Kysymyksessä saattaa olla mahdollinen hautaraunio.

Kuva 8. Kalanti, Tammisto, Kirkonloukas. Kuopanteen pohjakerrostumista, likamaa-alueelta tuli esiin pieniä nyrkinkokoisia kiviä. Kuopanteen yläpäädyssä oli suurehko päätykivi; kaivauksissa esiin tulleet löydöt keskittyivät sen vieressä olevan suuren maakiven ympärille. Kuva Kaisa Lehtonen 2000/Turun yliopiston arkeologian oppiaineen arkisto.

Kaiken kaikkiaan Tammiston Kirkonloukkaan alue muodostaa peltoterasseineen ja -ojineen, röykkiöineen ja "ryssanhautoineen" erittäin mielenkiintoisen ja monipuolisen muinaisjäännösalueen.

"Tyypillinen ryssanhauta"

Kappaleen otsikkoa tulisi pitää viitteellisenä; käsitteen "tyypillinen ryssanhauta" määrittely edellyttäisi koko ryssanhauta-aineiston perusteellista ja systemaattista läpikäyntiä, luokittelua ja kartoittamista. Koska allekirjoittaneella

ei valitettavasti ole ollut mahdollisuutta edellä mainittuun, on tämän artikkelin puitteissa tyydyttävä ko. henkilön varsin subjektiivisiin näkemyksiin.

Yleisesti ottaen ryssanhautojen funktion ja luonteen selvittämisessä nousevat esille sellaiset kysymykset kuin onko kysymyksessä homogeeninen muinaisjäännöstyyppi vai löytyykö aineistosta esimerkiksi koon ja muodon perusteella funktioltaan erilaisia ryhmiä, millaisissa ympäristöissä ryssanhaudat tyypillisimmillään sijaitsevat, millainen on kohteiden levinneisyys ts. onko kysymyksessä alueellisesti todella niin rajautunut muinaisjäännösryhmä kuin ensi näkemältä vaikuttaisi, miten kohteet sijaitsevat suhteessa historiallisen ajan asutukseen, maankäyttöön ja -omistukseen jne.

Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa on tämän kevään aikana valmistumassa kaksi proseminaariesitelmää juuri edellä mainittujen kysymysten tiimoilta. Toivottavasti seminaarityöt tuovat asiaan myös määrällistä faktatietoa.

Seuraavassa on koottu sekä kaivaustulososten että maastoretkien yhteydessä tehtyjen havaintojen perusteella ryssanhautoihin liittyviä piirteitä/ominaisuuksia, jotka niiden funktiota selvittäessä voivat olla oleellisia. Osa niistä saattaa olla täysin irrelevantteja, eikä listaa voida muutenkaan pitää vielä missään mielessä täydellisenä.

Muoto ja koko

1. Kuopanteiden pitkänomainen, soikeahko, joskus lähes ojamainen muoto.
2. Kuopanteiden koko: pituus 150-400 cm, leveys 60-100 cm ja syvyys 20-80 cm.

Lukumäärä

3. Kuopanteiden suuri lukumäärä (vielä 1800-luvun lopulla kuoppia ollut mäkien rinteillä kymmeniä; nykypäiviin kuoppia säilynyt huomattavasti vähemmän).

Ympäristö

4. Sijainti loivilla mäenrinteillä vanhojen peltoalueiden tuntumassa. Kohteista useat sijaitsevat peltojen keskellä olevilla tai pelloille työntyvillä pitkänomaisilla moreeni-harjanteilla, jotka useimmiten sijoittuvat 5-15 metrin korkeuskäyrien väliin.

5. Sijainti vanhan kyläasutuksen tuntumassa ja liepeillä.

6. Sijainti helposti kaivettavilla hiekka- tai hietarinteillä.

Kuopanteiden sijoittuminen

7. Kuopanteiden sijainti ikään kuin jonkinlaisessa järjestyksessä, rinnakkain ja rivissä.

8. Kuopanteiden sijainti lähes poikkeuksetta siten, että niiden pituussuunnat ovat poikittain mäen korkeuskäyriä vastaan.

Rakenne

9. Kuopanteiden ylä- ja mahdollisesti alapäädyissä usein suurehkot päätykivet.

10. Jotkut kuopanteista ovat ikään kuin kaksiosaisia; tällöin painanteista pienempi ja lyhyempi sijaitsee alempana rinteessä, pidempi sen yläpuolella.

Maaperä kuopanteissa

11. Useissa kuopanteissa on havaittu selviä merkkejä tulenpidosta; kaivetuissa kuopissa maaperä ollut noki- ja hiilipitoista. Nokimaa vaikuttanut rasvaiselta.

12. Kaivettujen kuopanteiden pohjakerrostumista on tullut esiin pieniä nyrkin-kokoisia kiviä, jotka keskittyvät selvästi likamaa-alueelle. Vertailun vuoksi mainittakoon, että myös Laitilan Ryssänmäelle tehdyssä koekuopassa tumma hiilipitoinen kerros rajautui alaosaan hieman kivisempään maahan – vastassa oli nyrkinkokoisia kiviä, jotka Pihlmanin (1995) mukaan olivat luontaisessa asemassa. Tumman hiilipitoisen maan vahvuus kyseisen kuopan keskiosissa oli 20 cm.

13. Kaivettujen kuopanteiden ympäristöt vaikuttavat erittäin siisteiltä ja maan niiden ympärillä on puhdasta hiekka-maata. Tämän perusteella voidaan olettaa, että paikalla harjoitettu aktiviteetti on todennäköisesti keskittynyt nimen-

omaan kuoppaan eikä sen ympäristöön.

Löydöt

14. Kuopanteet ovat osoittautuneet löydöttömiksi (Kirkonloukkaan löydöt liittynevät paikalla olevaan vanhempaan muinaisjäännökseen).

Ajoitus

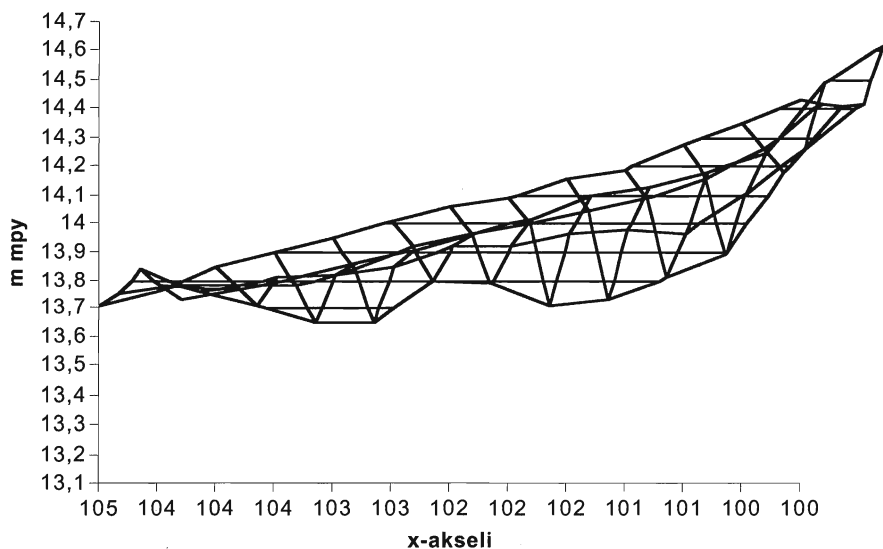
15. Kysymyksessä on mitä ilmeisemmin historiallisen ajan muinaisjäännos, jonka tarkempi ajoitus on toistaiseksi vielä avoin. Hallusta saatu radiohiiliajoitus ajoittaa kohteen todennäköisemmin aikavälille 1480-1670 AD. (Ajoitukseen on kuitenkin suhtauduttava vielä toistaiseksi tietyllä varauksella; jos kuopassa on poltettu esim. vanhoja tervaskantoja, vie se ajoituksen selvästi varsinaista polttoajankohtaa varhaisemmaksi). Kirkonloukkaan kuopasta saadaan radiohiiliajoitus lähikuukausina. Mikäli ajoitukset antavat samansuuntaisia tuloksia, ollaan kuopanteiden ajoittamisessa jo huomattavasti varmemmalla pohjalla.

Tulkintoja

Valitettavasti Kalannissa suoritettujen kaivaukset eivät ole vielä antaneet selvää ja yksiselitteistä vastausta siihen, mitä ryssänhaudat ovat tai miksi ja keiden toimesta ne ovat syntyneet. Kysymyksiin on siis vielä ainakin toistaiseksi vastattava olettamuksilla, joita kansalaisopiston kurssin aikana on tullut esiin useitakin. Seuraavassa on lyhyesti tarkasteltu eri tulkintavaihtoehtoja:

Tervahauta

Ensimmäiseksi varteenotettavaksi eselitysvaihtoehdoksi nousi Hallun kuopanteesta pintavaahtuslukemien avulla tehdyn kaavion (Kuva 9) perusteella vielä pitkään Itä- ja Keski-Suomessa sekä Karjalassa käytössä ollut tervahautatyyppi. Kysymyksessä on ns. kuurna- eli rännihauta, joka on varsin primitiivinen, lä-

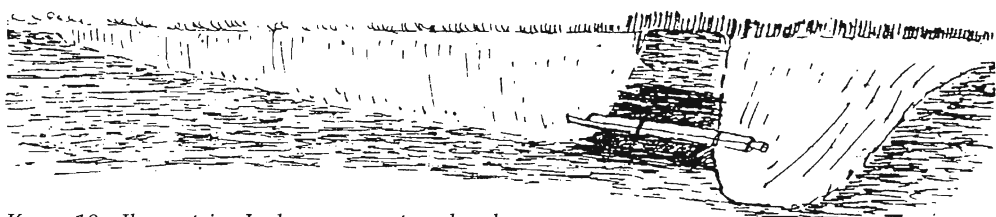
Kuva 9. Pintavaaituslukemien perusteella Hallun kuopanteesta tehty pitkittäisleikkaus.

hinnä kotitarvepolttoon käytetty tervanpolt-
tomenetelmä (Vuorela 1975, 449-450).

Tällaisen rännihaudan mitat ja raken-
ne tuntuvat sopivan varsin hyvin
myös nyt tutkimuskohteena oleviin kuopanteisiin. Ilomantsin Jankunvaaran kylässä tällaisen rännihaudan mitat olivat 1900-luvun alkupuolella seuraavat: pituus 4 m, leveys n. 1 m ja syvyys rännin luona 1 m (haudan syvin kohta). Rännihauda muodostui varsinaisesta päähaudasta sekä ns. juoksutus- tai laskuhaudasta, joita erotti toisistaan maan muodostama ohut väliseinä. Laskuhautaan asetettiin astia, jonne terva juoksi puista ränniä pitkin. Toisinaan laskuhauda saattoi myös kokonaan puuttua. (Merva 1939, 238-240). (Kuva 10)

Edellä kuvattu saattaisi selittää sen, miksi jotkut ryssänhaudoista ovat ikään kuin kaksiosaisia. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Esa Laukkasen (1997) mukaan myös Punkalaitumen Konatussa kuopanne muodostui kahdesta erillisestä painanteesta, joista nimenomaan lyhyempi kuopanne sijaitsi alempana rinteessä ja pidempi ylempänä.

Koska tällainen rännihauda kaivettiin mäenrinteeseen myötämaahan (Merva 1939, 239), voisi kuopanteiden sijainti poikittain mäen korkeuskäyriä vastaan selittyä sillä, että tällöin saatiin ilman-kierto halutulla tavalla. Käytännössä poltto onnistui parhaiten silloin, kun

Kuva 10. Ilomantsin Jankunvaaran tervahaudan pitkittäisleikkaus. (Lähde: Merva 1939, 239).

tuuli puhalsi "rännin" yläpään puolelta (Vuorela 1975, 450). Myös maan rasvaisuus saattaisi viitata tervanpolttoon (Ilmar Talven suullinen tiedonanto).

Tulkinnessa on kuitenkin sen esittämisen yhteydessä tullut esille useita heikkouksia ja puutteita. Ensinnäkin kysymyksessä on varsin primitiivinen ja vanhakantainen tervanpolttomuoto, joten sen esiintyminen Vakka-Suomessa vaikuttaa varsin oudolta. Kaivauksissa ei myöskään voitu todeta merkkejä kuopanteiden väliin kuuluvasta rännistä, jota pitkin terva olisi laskuhautaan valunut. Myöskään kuopan vuorauksesta savella, tuohella, kuusen koskuilla tms. ei kaivauksissa saatu merkkejä.

Tulkinnan suurin heikkous lienee kuitenkin siinä, että tumma likamaa-alue on selkeästi rajoittunut hyvin pienelle ja kapealle alueelle, vaikka voisi ajatella, että tervasta ja sen poltosta olisi jäänyt maahan huomattavasti enemmän jälkiä kuin mitä nyt oli havaittavissa. T. Itkonen (1934, 244-249) kaivoi v. 1932 Sulkavan Linnanniemellä vanhan pyöreähkön tervahaudan. Kaivaushavaintoja hän kuvaa seuraavasti: "*Ensin poistettiin koko alalta paksu turve- ja multakerros, sitten seurasi valkeaa hienoa hietaa sekä sen alta runsaasti nokea ja hiiltä, josta saattoi päätellä paikalla poltetun aikoinaan paljon puuta. Maakerroksen vahvuus oli tähän asti n. 40-50 cm. Nyt tuli vastaan 15-20 cm paksu "pikimaa", so. tervan kyllästämä savi- ja hiesukerros, joka osoittautui niin kovaksi, että se täytyi lohkoa kangella paloiksi*". Lisäksi hän jatkaa, että "*kuopan pohjalta tavattiin vielä runsaasti tahmeaa, tervalta ja mädältä haisevaa ainetta, ja kaikki puuosatkin ja pikimaa haisivat jonkin verran tervalta*".

Anders Ödman (2000) on tutkinut keskiaikaista tervanvalmistusta Poh-

jois-Skånessa. Myös hänen kaivamiensa pitkänomaisten tervahautojen pohjilla on paksu asfaltinomainen kerros, jollaista ei kummassakaan Kalannissa tutkimuksessa kuopanteessa voitu kuitenkaan havaita. Myöskään tervan hajua ei havaittu. Torsten Althinin (1923, 86) mukaan vanhoja tervahautoja käytettiin mielellään uudelleen juuri siksi, että ensimmäisten polttokertojen jälkeen haudan pohjalle muodostui sementinkaltainen kova kerros, joka esti tervan imeytymisen maahan sekä suojasi maan kosteudelta. Miksi Kalannissa olisi siis kaivettu lukuisia tervahautoja vierekkäin?

Rännihauta on tunnettu myös Ruotsin Vermlannissa, jossa sellaisen syvyydeksi on mainittu n. 50-60 cm ja leveydeksi n. 90 cm, pituuden vaihdellessa saatavilla olevien tervaspuiden mukaan useisiin metreihin (Althin 1923, 82; Keyland, 1925, 4). Tervahautatulkinnaalle vastaisista havainnoista huolimatta, on lopuksi todettava, että Keylandin (1925, 5-8) esittämät valokuvat rännihaudan vuoraamisesta, täyttämisestä ja polttamisesta sopivat hämmästyttävän hyvin nyt tutkimuksenkohteena oleviin kuopanteisiin.

Hiilimiilu

Vuonna 1741 Uudenkirkon Männäisiin perustetun ruukin toimintaedellytyksenä oli riittävä hiilen saanti. Hiiliä ruukille toimittavat sekä alueen talonpojat että ruukin alustalaiset, joilla oli erityinen hiilenhankintavelvollisuus (sysivero). Lisäksi ruukki varmisti hiilensaannin hankkimalla lähialueen tiloja omistukseensa; vuonna 1749 ruukki lunasti 48 taloa Kalannissa ja 39 taloa Laitilassa (Nevavuori 1933, 306).

Kari Alifrosti (1999, 653) on v. 1999 ilmestyneessä Kalannin historiassa tullut kinnut ryssänhaudat sysimiilujen pohjiksi.

Hänen mukaansa kansa olisi ruukin toiminnan loputtua yksinkertaisesti unoh-
tanut metsissä olevien vanhojen miilun-
paikkojen alkuperäisen tarkoituksen ja
alkanut kutsua niitä ryssänhautoiksi liit-
tään niihin isoviha-tarinoita.

Kustaa Vilkun (1935, 197) mukaan
Kysyä poltettiin Varsinais-Suomessa
tavalla, joka olisi peräisin edellä kuva-
tunlaisesta tervanpolttoon käytetystä
kuurnahaudasta. Tällainen pitkänomai-
nen hiilimiilu oli tunnettu 1900-luvun al-
kupuolella ainakin vielä Pyhämaalla ja
Nousiaisten takamailla. Pitkä kolimiilu
tehtiin suuren kiven tai erityisesti
ladotun kiviseinän juurelle. Hiilipuut la-
dottiin pitkittäin aluspuiden päälle siten,
että niiden päät olivat kivimuuria vas-
ten. Kasa peitettiin havuilla ja turpeilla.
Kivimuurin tehtävänä oli estää ilman
kulkusuunnan kääntyminen esimerkiksi
tuulen kääntyessä, mikä olisi puolestaan
häirinnyt hiiltoa.

Alifrostin (1999, 653-654) mukaan täl-
lainen pitkänomainen, kivistä lado-
tulla päädyllä varustettu hiilimiilu olisi
ollut juuri sitä tyyppiä, jonka Männaisten
ruukille tulleet ruotsalaiset kolarit
olisivat opettaneet kalantilaisille talon-
pojille. Hänen mukaansa kivistä ladotun
päädyn rakentaminen kävi helpoiten päinsä
rinteeseen kaivettua maaseinämää vasten;
tämä selittäisi Kalannin ryssänhautojen si-
jainnin vierekkäin sopivassa rinteessä.

Kuopanteiden suuri lukumäärä voisi
todellakin kertoa jonkinlaisesta
suurtuotannosta, jollaista ruukin hiilen-
tuotannonkin on täytynyt olla. Tulkin-
nassa on kuitenkin myös selviä heikko-
uksia. Ensinnäkin kokonaisen ruukin
suurtuotantoa ajatellen kuopat vaikutta-
vat kooltaan varsin vaatimattomilta. Oli-
siko hiiliä todella poltettu näin pienissä
kuopissa, ottaen huomioon, että hiilten

hankkiminen oli useimmille talonpojille
varsin työläs, aikaa vievä ja todennäköi-
sesti vielä vastenmielinenkin velvolli-
suus. Ruukkien sydenpoltto onkin
yleensä tapahtunut ns. pystymiiluissa
(Talve 1979, 81).

Männäisten ruukin historian kirjoit-
tanut Lempi Nevavuori (1933, 281)
kuva: *"Siellä täällä metsissä on vielä tänä
päivänä ruukin aikaisia miilunpohjia, eri ta-
loissa eri suuruisia. Esimerkiksi Seppälän
Klemolan metsässä lähellä "Ugglasfästin"
raunioita on miilunpohja, joka on läpimital-
taan n. 8 metriä. Toiseen suuntaan se on jos-
kus ollut n. 12 m pitkä. Aivan lähellä sitä on
myös "koliäijän koiran" kiukaan jäännökset.
Aivan läheltä miilunpohjia voi löytää myös
jo melkein umpeen kasvaneen kaivon".*

Ainakaan Nevavuoren kuvaama mii-
alunpohja ei siis mitoiltaan sovi nyt
kyseessä oleviin kuopanteisiin. Toisaalta
niitä saattoi siis olla eri suuruisia. Erityi-
sesti on huomattava, että läheskään kai-
kissa kuopissa ei voida havaita pääty-
kiveä, ja niissä, joissa sellainen on, ovat
ne usein varsin pieniä ja vaatimattomia
ollakseen varsinaisia kolimuureja. Min-
käänlaisia ladottuja kiviseinämiä kuo-
pissa ei ainakaan voida havaita.

Tulkinnan suurin heikkous lieenee kui-
tenkin sama kuin jo edellä tervahaudan
yhteydessä tuli ilmi. Mikäli kysymyksessä
olisivat hiilimiilut, on oletettavaa, että kaiva-
uksissa tulisi esiin huomattavasti suuremmat
määrät hiiltä, tuhkaa ja nokea kuin mitä nyt
tutkituissa kuopanteissa oli havaittavissa.
Kaiken kaikkiaan sekä kuopanteet että niin-
den lähiympäristöt vaikuttivat kovin siis-
teiltä ja puhtailta ollakseen hiilenpoltto-
kuoppia. Vaikka koko kuopan sisältö olisi polton
jälkeen lapioitu tuhkiineen päivineen, tuntuisi
todennäköiseltä, että työ olisi sotkenut huo-
mattavasti enemmän myös kuopanteen
ympäristöä.

Hiilimiilutulkinnan kannalta olisi tärkeää tarkastella toisaalta 1700-luvun maanomistusolosuhteita eli miten kuopat sijaitsevat suhteessa ruukin omistamiin tiloihin sekä toisaalta sitä, mitkä talot todella olivat velvollisia ruukille hiiliä toimittamaan. Hyvin pinta-puolinen tarkastelu Kalannin osalta osoittaa, että kuopanteita tunnetaan sekä tiloilta, jotka ruukki lunasti itselleen, että myös sellaisten talojen mailta, jotka eivät kuuluneet ruukin omistukseen (ks. Nevavuori 1933, 306). Kysymys on mielenkiintoinen ja vaatisi huomattavasti syvällisempää perehtymistä asiaan paitsi Kalannin myös Laitilan osalta. Nyt tutkittujen kuopanteiden osalta voidaan todeta, että ruukki lunasti Tammiston Köykän talon v. 1749 (Kirkonloukas kuului Köykän talon maille). Hallun Puonnin talo ei sen sijaan ole missään vaiheessa kuulunut ruukin omistukseen.

Lopuksi on todettava, että Ruotsissa Lhiilenpolttokuoppia on löydetty nimenomaan rautakaudelle ja keskiajalle ajoittuvien raudanvalmistuspaikkojen yhteydestä (Magnusson 1986, 242). Vaikka tällä hetkellä onkin oletettavaa, että kysymyksessä ovat historiallisen ajan muinaisjäännökset, olisi siitä huolimatta syytä tarkastella ryssänhautojen sijaintia myös suhteessa alueen rautakautiseen asutukseen.

Pyyntikuoppa

Mikäli pyyntikuopalla tarkoitetaan varsinkin syvää, alun perin lähes kahden metrin syvyyistä kuopannetta, ovat ryssänhaudat tähän tarkoitukseen liian matalia (maatuminenkin huomioon ottaen), pieniä ja muodoltaan sopimattomia. Myöskään niiden valtava lukuisuus pienellä alalla sekä sijainti aivan historiallisen ajan asutuksen tuntumassa eivät puolla tulkintaa pyyntikuopista. Lisäksi vaikka Vakka-Suomen rannikko on ilmeisesti vielä rautakauden alussa ollut

merkittävää peuran pyyntialuetta, ovat peurat jo viimeistään ennen 1200-lukua hävinneet Varsinais- ja Vakka-Suomesta (Montonen 1974, 25-27). Ryssänhauta-kohteiden varsin matalat sijaintikorkeudet puolestaan sulkevat pois kovin varhaisen ajoituksen.

Tässä yhteydessä on kuitenkin vielä syytä ottaa esille paikannimi Kirkonloukas. Sakari Hinnerin mukaan loukas-niminen paikka on aikoinaan tarkoittanut pellon reunaan, metsän puolelle rai-vattua pientä aluetta, jota on hyödynnetty pyynnissä rakentamalla paikalle esimerkiksi pyyntiloukkuja ja -aitoja. Tilan isännän mukaan kohde olisi kuitenkin saanut erikoisen nimensä siitä, että se on yksinkertaisesti ollut paikka/loukas talosta kirkolle päin.

Erilaiset säilytyskuopat

Myös säilytyskuopiksi nyt kyseessä olevat kuopanteet tuntuvat muodoltaan varsin oudoilta ja epäkäytännöllisiltä sekä liian lukuisilta. Vanhat kellari-, peruna- ja nauriskuopat lienevät olleet muodoltaan pyöreähkömpiä, usein jollakin vuorattuja ja toisinaan kivillä reunustettuja. Myös inventointikertomuksissa säilytyskuopat on yleensä lueteloitu erikseen, joten ilmeisesti sen enempää maanomistajat kuin inventoijatkaan eivät ole sekoittaneet niitä ”ryssänhautoihin”. Lisäksi kuopanteet sijaitsevat varsinaisista taloista varsin kaukana (vaikkakin kyläasutuksen tuntumassa), mikä puolestaan tuntuisi säilytyskuoppia ajatellen oudolta. On kuitenkin täysin mahdollista, että joitakin kuoppia on myöhemmin suurenneltu ja käytetty esimerkiksi peruna- ja nauriskuoppina.

Leiri- ja telttanpaikat / keittokuopat

Robert Boldt (1898, 60) on 1800-luvun lopulla kiinnittänyt huomionsa samantyyppisiin kuoppiin Lohjan Kyrk-

stadissa ja tullut siihen tulokseen, että kysymyksessä ovat sotilaiden leiripaikat, eräänlaiset yhden miehen teltanpaikat. Lohjalla kuoppiin ei liity nimeä "ryssänhauta", mutta kaivettaessa myös niistä on tavattu mustaa maata. Epätodennäköiseltä kuitenkin tuntuu, että tällaiset yhden miehen teltat olisivat olleet sotajoukkojen käytössä ainakaan näin laajamittaisesti.

Svante Dahlström (1937, 36-37) on puolestaan ryssänuuneja käsittelevässä artikkelissaan sivunnut lyhyesti myös ryssänhautoja. Myös hänen mukaansa niillä olisi jotain tekemistä venäläisten joukkojen kanssa, jolloin ne liittyisivät samoihin aikoihin ryssänuunien kanssa. Samassa yhteydessä Dahlström viittaa slaavilaisten tapaan valmistaa ruokansa maakuopissa. Mm. Ruotsissa Östhammarin lähellä Raggarössä on ryssänuunien yhteydestä tavattu ryssänkuoppia eli keittokuoppia (Dahlström 1937, 35). Mitä tulee ryssänuunien levin-tään Suomessa, vaikuttavat ne olevan jonkin verran rannikkoon sidotumpia kuin ryssänhaudat. Myöskään ryssänhautojen koko, muoto ja sijainti eivät tue ajatusta keittokuopista.

Lopuksi

Kaivausten perusteella voidaan nyt siis varmuudella todeta, että kysymyksessä eivät ole ruumishaudat (vaikkakaan ei tietysti voida kokonaan sulkea pois mahdollisuutta, etteivätkö jotkut kuopanteista voisi olla myös ruumishautoja). Tutkituista kuopanteista saatiin selviä merkkejä tulenpidosta, mutta minkäänlaisia ajoittavia tai haudan funktiota selventäviä esinelöytöjä ei kaivauksissa tullut esiin.

Vaikka ensisilmäyksellä vaikuttaa sil-tä, että ryssänhaudat ovat alueelli-sesti varsin rajautunut muinaisjään-nösyryhmä, näin ei välttämättä kuitenkaan ole. Kuopanteiden levintä saattaa olla huomattavasti oletettua laajempi, sillä allekirjoittanut on saanut useitakin vih-jeitä siitä, että samantapaisia kuopantei-ta olisi tavattu muuallakin kuin Vakka-Suomessa, mutta niistä ei ole käytetty mielenkiintoa herättävää nimitystä "ryssänhauta".

Kuopanteiden levinneisyyttä tarkas-teltaessa on mielenkiintoista ottaa vielä esille Julius Ailion v. 1903 Alasta-ron Kalamäellä tutkimat kivikautisiksi asuinpaikoiksi luokitellut painanteet. Alueella on kartoitettu yhteensä 18 painannetta, joiden pituus oli 2-3 m, le-veys yli 0,5 m ja syvyys n. 0,3 metriä. Pai-kalta löydetyn keramiikan perusteella Ailio on tulkinut kohteen nuorakeraa-miseksi asuinpaikaksi. "Hauturoita" Ailio piti asumusten, maanalaisten koti-en, jättämänä jälkinä. Painanteiden toi-sissa päissä oli leveämpi ja syvempi "pullistuma", jonkinlainen tulipesä, joi-hin hiililöydöt keskittyivät. (Ailio 1909, 1-5; Laakso 1986, 30-34). Kalamäen lisäksi Alastarosta tunnetaan myös parista muustakin kohteesta samanlaisia pai-nanteita. Mm. Ruuhengalanmäellä on to-dettu ainakin 7 painannetta, joiden suunta on korkeuskäyriin nähden poi-kittainen, ja joissa on havaittu "vereksen näköistä hiiltä pohjalla". (Laakso 2000, 12).

Alastaron painanteiden koko sekä Aryhmittely rinnakkain (ks. Ailio 1909, 3) muistuttavat kovasti ryssänhau-tojen kokoa ja sijoittumista (tosin allekir-joittanut ei ole niitä itse henkilökohtai-sesti nähnyt). Ajatus saattaa olla täysin perusteeton, mutta siitä huolimatta esi-

tän kysymyksen siitä, olisivatko Alastaron painanteet voitu kaivaa myöhemmin kivikautisen asuinpaikan päälle. Kysymys jäänee toistaiseksi ilman vastausta, mutta tuo oman mielenkiintoisen lisänsä tarkasteltaessa kuopanteiden levinneisyyttä. Tutkimuksen kannalta tärkein seuraava työ olisi joka tapauksessa kaikkien tunnettujen ryssänhautakohteiden (sekä tuhoutuneiden että säilyneiden) sijoittaminen kartalle.

Olipa ”ryssänhautojen” tulkinta mikä tahansa, tuntuu oudolta, etteivät paikkakuntalaiset tunteneet hautojen funktiota enää 1800-luvun lopulla, vaikka voisi ajatella, että niinkin arkipäiväinen toiminta kuin esimerkiksi hiilen- tai tervanpolto olisi säilynyt aikalaisten muistissa. Tämä osoittanee, että kuopanteilla on jo ainakin jonkin verran ikää. Kysymyksiä herättää myös kuopanteiden valtava lukuisuus ts. mikä voisi olla sellainen toiminta, jossa kuoppia olisi kaivettu kymmeniä vierekkäin samalle mäelle.

Eniten ryssänhautoissa mielenkiintoa herättää kuitenkin paikkakuntalaisten niistä käyttämä nimitys ”ryssänhauta”, joka siis viittaisi nimenomaan venäläisiin. Koska Uudenkaupungin alueella todella oli isonvihan aikana suuri venäläisvaruskunta, olisi erittäin houkuttelevaa yhdistää ne jollakin tavalla venäläisarmeijaan. Kuopanteet sijaitsevat kuitenkin aivan silloisen kyläasutuksen liepeillä, joten on vaikea kuvitella, että vihollisarmeija olisi niissä mitään poltellut saati keitelty. Mikäli miehittäjät ovat jotain tarvinneet, on se luultavasti anastettu suoraan alueen asukailta.

Tähän mennessä esille tulleiden havaintojen perusteella vaikuttaisi siltä, että kuopanteissa on valmistettu jo-

tain polttamalla; tällä hetkelläärkevin, joskaan ei missään mielessä aukoton selitysvaihtoehto lienee hiilimiilu. Kuopanteiden suuri lukumäärä viittaa jonkinlaiseen laajamittaiseen tuotantoon, mikä sopisi varsin hyvin Männäisten ruukin toimintaan.

Toisaalta kuten jo artikkelin johdannossa tuli esille allekirjoittaneella ei ole syvällisempää tietämystä vanhoista työtavoista. Tällöin myös näkemys siitä, minkälaiset arkeologiset jäännökset esimerkiksi tervan- tai hiilenpoltoista pitäisi jäädä, on varsin pintapuolinen. Mikäli Suomessa on viime vuosina kaivettu hiili- tai tervahautoiksi varmuudella tulkittuja kohteita, olisi mielenkiintoista tietää, minkälaisia jäännöksiä ja rakenteita niistä on kaivettu esiin.

Lopuksi, jotta lukija ei erehtyisi pitämään ryssänhautojen arvoitusta vielä missään mielessä ratkaistuna, kerrotakoon että, Mietoisten Sydänperän ryssänhautoihin liittyy huhu, jonka mukaan pikkupojat olisivat löytäneet hiekanoton aikoihin alueelta asepuvun nappeja.....

Lähteet

Painamattomat lähteet

- Huurre, M. 1965: Kalannin inventointikertomus vuodelta 1964. KM.
- Laakso, V.e 2000: Alastaron muinaisjään-
nösinventointi 1999-2000. TMM.
- Laukkanen, E. 1997: Punkalaitumen muinaisjään-
nökset. Kertomus v. 1997 ta-
pahtuneesta inventoinnista. Satakun-
nan museo 1997.
- Lehtonen, K. 1998: Kertomus Kalannin
Hallun Puonti -nimisellä tilalla ns. rys-
sänhautakohteella suoritetuista koe-
kaivauksista 12.-13.09.1998. TYA.

- Lehtonen, K. 2000: Kertomus Kalannin Tammiston Kirkonloukas -nimisellä paikalla suoritetuista kaivauksista 26.5.-29.5.2000/30.6.3.7.2000. TYA.
- Pihlman, S. 1995: Laitilan arkeologinen inventointi 1994. TMM.
- Ödman, A. 2000: Järn, Tjära och möjligen Ryssolja – medeltida danskt utmarksbruk i norra Skåne. Käsikirjoitus.

Kirjallisuus

- Ailio, J. 1909: Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland. II. Teil. Beschreibung der Funde. Helsinki.
- Alifrosti, K. 1999: Historia. Kalannin historia. Jyväskylä.
- Althin, T. 1923: Några tjärbränningsmetoder i västra Sverige. *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1923. Stockholm.
- Boldt, R. 1898: "Gravfältet" vid Kyrkstad i Lojo. *Finskt Museum* 1898.
- Dahlström, S. 1937: Ryssungarna och den ryska skärgårdsflottan. *Finskt Museum* XLIV. Helsinki.
- Hatakka, L. & Glückert, G. 2000: Calibration curves representing shore displacement of the Baltic based on radiocarbon ages in the Karjaa, Perniö, Turku, Mynämäki, and Laitila areas, SW Finland. Turku.
- Itkonen, T. I. 1934 : Muinaisen tervahaudan kaivaus Sulkavalla. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* XL. Helsinki.
- Keyland, N. 1925: Några olika sätt att bränna tjära. Bilder och anteckningar från västra Värmland. *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1925. Stockholm.

- Killinen, K. 1877: Kiinteitä muinaisjäännöksiä Loimijoen kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuisto-Yhtiön Aikakauskirja* II. Helsinki.
- Killinen, K. 1885: Muinaisjäännöksiä Vehmaan kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuisto-yhdistys* XI. Helsinki.
- Laakso, V. 1986: Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721. Suur-Loimaan historia I. Loimaa.
- Magnusson, G. 1986: Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län. *Jernkontorets Berghistoriska Skriftserie*, n:o 22. Stockholm.
- Merva, T. 1939: Miesten tekniikkaa. Kansatieteellisiä muistiinpanoja Ilomantsin kylästä. *Kansatieteellinen arkisto* III. Forssa.
- Montonen, M. 1974: Suomen peura. Porvoo.
- Nevavuori, L. 1933: Männaisten ruukki. *Turun historiallisen yhdistyksen julkaisu* IV. Turku.
- Paasio, V. 1979: Pyhämaan historia. Rauma.
- Sjöros, J. 1887: Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta. *Suomen Muinaismuisto-yhdistyksen Aikakauskirja* VIII. Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1918: Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjäännökset. Helsinki.
- Talve, I. 1979: Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja. Mikkeli.
- Vilkuna, K. 1935: Varsinaissuomalaisesta kansanomaisesta taloudesta ja kulku-neuvoista. Varsinais-Suomen historia III. Porvoo.
- Vuorela, T. 1975: Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo.

Kaisa Lehtonen
Museovirasto

PL 286

20101 Turku

kaisa.lehtonen@nba.fi

FM Kaisa Lehtonen työskentelee tutkijana
Museoviraston muinaisjäännostien hoito-
yksikön Turun toimipisteessä.

Arkeologi – Arkeofiili – Arkeopaatti

Matti Huurre

Kevään 2000 Arkeologipäivillä Piikkiön Tuorlassa käytiin keskustelua siitä, kuka on arkeologi. Muistaakseni siinä saatiin jokseenkin yksimielinen tulos: arkeologeja ovat laudaturin arkeologiassa suorittaneet, jotka ovat tai ovat olleet aktiivisia tutkijoita. Heissä on kuitenkin eri tavoin suuntautuneita ja lisäksi arkeologian piirissä pyöriskelee paljon muitakin. Kaikilla näillä voisi olla omat nimityksensä, jotka kuvaavat heidän suhdettaan arkeologiaan. Tässä muutamia epävirallisia ehdotelmia.

Arkeofiili:

Jo yhdenkin esineen löytäjä voi olla arkeofiili, mutta todellisille arkeofiileille arkeologia on jatkuva harrastus. He suhtautuvat siihen liikaa intoilematta, hankkivat lisätietoja kirjallisuudesta ja luennoilta, kiertelevät maastossa etsimässä muinaisjäänöksiä ja pitävät yllä yhteyksiä ammattiarkeologeihin. Heidän toimintansa on arkeologialle monin tavoin arvokasta.

Arkeografi:

Arkeologista työtä tekevä graafikko; kartanpiirtäjä.

Arkeogyyni:

Naistutkimusta harrastava arkeologi.

Arkeokraatti:

Hallinnollisia asioita korostava arkeologi.

Arkeologi:

Yleisnimitys laudaturin arkeologiassa suorittaneille tutkijoille.

Arkeomaani:

Arkeomaani on arkeologi tai arkeofiili, joka on joutunut niin pahasti arkeologian koukkuun, ettei juuri muusta ymmäräkään. Harrastaja-arkeomaani kerää usein löytöjään piironginlaatikkoon, eikä halua millään luopua niistä, jopa uhkaa heittää ne mieluummin järveen kuin antaa museolle.

Arkeonomi:

Hum. kand. -tason arkeologi.

Arkeopaatti:

Arkeopaatteja voi verrata esimerkiksi ufologiin ja joskus on mietitty, olisiko kuun vaiheilla jotakin vaikutusta heidän aktiivisuuteensa. Heillä on löytämistään kivistä tai maastossa näkemistään muodostumista mielikuvituksellisia käsityksiä, joista he sitkeästi pitävät kiinni. Jos niitä yrittää oikoa tai esittää luonnollisempia vaihtoehtoja, he parhaassa tapauksessa kuuntelevat kohteliaasti, mutta ilmeistä näkee, etteivät he usko sanaakaan vaan tietävät asian paremmin. Tällaiset ovat harmittomia vaikkakin rasittavia, mutta joukkoon mahtuu muitakin, onneksi harvoin. Nämä loukkaantuvat tai suuttuvat, jos heidän sanojaan tohditaan varovastikaan epäillä; onpa joku uhanut valittaa oikeuskanslerille taikka Helsingin poliisikomentajalle, etteivät arkeologit välitä arvokkaista muinaisjäänöksistä.

Arkeosofi:

Metodisiin kysymyksiin keskittynyt arkeologi.

Arkeovaari:

Arkeologisen arkiston hoitaja.

Misärkeootti:

Oman nimityksensä tarvinnevat myös ne maanomistajat, rakennuttajat jne., jotka inhoavat arkeologiaa, koska se haittaa heidän suunnitelmiaan taikka aiheuttaa heille kustannuksia. Paremman puutteessa heitä voisi sanoa misärkeooteiksi.

*Matti Huurre
Vänrikki Stoolinkatu 10 B 18
00100 Helsinki*

*FT h.c. Matti Huurre on eläkkeellä oleva
Museoviraston arkeologian osaston tutkija*

Radiohiiliajoituksesta

Christian Carpelan

Radiohiili- eli ^{14}C -menetelmä (puhekielessä C14-menetelmä) on koko maailman mittakaavassa vertailukelpoinen arkeologiassa ja ympäristöhistoriassa käytetty ajoitusmenetelmä. Se on saanut julkisuutta tiedotusvälineissä ja kiinnostaa siksi myös 'suurta yleisöä'. On hämmästyttävää, että arkeologit usein tietävät radiohiilimenetelmästä yhtä vähän kuin 'suuri yleisö'.

Luonnossa esiintyy kolmea hiilen isotooppia: vakaat isotoopit ^{12}C ja ^{13}C sekä radioaktiivinen isotooppi ^{14}C eli *radiohiili*. Radiohiiltä muodostuu jatkuvasti kosmisen säteilyn vaikutuksesta ilmakehän yläosassa, josta se joutuu luonnolliseen kiertokulkuun muun hiilen mukana. Kaikessa eloperäisessä eli orgaanisessa aineksessa ja kaikissa elävissä olennoissa – Sinussa ja minussakin – on siten mukana pieni annos radiohiiltä.

Kuten kaikkia radioaktiivisia aineita myös radiohiiltä luonnehtii se, että aktiivisuus alkaa vähetä sen jälkeen, kun se on muodostunut. Kierron johdosta radiohiilen määrä ja aktiivisuus pysyy elävässä aineksessa jatkuvasti sen tuotantoa vastaavalla tasolla. Mutta, kun eloperäinen aines poistuu kierrosta (eliö kuolee), aktiivisuus alkaa vähetä radioaktiivisen hajoamisen seurauksena. Ajoittamismenetelmä perustuu tähän.

Radioaktiivisen hajoamisen nopeuden mittana käytetään *puoliintumisaikaa*, eli aikaa, jonka kuluessa aktiivisuus vähenee puoleen entisestä. Radiohiilen *puoliintumisaikasi* on teknisistä syistä sovittu 5568 vuotta (vaikka oikeampi arvo olisi 5730 vuotta). Radiohiilen normaaliaktiivisuuden, näytteestä mitatun jäljellä olevan aktiivisuuden sekä *puoliintumisaikan* avulla voidaan laskea kuinka monta vuotta on kulunut siitä, kun näytteen edustama aines poistui hiilen kierrosta (siis elämästä). Aktiivisuuden vähenemisen johdosta radiohiilimenetelmällä ei käytännössä voida ajoittaa kuinka vanhoja näytteitä tahansa, vaan mittaustekniikka asettaa rajaksi noin 50000 radiohiilivuotta.

Radiohiiliajoitus on luonteeltaan tilastollinen ikäarvio, jolla on tilastollinen virhe. Ajoitustuloksen merkintätapa on seuraava: 8290 ± 110 BP (Hel-3320). Siinä 8290 tarkoittaa ikää radiohiilivuosina laskettuna nollavuodesta, joka on 1950 jKr. ± 110 tarkoittaa tuloksen tilastollista virhettä (tässä tapauksessa oikea ikäarvio siis sijoittuu noin 68 % todennäköisyydellä aikavälille 8400...8180 BP). BP (Before Present 'ennen nykyhetkeä' tai 'vuotta sitten') viittaa mainittuun nollavuoteen. Sulkeissa oleva koodi yksilöi laboratorion ja ajoitetun näytteen. Jokaisella maailman lukuisista ajoituslabora-

torioista on oma tunnuksensa; Hel on Helsingin Yliopiston ajoituslaboratorion tunnus ja 3320 laboratorion tekemän ajoituksen numerotunnus. Tämä on ajoitustuloksen ainoa lähdeviite, jonka avulla tiedon oikeellisuus voidaan tarkistaa ja se tulee siksi ehdottomasti aina ilmaista. Silti laboratoriotunnus huolimattomuuden tai ymmärtämättömyyden johdosta usein jätetään pois.

Radiohiilen tuotanto ei ole tasaista, vaan vaihtelee ajan mittaan. Radiohiilivuodet eivät vastaa aurinko- eli kalenterivuosia, vaan ovat enimmäkseen niitä pitempiä ja lisäksi keskenään eri pituisia. Varsinkin arkeologisissa yhteyksissä on aikaisemmin ollut tapana ilmaista radiohiiliajoitustulos vähentämällä 1950 ikään kuin olisi kyse kalenterivuosista eKr tai jKr. Siten radiohiili-ikä 8290 ± 110 BP (Hel-3320) saa arvon 6340 ± 110 eKr. Vieläkin jotkut arkeologit suosivat esityksissään tätä harhaan johtavaa käytäntöä, jonka suhteen lukijan on oltava tarkkana.

Radiohiili-iat voidaan oikeasti muuntaa eli *kalibroida* kalenterivuosia vastaaviksi vertaamalla ajoitustulosta dendrokronologiaan pohjautuvaan viitekäyrään. Kalibroidun ajoituksen merkintä on BP:n asemesta calBP, calBC tai calAD (cal-lyhenne viittaa sekä kalibrointiin että kalenteriin; BP 'ennen 1950', BC 'eKr.', AD 'jKr.'). Kalibrointi tehdään tietokoneella tarkoitukseen laaditulla ohjelmalla, joita on tarjolla useita. Alankomaissa laaditun Cal25-ohjelman kumulatiiviseen todennäköisyysjakaumaan perustuvaa vaihtoehtoa soveltaen radiohiili-ikä 8290 ± 110 BP (Hel-3320) saa kalibroituna arvon 7460[7330]7180 calBC eli eKr. Kalibroitu ikä on tässä merkitty hakasulkeisiin ja sen molemmille puolille tilastollisen virheen aikarajat ilmaisevat luvut. Ne eivät yleensä asetu ikäar-

voon nähden symmetrisesti. On lisäksi huomattava, että kalibroinnin tuloksena saadut arvot on tässä ilmaistu lähimpään kymmeneen pyöristettyinä. (Laboratoriot ilmoittavat radiohiili-ian BP tavallisesti lähimpään viiteen tai kymmeneen pyöristettynä.)

Jos julkaisussa esitetään kalibroituja ajoituksia, lähdearvot eli laboratorion ilmoittamat ajoitustulokset BP tunnuksineen on aina selvästi ilmoitettava kalibroituja arvojen yhteydessä ja kirjoitukseseen on lisättävä taulukko, jossa samalla rivillä näkyy ajoituksen laboratoriotunnus, ikä BP, kalibroitu arvo ja ajoitusnäytteen aines. Myös käytetty kalibrointiohjelma on ilmoitettava.

Koska ajanlaskun vaihdetta edeltävät kalibroidut vuosiluvut yleensä ovat osoittautuneet kalibroimattomia suuremmiksi, kun nämä on esitetty ikään kuin kalenterivuosina eKr (vertaa esimerkiksi 6340 ± 110 eKr ja 7460[7330]7180 calBC), sanotaan usein huolimattomasti, että kalibrointi vanhentaa esihistoriaa. Näinhän ei ole. Kyse on vain siitä, että samalle aikajanelle mahtuu useampia kalenterivuosia kuin radiohiilivuosia. Vastaavasti metrin janalle mahtuu 39 tuumaa ja osia mutta 100 senttimetriä ilman, että janan pituus muuttuu.

Radiohiiliajoituksessa näytteiksi sopivat erilaiset eloperäiset ainekset, joista usein käytetään seuraavia: *puuta* rakenteiden jäännöksistä, *hiiltä* tulisijoista, hiiltynyttä *karstaa* saviastioiden sisäpinnalta, *'tököttiä'* jolla astioita on korjattu tai tiivistetty, *'purupihkaa'* sekä ravinnon tähteeksi jäänyttä *luuta* kulttuurieroista. Ajoitustulos edustaa aina ajankohtaa, jolloin näyteaines poistui hiilen kierrosta. Koska tällä ei välttämättä ole yhteyttä siihen ihmistoimintaan, jota näytteen avulla pyritään ajoittamaan, tu-

lokseen on suhtauduttava harkiten. Mainituista aineksista karstan, tökötin, purupihkan ja ruoantähdeluun ajoitustulokset vastaavat useimmiten ajoitettavan tapahtuman ajankohtaa, mutta puu ja hiili voivat tuottaa ongelmia.

Puun ja hiilen ongelmallisuus näyteaineena johtuu siitä, että puut voivat saavuttaa huomattavan, jopa usean sadan vuoden iän. Jos käy niin, että ajoitusnäytteeksi osuu tällaisen yksilön sydänpuuta, on selvää, että ajoitustulos ei ilmaise tapahtuman ajankohtaa vaan huomattavasti varhempaa, puun elämän varhaisiin vaiheisiin liittyvää ajankohdtaa. Tavallisista puulajeista koivu ei saavuta kovin pitkää ikää, mutta mänty tuottaa vaikeuksia tässä suhteessa.

Mänty voi saavuttaa korkean iän ja msen jälkeen se voi säilyä kelona, liekona ja 'tervaskantona' – siis käyttökelpoisena polttoaineena – hyvin kauan. Vaikka ajoitetuista näytteistä ei yleensä ole tehty puuanatomista tai kemiallista lajimääritystä, voi edellyttää, että suuri osa arkeologisesti tutkittujen tulisijojen hiilistä edustaa tätä erinomaista polttoainetta. Niin ollen tulisijan hiilistä tehty ajoitus ilmaisee ajankohdan, jota myöhäisempi – jopa huomattavasti myöhäisempi – itse tapahtuma eli tulen pito on. Havaintojeni mukaan hiiliajoitukset ovat keskimäärin 200 vuotta kontekstin edustamaa tapahtumaa vanhempia, mutta huomattavat poikkeamat kumpaankin suuntaan ovat mahdollisia. Jos tulisijaan on kertynyt sekä rungon kappaleita että oksia ja latvusta, eri ajoitusnäytteisiin voi sattua hyvinkin eri-ikäistä ainesta, mikä lisää ongelmallisuutta. (Olen saanut lähes valmiiksi hiiliajoituksia koskevan selvityksen.)

Radiohiiliajoitusta koskevien tietojen täydentämisen voi mukavasti aloittaa lukemalla Högne Jungnerin artikkelin 'Varhain Pohjoisessa –hankkeen ajoitustulosten tiedosto' (Helsinki Papers in Archaeology No. 11 1998) sekä NILI-tietokannan käsikirjan radiohiiliajoituksia koskevan osan, joka löytyy sekä Helsingin Yliopiston arkeologian oppiaineen verkkosivulta (<http://www.helsinki.fi/hum/arla/>) että Mikroliitti Oy:n verkkosivulta (<http://www.dlc.fi/~microlit/index.htm>).

Lopuksi vielä kertaus. BP, calBP, calBC ja calAD ovat ainoat sallitut merkinnät, ja BP-tapauksissa 1950 on ainoa sallittu nollavuosi, johon viittaa myös ilmaisu 'vuotta sitten'. Poikkeaminen tästä käytännöstä aiheuttaa aina sekaannusta. Jos kuitenkin jostakin syystä poiketaan, siitä on tehtävä selkoa. Sekaannuksen vaaraa se ei poista.

*Christian Carpelan
Helsingin yliopisto
Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia
PL 59
00014 Helsingin yliopisto
christian.carpelan@helsinki.fi*

FL Christian Carpelan työskentelee tutkijana Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella arkeologian oppiaineessa

Tieteiden välisestä viestinnästä ja sokeista pisteistä

Aslak Aikio

Vesa-Pekka Herva ja Mika Lavento antoivat minulle runsasta palautetta muinaistutkijan numerossa 1/2001. Kirjoitus valaisi heidän teoreettista taustaansa ja auttoi ymmärtämään aikaisempia kirjoituksia. Numerossa 4/2000 esittämäni arviot kirjoittajien teorioista olivat arvauksia, koska ne eivät alun perin teksteistä paljastuneet. Jos loukkasin, pyydän anteeksi.

Kirjoitin, että en puutu arkeologian teoriaan, vaan käsittelen arkeologian suhdetta muihin tieteisiin. Herva ja Lavento kääntävät keskustelun kuitenkin nimen omaan arkeologian sisäiseen teoriaan ja argumentoivat jotakin sellaista vastaan, jota he katsovat minun edustavan. Tämä on sotaa varjoja vastaan, eikä minulla ole kirjoituksen pääsisältöön mitään sanottavaa. Muutamia korjauksia heidän tulkintoihinsa minusta ja väittämistäni täytyy kuitenkin tehdä.

En esittänyt, että olisi olemassa jokin yleispätevä tieteen metodi. Esitin, että on erilaisia metodeita. En esittänyt mitään "positivistista tieteen etiikkaa" tai muuta sellaista. En myöskään väittänyt, että termi lappalainen olisi jotenkin ongelmaton entiteetti. Sanoin vain, että arkeologien keskuudessa levinnyt Huurteen teoria ei ole uskottavasti perusteltu, eikä hän lähdeviitteidensä perusteella

tunne aiheeseen liittyvää tutkimusta. Kysymys ei ole "väärästä tulkinnasta", vaan huonosti perustellusta tulkinnasta. Kyseessä oli siis esimerkki ilmiöstä, joka ulkopuolisen silmissä heikentää tieteenalan uskottavuutta. Se ei häviä syyttämällä minua "tingitystä tieteellisyydestä".

Itse ongelmaan väestöhistoriallisten väittämien laaja-alaisuudesta ja apu-tieteiden hallinnasta kirjoittajat eivät ota kantaa. Sen sijaan he kuittaavat saamelaiden ja suomalaisten historiaan liittyvät esimerkit sillä, että väitteeni liittyvät kansallisuuteeni ja kansallismielisyyteeni, jonkalainen "palveli suomalaisiin kohdistuvaa tutkimusta vuosikymmeniä sitten, mutta joka ei enää ole ajankohtainen".

Suomalaisen arkeologi Huurteen teoria, ettei Oulujoen eteläpuolella ole asunut saamelaisia ja että historiallinen (ei esihistoriallinen!) termi lappalainen olisi tarkoittanut pyyntielinkeinoista eläviä suomalaisia, ei siis ole suomalaisiin kohdistuvaa kansallismielistä tutkimusta? Kun minä saamelaisena historian tutkijana olen eri mieltä, niin Hervan ja Lavennon mukaan siitä ei tarvitse piitata, koska minä olen saamelainen, enkä historioitsijana ymmärrä arkeologista tutkimusta ja teoriaa. Se kansallisen ja tieteellisen omahyväisyyden sokea piste, joka

peittää tässä Hervan ja Lavennon oman asenteellisuuden on häkellyttävä. Lisäksi ajatusrakennelma on *argumentum ad hominem*, eikä siis kerro mitään väitteitetni totuudesta tai virheellisyydestä.

Esimerkkini kielitieteen ja arkeologian suhteesta he kuittaavat ilmaisulla "antropologian ja sosiologian kartanoiden koivukujat ovat paljon pidemmät kuin kielitieteen töllin", ikään kuin nämä tieteet olisivat keskenään kilpailevia. Tieteiden arvottaminen on kyseenalaista ja on toisaalta fakta, että kielitiede on pitkälle kehittynyt tieteenala, jolla on satoja vuosia pitempi historia kuin sosiologialla, antropologialla ja arkeologialla. Ylimielinen huulenheitto ei lisää uskottavuutta; sen sijaan syntyy vaikutelma, etteivät kirjoittajat tunne aihetta.

Ainakaan he eivät ymmärtäneet lainkaan perusajatustani. On aivan sama käytetäänkö aputieteenä antropologiaa, kielitiedettä tai vaikka hiukkasfyysiikkaa. Joka tapauksessa tutkijan on hallittava kyseisen tieteen teoria, metodit ja tutkimustulokset, eikä vain poimittava

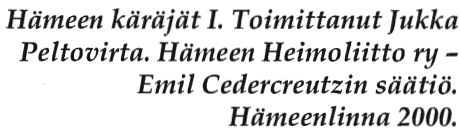
satunnaisia omiin teorioihin sopivia yksityiskohtia *rusinat pullasta* -periaatteella. Herva ja Lavento kiertävät ongelman teoretisoimalla arkeologian ainoalaatuisuutta ja sen rajojen epäselvyyttä. Suokaa anteeksi, mutta tämä kuulostaa hybrikseltä.

Kokonaisuudessaan saamani vastine on hämmentävä. Se käsittelee asioita, joista en ole kirjoittanut. Se selittää esittämäni ongelmat tieteellisellä ja kansallisella rajoittuneisuudellani tai kuittaa ne sanaleikeillä. Tekstissä arvostettua ja harjoitettua teoreettista pyöritystä ei pystytä liittämään yhteenkään esimerkkiini eikä muuhunkaan konkreettiseen. Tämä on juuri sitä mihin ehkä liiankin kärkevästi alunperin viittasin: argumentointia, jota ei voi arvioida tieteen keinoin eikä ottaa vakavasti. Ilmeisesti oli virhe ottaa kantaa sukulaistieteen keskusteluun. Katsoin sen kuitenkin aiheelliseksi, koska tutkimme joskus samoja asioita, eikä yksikään tiede ole saari. Olen pahoillani, jos jotkut muut kuin tässä mainitut henkilöt ovat pahoittaneet mielensä. Sat sapienti.

Aslak Aikio
Routuntie 14
90140 Oulu
aslak.aikio@oulu.fi

FM Aslak Aikio valmistelee tällä hetkellä Suomen ja Skandinavian historian väitöskirjaa pohjoissaamelaisten uudemman ajan väestöhistoriasta.

Kaisa Häkkinen

Jos sisällysluettelosta lukee vain artikkelien otsikot, teoksen rakenne tuntuu

hyvinkin loogiselta ja tasapainoiselta: Salo käsittelee Hämettä ennen ristiretkä, Mauno Jokipiin aiheena on itse retki ja Eino Jutikkala kuvaa Hämettä ristiretken jälkeen. Lopuksi Hannes Sihvo kuvailee kaunokirjallisen analyysin keinoin, Aleksis Kiven teosten ja niistä erityisesti Seitsemän veljeksien pakanallisia ja kristillisiä aineksia eritellen, pakanuuden viimeisten rippeiden säilymistä ja katoamista Hämeen metsistä. Sivunumeroita vilkaistessaan huomaa oitis, että teos on vahvasti etupainoinen. Salon artikkelilla on mittaa peräti 214 sivua, Jokipiin tekstiä on 48 sivua, Jutikkalan artikkeli on vain kahdeksan sivun mittainen. Sihvon osuus on 17 sivua. Kirjoittajien joukossa ei ole yhtään kirkkohistorian erikoisasiantuntijaa, joten kristinuskon tulon ja sen henkisen vaikutuksen pohtiminen jää maallisen historian rinnalla sivuseikaksi ja lähinnä Sihvon huomioiden varaan.

Kirjoittajat ovat sen sarjan auktoriteetteja, että teoksen toimittaja on ilmeisesti pitemmittä puheitta suonut heille täydet vapaudet käsitellä aiheitaan omien valintojensa mukaan. Mitään yhtenäistä linjaa ei ole esimerkiksi lähdeviitteiden ja lähdeluettelon suhteen. Salolla on sekä valtaisa määrä viitteitä että erillinen lähdeluettelo, Jokipii on maininnut lähdeteokset viitteiden yhteydessä, Jutikkalalla ja Sihvolla ei ole viitteitä eikä lähdeluetteloakaan. Sen sijaan viimeksi mainitulla on jälkikirjoitus eli P.S., jossa luetellaan Aleksis Kiven käytössä olleita teoksia Viljo Tarkiaisen mukaan. Jutikkalan ja Sihvon artikkelit perustuvat ilmeisesti hyvin suoraan kärkejillä pidettyihin esitelmiin, sen sijaan Salo ja Jokipii ovat koonneet esitelmärungon tarjoamiin kehyksiin paljon selailustakin, mitä he vajaan tunnin mittaisessa esityksessään eivät ole voineet edes ylimalkaisesti kosketella.

Jutikkalan kirjoitus on tiukan linjakas ja asiallinen. Näin selvästi ja yksinkertaisen vaikuttavasti voi kirjoittaa vain sellainen tutkija, joka todella tietää, mitä tietää. Myös lukijalle Jutikkala tekee selväksi, mikä on tietoa ja mikä päättelyä. Sanonta on niin tiivistä, että paikoin asian ymmärtäminen edellyttää lukijaltakin melkoisesti taustatietoa. Esimerkiksi sivulla 284 Jutikkala lakonisesti sanoo pirkkalaisia ja Pirkkalaa käsitellessään, että suomen *la*-pääte liittyy yleensä vain henkilönnimeen. Näin asia onkin silloin, kun päätteen avulla on muodostettu talonnimiä tai näiden liitynnäisiä, ja muita saman päätteen avulla muodostettuja, paikkaa merkitseviä substantiiveja tunnetaan vanhastaan vain kourallinen (esim. *etelä* 'edessä oleva paikka'). Sen tapaiset johdokset kuin *kanala* ja *sairaala* ovat nuorehkoja uudissanvoja, jotka eivät kerro keskiaikaisesta sanan- tai nimenmuodostuksesta yhtään mitään, eikä niitä siis kannata ajatella mahdollisina vastaesimerkkeinä.

Sihvon esitys sisältää suuren määrän Sherkullisia näytteitä ja yksityiskohtia, ja se on varmasti suonut käräjäväelle tervehdystä keksimisen riemua ja viihdykettä faktojen ja vuosilukujen vyörytyksen jälkeen. Salon ja Jokipiin tekstejä lukiessa tulee väistämättä mieleen muinaisten roomalaisten viisaus: Quod licet Iovi, non licet bovi. Jos väitöskirjaansa vääntävä opiskelija toisi ohjaajalleen näin rönsyilevän käsikirjoituksen, hän saisi tietysti vuolaat kiitokset aineiston ylenpalttisesta runsaudesta mutta heti perään tiukan kehotuksen karsia, tämentää ja pysyä asiassa. Kaikkeaa maailman viisautta ei voi ahtaa yhteen artikkeliin, vaikka sitä olisikin ehtinyt karttua runsaasti. Rajaaminen on vaikeaa, mutta välttämätöntä. Molemmissa kirjoituksissa on paljon kiinnostavaa tietoa, myös uusia näkökulmia, mutta runsauden-

pulan takia lukijan on työlästä kuoria niitä esiin. Vielä vaikeampaa on erottaa faktaa hypoteeseista. Tosin sellainen lukija tai tutkija, joka vuosikymmenet on seurannut Hämeen esihistoriaa koskevaa keskustelua ja osallistunut siihen itsekin, epäilemättä kykenee tähän paremmin kuin ulkopuolinen, joka taustoja sen kummemmin tuntematta haluaisi saada yleiskuvan tutkimuksen tämänhetkisestä tilasta, tuloksista ja ongelmista. Hämeen käräjät -julkaisua tutkimalla tämä onnistuu vain osittain.

Jokipiin artikkelin erityisenä ansiona voi pitää sitä, että Suomen historia sovitetaan osaksi Euroopan historiaa. Eihän Suomea voi tutkimuksessa eristää itsenäiseksi saarekkeeksi, kun se ei sellainen ole ollut todellisuudessaakaan. Asioiden taustoja selittäessään Jokipii joutuu kuitenkin monesti niin kauas alkuperäisestä aiheestaan, että lukijan on pakko tarkistaa otsikoista, mihin tällä kaikella pyritään. Sen tapaiset sivuhyppäykset kuin huomiot Aleksanteri Nevskin nykyisestä palvonnasta (s. 235) pitäisi pudottaa tekstistä loppuviitteisiin, jos niitä ylipäänsä haluaa esittää. Suullisessa esitelmässä tällaiset välihuomautukset ovat tervetulleita hengähdystaukoja, mutta tieteellisävvyisessä artikkelissa ne tuntuvat lähinnä kummastuttavilta. Suomalaisen ledung-laitoksen laajuutta pohtiessaan Jokipii käyttää apunaan nimistöntutkimusta, mutta ei viittaa uusimpiin lähteisiin, esim. Ritva Valtavuopfeiferin teokseen *Terrängnamn i Svenskfinland* (1998), jossa mm. *-böte*-nimistä on viiden sivun mittainen tietoisuku. Voi tietysti myös kysyä, voiko ledungin, tulitiedotusjärjestelmän ja uiskot Suomen osalta muutta mutkitta kytkeä yhteen.

Unto Salon artikkelilla on oma sisällysluettelonsa (s. 18), ja tämä onkin sikäli paikallaan, että artikkeliksi koko-

naisuus on selvästi ylimittainen. Hämeen lisäksi käsittelyyn pääsevät myös Suomi ja Satakunta, ja arkeologisen todistusaineiston rinnalle Salo poimii runsain määrin myös nimistöntutkimuksen, etymologian, kansatieteen ja folkloristikan antia. Monitieteinen tutkimus on nykyään suosittua ja usein tarkoituksenmukaistakin, mutta tällainen tutkimus olisi turvallisinta suorittaa monen tutkijan ryhmätyönä, jossa jokainen jäsen voisi toimia asiantuntijana omalla alallaan. Polyhistoriksi ryhtyvä joutuu ennemmin tai myöhemmin heikoille jälle edetessään oman erikoisalansa ulkopuolelle.

Salo lähtee liikkeelle *Suomi*- ja *Häme*-nimien etymologioista, joista jo yksistään saisi aikaan kokonaisen kirjan. Salo on hyvin perillä juuri näitä nimiä koskevista kielitieteellisistä väittelyistä ja osaa ottaa huomioon uusimmatkin etymologiat. Hämmästyttävän varmasti hän kuitenkin sivulla 25 sanoo, että Häme on aluenimenä Suomea nuorempi. Jos Suomi on alkuaan ollut ihmistä tarkoittava sana ja henkilönnimi, niin kuin Salo Petri Kallioon viitaten (s. 23) toteaa, ja se on vielä uudella ajallakin ollut käytössä henkilönnimenä, sen ei alueen nimenä tarvitse olla läheskään niin vanha kuin se on lainasanana yleensä. Salo itsekin sanoo (mp.), että *suomi* on aluksi tarkoittanut rannikolla asuvaa ihmistä ja yhteisöä, mutta laventunut myöhemmin tarkoittamaan yhteisön asumaa aluetta, keskiajan [sic!]varsinaista Suomea. *Häme*-nimen Salo sanoo olevan aluenimenä etymologiansa mukaan 3000 – 3500 vuotta vanha. Itse lainaetymologian osalta näin voi ollakin, jos sana Jorma Koivulehdon mukaisesti katsotaan kantagermaaniseksi lainaksi. Sanan käytöstä aluenimenä etymologia ei kuitenkaan todista mitään, koska Koivulehdon mukaan sen alkuperäinen merkitys on adjektiivinen 'tumma' tms. Alueniminä

Suomea ja Hämettä ei siis voi panna ikä-järjestykseen appellatiivisten etymologioiden perusteella, eikä myöskään niiden kehittymistä aluenimiksi voi kielitieteellisten seikkojen perusteella sitovasti ajoittaa.

Salon esittämä ikäjärjestys palvelee sitä ajatusta, että alkuaan täysin saamelainen Häme olisi "hämäläistynyt" eli suomalaistunut rannikon suomalaisasutuksen alkaessa siirtyä sisämaahan (s. 68). Tämä olisi tapahtunut vasta vuoden 300 tienoilta lähtien. Kuva poikkeaa melkoisesti siitä, mitä kielitieteilijät hahmottelivat kuuluisan Tvärminnen ensimmäisen monitieteisen symposiumiin aikoihin vuoden 1980 tienoilla. Silloin nähtiin muinaishäme itämerensuomalaisen kielialueen pohjoisen haaran arkaistisimmaksi ytimeksi ja pidettiin mahdollisena, että tätä kielimuotoa edustava väestökin olisi asunut nykyisen Hämeen alueella. Edelleenkin voidaan ajatella, että hämäläismurteet ovat pohjoiskantasuomen arkaistisimpia jatkajia, mutta kielitieteilijä ei pysty sanomaan mitään varmaa niiden puhujien muinaisista asuinpaikoista tai paikkojen muutoksista. Pohjoiskantasuomi sijoitetaan epämääräisesti Suomen eteläosiin, joihin myös Etelä- ja Sydän-Häme periaatteessa hyvin voisivat kuulua. Tarkempia paikannuksia joudutaan hakemaan arkeologian puolelta.

Salo perustelee ajatustaan Hämeen alkuperäisestä saamelaisuudesta saamelaisperäisten paikannimien avulla. On kuitenkin muistettava, että muinaiseen saamelaisasutukseen viittaavat löydöt ja vanhojen saamelaisperäisten nimien esiintyminen Hämeen ja Satakunnan alueella eivät vielä riitä todistamaan, että **kaikki** näiden alueiden vanha asutus olisi ollut yksinomaan saamenkielistä. Tasapuolisuuden nimissä olisi tutkittava myös vanha suomalaisperäinen nimi-

aines, sen ikä ja todistusvoima. Salon esittämä järjestys tuo esiin muunkinlaisia vaikeuksia. Esimerkiksi Etelä-Hämeen toiselle esikristilliselle vuosituhannelle ajoitetut siitepölylöydöt, jotka kertovat kaskeamisesta ja maanviljelyksestä, Salo tulkitsee niin, että ne "melkein" todistavat alueella asuneiden (oletettujen) saamelaisten harjoittaneen maanviljelyä (s. 49).

Joka tapauksessa luvut 4 ja 5 (s. 27 alk.), joissa Salo käsittelee hämäläisalueen saamelaisperäisiä nimiä, muodostavat mielenkiintoisen ja uusia nimietymologioita sisältävän jakson. Sinänsä on vanha, tunnettu ja yleisesti hyväksytty asia, että saamelaista väestöä on muinoin asunut Hämeessä ja muuallakin Etelä-Suomessa, ja elävänä muistona tästä on nykypäiviin asti säilynyt melkoisesti saamelaisperäisiä paikannimiä. Näitä ei kuitenkaan ole systemaattisesti kerätty ja tutkittu. Yhtenä syynä tähän lienee se, että suomalaiset tai suomenruotsalaiset paikannimistön tutkijat eivät yleensä ole olleet saamen kielen taitoisia. Tässä suhteessa poikkeuksellinen henkilö oli äskettäin kuollut Terho Itkonen, jonka kanssa käymästään kirjeenvaihdosta Salo on saanut melkoisesti lisää nimimateriaaliinsa. Osan tuloksistaan Itkonen ehti julkaista mm. Raija Bartensin juhla-kirjaan laatimassaan artikkelissa (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 215), mutta osa hänen etymologioistaan oli vasta alustavan kaavailun asteella. Niinpä niihin on suhtauduttava niin kuin keskeneräiseen tutkimukseen yleensäkin.

Salon esittelemä aineisto on hyvin moninaista, ja yleisesti hyväksytyjen etymologioiden rinnalla on paljon epävarmaa ainesta. *Lappi*-nimien kohdalla (esim. 30, 32, 34) on muistettava, että sana *lappi* ei missään tapauksessa ole saamesta peräisin. Monet lähdeviittauk-

set ovat sellaisia, ettei artikkelin lukija voi niitä tarkistaa tai käyttää hyväkseen (yksityiskirjeet, puhelinkeskustelut, henkilökohtaiset tiedonannot). Saamelaisperäisiksi esitettyjen nimien joukossa on myös sellaisia, jotka sisältävät saamesta lainatun appellatiivin, esim. suksea merkitsevän *sivakka*-sanan (s. 32), mutta tällainen sana on voinut lainautua kauan ennen kuin siitä on tullut paikannimi tai nimen osa. Sanojen lainaaminen ja laina-aineiksia sisältävien nimien muodostaminen edellyttää tietenkin, että alueella on ollut muutakin väestöä kuin saamelaisia. *Kotakosken* (s. 28) ainekset ovat varsin hyvin voineet löytyä myös suomalaisten omasta perintösanastosta. *Lumiais*-nimet (s. 42) on yhdistetty saamelaisiin sen perusteella, että lumella on täytynyt nimenantajan näkökulmasta olla erityinen merkitys, koskapa se on valittu nimen perustaksi (talviasutus tms.). Lisätukea yhdistelmälle antavat samojen alueiden arkeologiset löydöt, mm. lapinrauniot, sekä asutustarinat.

Osa saamelaisiin viittaaviksi ajatelluista nimistä jää ensiesittelyn kohdalla eksplisiittisesti perustelematta, esim. *Mustila* (s. 28), *Mustalahti* ja *Ruskeepäännokka* (s. 30). Sivulla 63, perustellessaan käsitystään Hämeen saamelaisten suomalaistumisesta, Salo palaa näihin nimiin uudestaan ja olettaa niiden sisältävän saamelaisiin viittaavia henkilönnimiä. Sanat *musta* ja *ruskea* eivät kuitenkaan voi olla saamesta peräisin, koska siellä näitä vastaavia sanoja ei ole. Ne ovat siis suomalaisten tai hämäläisten antamia. Salo toteaa Kustaa Viikunaan viitaten, että Savon haukiveroa maksavien lappalaisten joukossa mainitaan *Lappalainen* ja *Musta* ja pitää viimeksi mainittua kiistattomana todistuksena siitä, että saamelaiset käyttivät itsestään tätä suomalaisperäistä nimeä. Edellistä nimeä hän ei kommentoi tässä yhteydessä lainkaan.

Salon artikkelia lukiessa nousee mieleen toistuvasti se harras toivomus, että suomen kielestä olisi käytettävissä jonkinlainen paikannimien etymologinen sanakirja. Yksityisiä paikannimiä on kyllä tutkittu paljonkin, ja tietoa näistä tutkimuksista on koottu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkistoon, mutta mitään sanakirjan tapaista lähdeteosta tai edes systemaattista lähdeviitteiden luetteloa ei ole yleisesti käytettävissä. Tavallisista etymologisista sanakirjoista ei erisnimien alkuperäselityksiä näe kuin poikkeustapauksissa, ja henkilön- tai paikannimen etymologia saattaa olla aivan toisenlainen kuin nimeä vastaavan appellatiivin. Esimerkiksi Salon selitys, jonka mukaan appellatiivi *viikari* ja siitä johdetut kylä- ja talonnimet *Viikeri* tai *Viikari* palautuvat vanhaan ruotsalaiseen, ledungsolilasta merkitsevään termiin *vigerman* (s. 148), ei saa vahvistusta etymologisista sanakirjoista. Suomen sanojen alkuperä -teos tuntee kaksikin *viikari*-sanaa, mutta kummankaan kohdalla ei ole Salon mainitsemää selitystä. Toinen sanoista on kyllä selitetty ruotsalaiseksi lainaksi, mutta sen originaali on norppaa tai hyljettä merkitsevä *vikare*. Uudesta suomalaisesta nimekirjasta löytyy sukunimi *Viikari*, jonka mahdolliseksi alkuperäksi norppa-selityksen lisäksi annetaan myös skandinaavinen henkilönnimi *Viger* tai *Vigar*, mutta ledungsolilaasta ei tässäkään lähteessä mainita mitään.

Vuoden 1999 Hämeen käräjillä nousi esiin sekin mahdollisuus, että Hämeen ristiretken 750-vuotisjuhlaa saatettiin viettää väärään aikaan. Keskustelu-puheenvuorossaan Jutikkala otti esille Jarl Gallénin ja eräiden muiden tutkijoiden teorian siitä, että retki olisi tehty jo 1238 tai 1239, ei vuonna 1249, niin kuin se vanhastaan on Eerikinkronikan perusteella ajoitettu ja niin kuin Jokipii sen täs-

säkin artikkelissaan uusia, kansainvälisiin kirkkostaisteluihin liittyviä todisteita lisäten haluaa ajoittaa. Jokipii pohtii asiaa laajasti ja esittelee niitä skandinaavisia lähteitä, joihin ajoitukset perustuvat. Eerikinkronikan olennaiset kohdat on esitetty Lauri Pohjanpään runomuotoisena suomennoksena, jonka rinnalla olisi ollut asiallista esittää myös ruotsinkielinen alkuperäisteksti, kun kerran runoa on tarkoitus käyttää historiallisena todistusaineistona. Aivan aikalaistodistukseksi Eerikinkronikkaa ei voi laskea, sillä se on kirjoitettu vasta useita vuosikymmeniä retken jälkeen ja siihen sisältyy monenikäisiä aineksia: jotkin osat on poimittu vanhemmasta maakuntalaista, muutamat yksityiskohdat heijastavat 1200-luvun lopun uudennoksia, mm. anakronistinen maininta ritareista, joita Ruotsissa ei ristiretken aikaan vielä ollut. Mitään sitovaa todistetta ajoittamisen suhteen ei nytkään löydy, joten kysymys Hämeen ristiretken todellisesta ajankohdasta jää edelleenkin avoimeksi.

Hämeen käräjät I jättää kriittisyyttä tavoittelevan lukijansa sekavaan mielentilaan. Lohdullista onkin lukea sivulta 239 kohta, jossa Jokipii siteeraa hyväksyen ruotsalaista keskiajan historian tutkijaa Sven Ulrik Palmea. Tämän mu-

kaan keskiajan tutkimus on usein ”dikt över fakta”, faktojen pohjalta seipitettyä runoa, ja Ruotsin keskiaikaiset kirjalliset lähteet ovat sentään runsaat verrattuina Suomen aineistoon! Suomen keskiajan osalta todellista asiantietoa on niin vähän, että runoilulle jää runsaasti tilaa. Hämeen käräjät I sisältää näytteitä siitä, että samojen faktojen pohjalta voi seipittää monta erilaista runoa. Teos on komea, runsassisältöinen ja ajatuksia herättävä, mutta sen käyttökelpoisuutta yliopistojen oppi- ja tenttikirjana rajoittaa tuntuvasti se, että monin paikoin lukijan on mahdotonta tietää, millä puolen faktan ja fiktion rajaa ollaan menossa. Mutta jos historiaa harrastaa vain mielensä virkistykseksi, asialla ei ole suurtakaan väliä. Hyvän runon voi lukea hyvänä runona. Silloin Hämeen käräjät I saattaa olla hyvinkin inspiroivaa lukemista.

Kaisa Häkkinen
Turun yliopisto
Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos
Henrikinkatu 3
20014 Turun yliopisto
kahakki@utu.fi

FT Kaisa Häkkinen työskentelee suomen kielen professorina Turun yliopistossa.

Uhattu kalliotaide

Antti Lahelma

Ristad och Målad. Aspekter på nordisk bergkonst. Föredrag presenterade vid ett nordiskt seminarium om bergkonst i Suomussalmi 8.-11.9.1998. Edgren, T. - Taskinen, H. (toim.), Vammala 2000; 134 s.

Yleistä

Kalliotaide on Pohjoismaissa kaikista muinaisjäännöksistä ehkä suurimmassa vaarassa tuhoutua tutkijoiden silmien alla: samalla kun löydettyjen kohteiden dokumentointi ja julkaiseminen laahaa jäljessä, tunnettuja ja vielä tuntemattomia uhkaavat paitsi ihmisen toiminta (turismi, vandalismi, maankäyttö, ilmansaasteet jne.) myös luonnolliset prosessit kuten kalliopintojen eroosio ja jäkälän aiheuttama vahinko. Molemmat

tuhovoimat osoittavat kiihtymisen merkkejä. Kalliotaiteen verrattain suuren turismipotentialin hyödyntäminen on vasta aluillaan, ja toisaalta on viitteitä siitä, että ilmaston lämpeneminen ym. välillisesti ihmisen aiheuttamat tekijät ovat nopeuttamassa luonnollista eroosiota.

Kuitenkin kalliotaide on kiistatta tärkeimpiä dokumentteja Pohjois-Euroopan muinaisuudesta. Kalliomaalaukset ja -piirroksot antavat tutkijalle poikkeuksellisesti mahdollisuuden kurkistaa materiaalsen kulttuurin ohi ja raottaa verhoa siihen, mikä kulttuurissa oli keskeisintä: sen henkiseen puoleen, uskontoon ja maailmankuvaan. Huoli kalliotaiteen säilymisestä on herättänyt pohjoismaiset museoviranomaiset yhteistyöhön etsimään keinoja tämän ainutlaatuisen kulttuurin pelastamiseksi. Eräs yhteistyön tulos on nyt julkaistu kirja *Ristad och Målad*, joka pohjautuu Suomussalmella vuonna 1998 järjestetyn kalliotaideseminaarin esitelmiin. Teos on monessakin mielessä tärkeä julkaisu.

Suomessa on julkaistu hämmästyttävän vähän kalliotaidetta koskevaa akateemista kirjallisuutta. Aihe ei ole suomalaisia arkeologeja, Timo Miettistä ja muutamaa muuta lukuun ottamatta, sanottavasti kiinnostanut - julkaisutoiminta on paljolti jäänyt 'amatöörien' harteille, sikäli kun Kivikkäästä ja kumppaneista voi tätä termiä käyttää. Niinpä mikä tahansa aloite tällä saralla on jo si-

nänsä merkittävä tapaus. Julkaisujen (etenkin muiden kuin suomenkielisten) vähyydestä johtuen on suomalainen kalliotaide jatkuvista uusista löydöistä huolimatta jäänyt naapurimaissakin - muusta maailmasta nyt puhumattakaan - melko tuntemattomaksi ilmiöksi, vaikka sillä epäilemättä olisi laajempaakin kiinnostusta kuten ruotsalainen kalliotaidespecialisti Ulf Bertilsson kirjassa toteaa. Suomalaiselta kantilta kirjan toisena merkittävänä ansiona voikin pitää sitä, että se levittänee edes jonkin verran tietoutta suomalaisesta kalliotaidesta maamme rajojen ulkopuolelle. Teokseen sisältyvä Helena Taskisen artikkeli suomalaisen kalliotaitteen tutkimushistoriasta suoriutuu tästä tehtävästä hienosti.

Suomussalmelle saatiin houkuteltua huomattava joukko pohjoismaisia kalliotaidetutkijoita, jotka edustavat kansainvälisestäikin alan huippua; mainittakoon esim. norjalainen Kalle Sognnes ja ruotsalaiset Jarl Nordbladh sekä em. Ulf Bertilsson. Seminaarin aiheena oli kalliotaitteen dokumentointiin ja suojeluun liittyvät kysymykset. Artikkelit kuitenkin käsittelevät kalliotaidetta paljon laveammin, ja niinpä painotus ei edes näy kirjan nimestä - alaotsikkona kun on ympäripyöreästi 'aspekter på nordisk bergkonst' - vaan se pitää etsiä takakannen tekstistä. Tämä on sääli, sillä nyt teoksen tarkoitus ja kohde hämärtyvät. Kalliotaitteen tulkinnasta, tutkimushistoriasta ja erilaisista 'aspekteista' on Pohjoismaissa kirjoitettu vaikka kuinka paljon, mutta dokumentoinnista ja suojelusta tuskin löytyy muualta yksistä kansista niin paljon tietoa kuin *Ristad och Måladista*. Se vain ei näy päällepäin: koska aiheissa on hajontaa eikä artikkeleita ole järjestetty aihepiiriin mukaan, teoksesta saa hiukan epämääräisen yleiskuvan.

Muutoin toimitustyö on etupäässä korkealuokkaista. Erityisen kiitoksen ansaitsee runsas ja havainnollinen kuvitus, joka vieläpä koostuu suurimmaksi osaksi värikuvista - kalliotaidetta käsittelevässä teoksessa kuvitus on luonnollisesti hyvin tärkeä elementti. Ainoa merkittävämpi kömmähdys on tapahtunut edellä mainitun Bertilssonin artikkelin kohdalla: otsikosta (*Rock Art at the End of the World - Deciphering the Images of the Rock Art of Northern [Scandinavia? Europe?]*) on jäänyt osa pois, samoin artikkelin lähdeluettelosta puuttuu suurin osa.

Kalliotaitteen suojelusta ja hoidosta

Koska kalliopinnat ovat jatkuvan keroosion kohteena, on kalliotaitteen tuhoutuminen väistämätön prosessi, jota ei voi täysin pysäyttää - kyse on vain siitä, kuinka nopeasti tuho tapahtuu ja mitä sen jarruttamiseksi voidaan tehdä. Ja ehkä vielä tärkeämpää: mitä missään nimessä ei pidä tehdä - sillä moni hyvää tarkoittava yritys on vain johtanut tuhon nopeutumiseen.

Kalliotaitteen suojeluun ja konservointiin liittyy useita monimutkaisia ongelmia ja kysymyksiä, joihin ei ole helppoja vastauksia. Miten esimerkiksi pitäisi suhtautua turismiin, jonka lieveilmiöt (ilkkivalta, piirroskenttien kuluminen) ovat yksi suurimmista uhista kalliotaitteelle? Pitäisikö osa kohteista kätkeä (koskee lähinnä kalliopiirroksia) tai sulkea kävijöiltä, kuten Lascaux'n luolamaalaukset? Kirjoittajista ainakin Terje Norsted kannattaa ajatusta - mutta toisaalta juuri kalliotaitteella mielikuvitusta kutkuttavine, mystisine kuvineen on tär-

keä asema arkeologian popularisoinnissa ja suuren yleisön tutustuttamisessa esihistoriaan. Tai pitäisikö tärkeimpiin tai uhatuimpiin kohteisiin rakentaa katoksia tms. rakennelmia suojaksi elementeiltä, kuten esim. Ruotsissa on muutamassa tapauksessa tehty? Keinotekoiset suojat saattavat olla ainoa tapa hidastaa joidenkin kohteiden tuhoutumista, mutta onko rakentaminen järkevää, jos samalla pilataan kalliotaiteeseen niin kiinteästi liittyvä muinaismaisema? Tarvitaan laajaa keskustelua ennen kuin tällaisia hankkeita ryhdytään toteuttamaan.

Sama pätee konservointiin ja hoitoon. Miten sammalet tai jäkälät voidaan parhaiten irrottaa kalliopinnasta maala-uksia tai piirroksia vahingoittamatta? Turvallisin metodi lienee edelleen kohteen peittäminen valolta, kunnes jäkälät kuolevat, ja sen jälkeen pehmeällä harjalla ja vedellä poistaminen (Runo Löfvendahl). Tai miten reagoida kalliopinnan levyloheamiseen ja rapautumiseen? Tähänastiset yritykset vahvistaa halkeilevia kallioseinämiä - varsinkin graniittia - eivät enimmäkseen ole olleet kovin lupaavia. Kun kokemusta kalliotaiteen konservoinnista on toistaiseksi vain vähän, on muiden kokemuksista oppiminen ja tiedon levittäminen erityisen tärkeää. Tärkeää on myös kuulla muiden tieteenalojen edustajia, sillä kalliotaiteen suojelu on selkeästi monitieteellinen projekti, jossa luonnontieteillä on keskeinen asema; kirjoittajien joukossa onkin arkeologien lisäksi mm. geologi (Kalevi Korsman) ja biologi (Heino Vänskä). Jälkimmäisten rooli tosin jää hiukan ohueksi, sillä artikkeleista paistaa läpi se, että yhteistyö on vasta aluillaan. Vänskä lähinnä esittelee kallioseinämillä viihtyviä jäkälälajeja, mutta toteaa itsekin, ettei niiden tunteminen ole hoidon kannalta mitenkään välttämätöntä, kunhan ne

vain ymmärtää poistaa ajoissa. Korsmanin lyhyesti läpikäymästä Suomen ja Astuvansalmen kalliooperan esittelystä jää vielä vähemmän käteen. Tietoa kirjoittajilla varmasti on, mutta sen soveltaminen käytäntöön jää vaatimattomaksi. Näitä vaikeita kysymyksiä käsittelevät artikkelit (ennen muuta Löfvendahl, joka kirjoittaa kallion rapautumisprosessista) ovat silti kirjan tärkeintä antia, ja niistä löytyy paitsi taustatietoja ja pohdintaa myös joitain selkeitä käytännön ohjeita kalliotaiteen hoitoon.

Dokumentoinnista

Jos kalliopinnan rapautumisprosessien ym. tutkiminen on suojeluprojektissa luonnontieteilijöille kuuluva osa, jää humanistien vastuulle ennen muuta kalliotaiteen dokumentointi parhaimmalla mahdollisella tavalla niin kauan kun se vielä on mahdollista. Nyt käynnissä olevan projektin yhtenä päämääränä onkin kehittää yhteispohjoismainen kalliotaiteen dokumentointistandardi. Tästä teoksesta sellaista ei vielä löydy, mutta dokumentointia käsitellään kuitenkin melko monipuolisesti - tosin olisi odottanut enemmän vertailua ja mielipiteitä eri metodien soveltuvuudesta sekä hyvistä ja huonoista puolista. Kirjoittajat käsittelevät mm. dokumentointihistoriaa (Helena Taskinen Suomen ja Jarl Nordbladh Ruotsin Bohuslänin osalta) ja ajankohtaisia kenttätöprojekteja (Kalle Sognnes ja Lasse Bengtsson; varsinkin jälkimmäisen esittelemät Askumin pronssikautisten kalliopiiirrosten inventoinnin tulokset ovat hyvin mielenkiintoisia).

Myös dokumentointiin liittyy joukko hankalia kysymyksiä ja metodologisia ongelmia. Kalliopiiirrosten dokumentointi on jossain määrin helpom-

paa ja siihen on olemassa melko vakiintuneet metodit, mutta maalausten dokumentoinnissa kuvioden hahmottamisen subjektiivisuus on todellinen ongelma, kuten esim. Astuvansalmen ns. "aurinkolaivan" tapauksesta on opittu. Kuvioden liituaaminen peitepiirrosta varten, mitä metodia aiemmat julkaisut suosittelevat, on osoittautunut virheeksi; paitsi että se rajaa kuvat liian vahvasti, on liitu joissain tapauksissa jäänyt pysyväksi osaksi kalliomaalausta kun sen päälle on muodostunut piidioksidikalvo. Varhaisempi dokumentaatio on yleensä ollut epäsystemaattista ja keskittynyt vain itse kuvioihin; kalliopinta ja ympäristö on jätetty vähemmälle huomiolle. Moni jo kertaalleen dokumentoitu kohde täytyisi siksi metodien kehittyessä dokumentoida uudelleen. Tosin Taskinen artikkelissaan kiinnittää huomiota sellaiseenkin erikoislaatuisuuteen, että Suomessa dokumentaatio ei monissa tapauksissa ole enää myöhemmin yltänyt samalle tasolle kuin Aarne Äyräpään työ Vitträskillä 1910-luvulla, mikä on melko hämmäntävää.

Uudemmaa dokumentointiarsenaalia kirjassa edustaa Sognnesin lyhyesti esittelemä, Lesothossa kehitetty ARAL-metodi, joka perustuu kallion systemaattiseen valokuvaamiseen ja lomakkeiden täyttämiseen; se voisi soveltua Suomeenkin. Teoksessa myös esitellään Riksan-tikvarieämbetetin Hällrist-tietokanta (Catarina Bertilsson), johon Ruotsin kalliotaidetta koskeva tieto on taltioitu. Ohjelma on varmasti kätevä, mutta puuduttavan luettelomaisen kirjoituksen olisi voinut laittaa vaikka liitteeksi, sillä siitä tuskin on kovin monelle lukijalle suurta iloa.

Viime vuosina kalliotaiteen ja etenkin kalliomaalausten dokumentointiin on tärkeäksi apuvälineeksi tullut digitaalinen valokuvaus ja kuvankäsittely. Kuten esimerkiksi Timo Miettisen vast-

ikään ilmestyneestä *Kymenlaakson kalliomaalaukset* -kirjassa olevista esimerkeistä ilmenee, on kyse todella merkittävästä edistysaskeleesta: vahvistamalla punaisia värisävyjä digitaalisessa kuvassa saadaan maalaukset nostetuksi esiin kallio-pinnasta ja suuri osa dokumentoinnin subjektiivisuudesta eliminoidua. Valitettavasti metodi jää teoksessa lyhyitä viitauksia lukuun ottamatta täysin käsittelemättä, vaikka se toki oli vuonna 1998 jo Suomessakin tunnettu ja kokeiluluontoisesti käytössä.

...ja muustakin

Näiden pääteemojen lisäksi teoksesta löytyy sitten muutama joukkoon huonommin istuva artikkeli, vaikka niissä kyllä dokumentointia ja suojelua sivutaankin. Ulf Bertilsson on kirjoittanut kalliotaiteen tulkinnasta ja nostaa esille tärkeitä huomioita, joita ei voi liiaksi painottaa, mm. maisemakontekstin tärkeyden kalliotaiteen tulkinnassa ja metsästysmagiaan pohjautuvien selitysten heikkouden - tilanpuutteen vuoksi Bertilssonin johtopäätökset jäävät kuitenkin valitettavan pintapuolisesti perustelluiksi. Lisäksi esitellään Hangon Hauensuolen historiallisen ajan vaakuna- ym. piirrokset (Torsten Edgren) ja Tanskan kalliotaide (Jens Bekmose). Molemmissa artikkeleissa kiinnittyy huomio totutusta poikkeavaan käsitykseen siitä, mitä termi kalliotaide oikeastaan pitää sisällään. Bekmose laskee viikinkiaikaiset riimukivet mukaan, ja Edgren siis ulottaa kalliotaiteen pitkälti historialliselle ajalle, lähestulkoon meidän päiviimme saakka. Epäilemättä riimukivien ja Hauensuolen käsittely kalliotaideteoksessa on jossain määrin perusteltua - ovathan nimenomaan dokumentoinnin, hoidon ja konservoinnin ongelmat täysin identtisiä esihistoriallisen kalliotaiteen kanssa - ja

Hauensuoli toki on niin upea kohde että se ansaitsee tulla laajemmin tunnetuksi. En myöskään epäile, etteikö olisi olemassa lukuisia tapauksia jolloin on perusteltua puhua 'historiallisen ajan kalliotaiteesta', mutta onko mielekästä laskea kaikki kallioon tai irtokiviin uurretut tai maalatut kuvat tai tekstit - vaikkapa vanhat rajakivet tai moderni graffiti - 'kalliotaiteeksi'? Kenties hyvinkin on, ja miksei jopa graffitin tutkiminen kalliotaiteen näkökulmasta saattaisi olla kiinnostavaa, mutta olisi suonut kirjoittajien edes hiukan pohtivan asiaa ja esittävän jonkinlaisia perusteluja valinnalleen, semminkin kun kalliotaiteen määrittelystä ei ole Pohjoismaissa juuri keskusteltu.

Yhteenveto

Ristad och Målad on, kuten todettu, Rhiukan sekalainen kokoelma kirjoituksia eri yleisöille; seminaarijulkaisun kyseessä ollessa se on tietenkin aivan luonnollista. Osasta artikkeleista tuskin on suurta iloa muille kuin kalliotaiteen hoidosta, suojelusta ja dokumentoinnista vastaaville museoviranomaisille. Osa taas toimii paljon yleisemmällä tasolla, ja niiden arvelisi kiinnostavan melko laajaakin lukijakuntaa. Täytyy toivoa, että molemmat ryhmät löytävät kirjan, sillä vaikka todellisia helmiä ei artikkelien joukossa ehkä olekaan (mikä osin selittyy sillä, että artikkelit ovat keskimäärin melko lyhyitä), varsin mainioita esityksiä tärkeistä aiheista on kuitenkin useita ja

teoksesta välittyy monipuolinen kuva pohjoismaisesta kalliotaidetutkimuksesta - olkoonkin että tulkintapuolta edustaa nyt vain yksi, hiukan torsoksi jäänyt kirjoitus.

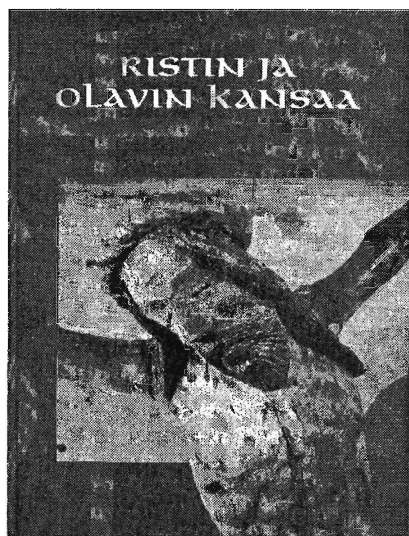
Kalliotaiteen tutkimus tieteenalana on syntynyt Skandinaviassa, ja etenkin Ruotsissa ja Norjassa tehty tutkimus kuuluu edelleen maailman huippuun. Suomella ei valitettavasti ole ollut tässä kuviossa juuri osaa eikä arpaa, eikä meillä ole ilmennyt suurta haluakaan osallistua skandinaaviseen keskusteluun. *Ristad och Målad* on pitkästä aikaa konkreettinen merkki kiinnostuksesta ryhtyä vuoropuheluun muiden pohjoismaisten tutkijoiden kanssa, mikä on erinomainen asia. Kuitenkin tärkeintä teoksessa on kirjan kansien välistä löytyvä tieto: miten parhaiten dokumentoida, miten se muualla tehdään, miten konservoida ja hoitaa aiheuttamatta tuhoja, jne. On korkea aika, että näitä kysymyksiä käsitellään laajemmin ja soitetaan hälytyskelloja, sillä asialla alkaa mitä ilmeisimmin olla kiire.

Antti Lahelma
Laivanvarustajankatu 10 G 77
00140 Helsinki
antti.lahelma@helsinki.fi

Antti Lahelma teki arkeologian pro gradu -työnsä huhtikuussa 2000 Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitokselle.

Ristin ja Olavin kansaa

Terhi Mikkola

Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. Toimittajat: Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi ja Christian Krötzl. Tampereen museoiden julkaisuja 55. 2000. ISBN 951-609-119-9. 301 s. 240 mk.

Ristin ja Olavin kansaa -julkaisu liittyy Tampereen yliopiston historia-tieteiden laitoksen, evankelis-luterilaisten seurakuntien, katolisen Pyhän Ristin seurakunnan, taidemuseon ja Vapriikin tutkimus- ja näyttelyhankkeeseen. Työryhmän asiantuntija Christian Krötzl ja museoamanuenssi Marja-Liisa Linder korostavat näyttelyn ja julkaisun kerto-

van ensisijaisesti Hämeen ja Satakunnan ensimmäisten kristittyjen sukupolvien uskosta ja kirkosta. Näyttelyn teologinen rakenne on harkittu; teemana on esineiden todistus uskon sisällöstä, eikä esimerkiksi nykyiselle yhteiskunnalle läheisemmät kysymykset kauppayhteyksistä. Valittu näkökulma on virkistävä ja näyttely esittelee monipuolisesti Hämeen ja Satakunnan asukkailla julistetun uskon kappaleita. Lähteet uskon omaksumisesta ovat vähäisiä ja kysymys, miten seurakuntalaiset sitä toteuttivat jää aika lailla avoimeksi julkaisun lukemisen jälkeenkin. Upeasti taitetun ja kuvitetun teoksen kaksikymmentäyksi artikkelia on jaettu neljän otsikon alle. Pääteemat ovat: Kristinuskon tulo ja vakiintuminen, Uskon välittämisen muodot, Pyhimysten tiellä ja Keskiaika keskellämme.

Nimensä julkaisu ja koko tutkimushanke on saanut Hämeen ja Satakunnan keskiaikaisten maakuntasinettien mukaan, joiden takaa varsinkin aikaisempi tutkimus on katsonut hämmöttävän jopa esihistoriallisia heimoalueita. Tätä ja tutkimusalueen varhaishistorian muita kliseitä julkaisussa tuulettavat Jussi-Pekka Taavitsainen, Jukka Korpela ja Tapio Salminen. Sinettimaakunnat ilmaantuvat asiakirjalähteisiin 1300-luvun alkupuolella ja ne on liitetty kirkon kymmenysveron järjestämiseen. Salmi-

kaan maakunnat on voitu muodostaa sopijaosapuoliksi vasta verotusta luotaessa, eikä niiden ja rautakauden lopun alueellisten yhteenliittymien välillä ole välttämätöntä jatkumoa. Korpela taas kyseenalaistaa vanhimpien Hämettä tarkoittavaksi tulkittujen termien merkityksen maakunnan määrittämisessä: ulkopuolisten antamat nimitykset eivät kerro asukkaiden omasta itse tiedostuksesta. Slaavikronikoidenkin sana *jem* täsmentyi vasta 1200-luvulla tarkoittamaan nyt Hämeeksi käsittämääme aluetta. Taavitsainen puolestaan tuo esille arkeologisen aineiston ongelmallisuuden kylän, pitäjän ja etenkin maakuntien olemassaolon tulkinnassa.

Taavitsainen jatkaa myös keskustelua Hämeen muinaislinnojen merkityksestä laajan yhteistoiminnan todisteena. Hän katsoo niiden olevan osoitus alhaisesta organisoitumisasteesta muun muassa puolustusjärjestelmän puuttumisen ja Eurooppalaisten vastineiden perusteella. Korpela pitää idän uhan venyttämistä 1200-luvun puoliväliä kaukaisempaan aikaan kansallisen historiankirjoutuksen tekemänä vähäisen lähdeaineiston ylitulkintana. Hänen mukaansa lähteet kertovat ajalle tyypillisestä ryöstöverotuksesta eivätkä vieraan maan valloitusyrityksistä. Hän ei usko Hämeen rauhattomuuksien johtuneen vain idän ja lännen kaukaisten suurkaupunkien uhasta, vaan levottomuutta ovat voineet aiheuttaa myös paikalliset valtarakenne-
nelmat. Hämeen esihistorian ja keskiajan vaihde on saanut uusia tulkintoja niin tässä teoksessa kuin muuallakin. Kivikosken, Niitemaan ja Petterssonin 1955 julkaistun Hämeen historian oman aikansa lähtökohdista tehdyt tulkinnat ovat ajan ohittamina jo liiankin helppo kohde nykypäivän kritiikille. Mitään uutta kaiken tietävää raamattua en tilalle kaippaa, mutta toki soisi, että esimerkiksi

historiantutkijoilla olisi tuorempi viite-
teos käytettävänä, kun he hahmottelevat Hämeen muinaisuutta.

Muut teoksen artikkelit keskittyvät Maikaan, jolloin kirkon valtaraken-
teet olivat jo vakiintuneet. Tutkijoilla on ollut selkeä pyrkimys pitäytyä Hämettä ja Satakuntaa koskevissa lähteissä. Näin artikkelit välttyvät olemasta maailmaa syyleileviä yleiskatsauksia. Toisaalta vähäiset asiakirjalähteet eivät pysty paljon esimerkkejä Hämeen ja Satakunnan asukkaiden toiminnasta antamaan ja onneksi osa tutkijoista onkin tällä kohtaa mennyt asetettujen rajojen yli. Varsin runsaasti sisältöä lähteistään on löytänyt Tuula Lehomaa, joka on tarkastellut kirkolle tehtyjen testamenttilahjoitusten kautta ihmisten varustautumista kuoleman ja Herransa kohtaamiseen. Oikeastaan teoksen ainoa artikkeli, jossa tarkastellaan lähemmin Hämeessä ja Satakunnassa vaikuttaneen henkilön kristillistä elämää, on Tuula Hockmanin tutkimus Hämeen linnan rouva Ingeborgista.

Teos on myös matka kuvalliseen keskiaikaan. Kirkkojen kalkkimaalauksilla ja veistoksilla opetettiin kansalle vaikeasti selitettäviä uskonkappaleita. Maalauksien rikkaasta sisällöstä kirjoittanut Helena Edgren kertoo kirkonmiesten opastaneen seurakuntalaisia kuvien lukemiseen. Hyvä niin, koska ainakaan tällaiselle riviluterilaiselle maalausten symboliikka ei aivan ensi vilkaisulta au-
kene. Uusien näkökulmien tarpeesta keskiaikaisten veistosten tutkimisessa vakuuttaa Katri Vuola. Valmistustekniikkojen ja -materiaalien tutkimusmahdollisuuksia esittelevä artikkeli täydentää hyvin Vapriikin näyttelyä, jossa veistokset esitellään uskon ilmaisun ja välittämisen muotoina. Samalla tavalla mesukasukkojen tutkimusarvo käy ilmi Tiina Eskelisen tekstistä. Kasukoista on teh-

ty jopa löytöjä – Rauman kasukan koristeompeleen täytteestä löytyi korjausten yhteydessä vaatteiden kappaleita.

Usko pyhimysten ihmeitä tekevään voimaan oli olennainen osa keskiajan uskoa. Pyhimysten kunnioittamisen, heille esitettyjen avunpyyntöjen ja toteutettujen pyhiinvaelluslupausten kautta voi tarkastella kaikissa yhteiskunnallisissa asemissa olleiden ihmisten uskon harjoittamista. Sari Katajala-Peltomaa mukaan pyhimyskultti oli maallikkonaisten harvoja tapoja osallistua kirkolliseen elämään. Useimmiten apua pyydettiin sairauteen ja parantumisen jälkeen lähdettiin luvatululle pyhiinvaellukselle. Alan asiantuntija Christian Krötzl kertoo suomalaisten vaelluksista. Lähteitä niistä on vasta 1300-luvulta ja matkoja tehtiin uskonpuhdistukseen asti. Kaukomaiden lisäksi myös kotimaassa saattoi vaeltaa, esimerkiksi Hämeen Hattulan Pyhän Ristin kirkkoon. Krötzl ei pidä Markus Hiekkasen Hattulan kivikirkkoa nuorentanutta ajoitusta ristiriitaisena tietona kirkon merkityksen kannalta. Puinen kirkko saattoi olla aivan yhtä hyvin pyhimyskultin tyyssija. Vaellusten muistoja, määränpäästä saatuja pyhiinvaellusmerkkejä, saattaa löytyä arkeologisilta kaivauksiltakin.

Mainittujen lisäksi teoksessa on tutkimuksia mm. liturgiasta, kirjallisuudesta, pyhimyksistä, ruokailutavoista ja oikeudenhoidosta ja näyttelyluettelosta, joka toimii tietopakettina esineiden sisältämistä merkityksistä ja tärkeimpien pyhimysten elämästä. Aiheensa puolesta mukaan olisi mahtunut tutkimus esihistoriallisten esineiden kristillisestä symboliikasta. Nyt ne jäävät hieman kuriositeetin omaiseen asemaan sekä näyttelyssä että esineluettelossa. Kuvineen ja lähdeluetteloineen teoksen kaksikymmentäyksi artikkelia ovat keskimäärin kymmenen sivun mittaisia. Keskiajan usko ja kirkko tulee tarkasteltua eri lähteaineistojen kautta, mutta toisaalta artikkeleiden lyhyys on estänyt tutkijoita kirjoittamasta syvemmin aiheestaan. Kokonaisuudessaan teos on vakuuttava esitys keskiajan tutkimuksen monipuolisista mahdollisuuksista ja ilahduttavasta eteenpäin menosta useilla tieteenaloilla, eikä vähiten Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksella, jonka piiristä ovat monet teokseen kirjoittaneet tutkijat.

*Terhi Mikkola
Mäntypöllinkuja 6 J
50170 Mikkeli
mikkolaterhi@hotmail.com*

*HuK Terhi Mikkola opiskelee arkeologiaa
Helsingin yliopiston Kulttuurien tutkimuksen
laitoksella.*

FENNOSCANDIA ARCHAEOLOGICA XVII

Articles

Markku Torvinen, Säräisniemi I Ware

Timo Kuokkanen, Stone Age sledges of central-grooved type: Finnish reconstructions

Jan Storå, Sealing and animalhusbandry in the Ålandic Middle and Late Neolithic

Janne Harjula, Burial cairns in the region of the ancient bay of Panelia

Discussion

Valter Lang, Archaeology and language

Bernard Hänsel, Archäologie und Sprache - ein Plaidoyer für die Vielsprachigkeit

Brian Boyd, Some comments inspired by Valter Lang's "Archaeology and language"

Mervi Suhonen, Comment on Valter Lang's article Archaeology and language

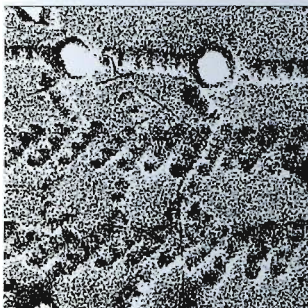
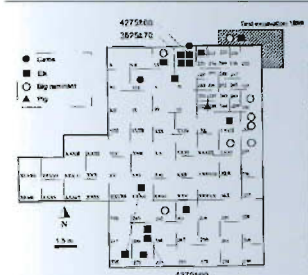
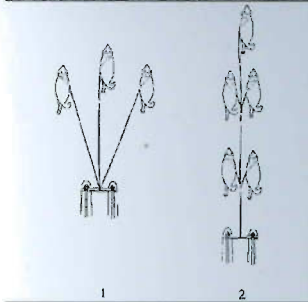
Tom Reuter, The language of scientific teaching and writing in small European countries

Notes and news

Esa Mikkola & Tuukka Talvio, A silver coin hoard from Orijärvi, Kihlinpelto in Mikkeli rural commune, province of Savo, Eastern Finland

Book reviews

Michael Brian Shiffer, The Material Life of Human Beings: Artifacts, Behaviour, and Communication. Routledge. London - New York 1999.
By Visa Immonen and Lily Diaz

Hintaan 70 mk
(jäsenhinta 55 mk)

Aikakauskirjaa voi ostaa Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki. Jäsenille kirjaa myyvät Pirjo Hamari Museovirastossa, Kristiina Korkeakoski-Väisänen Turun yliopistossa ja Janne Ikäheimo Oulun yliopistossa.

